

МАКЕДОНСКИ СЛАВИСТИЧКИ КОМИТЕТ

**РЕФЕРАТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛАВИСТИ
ЗА IX МЕГУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧКИ
КОНГРЕС ВО КИЕВ**

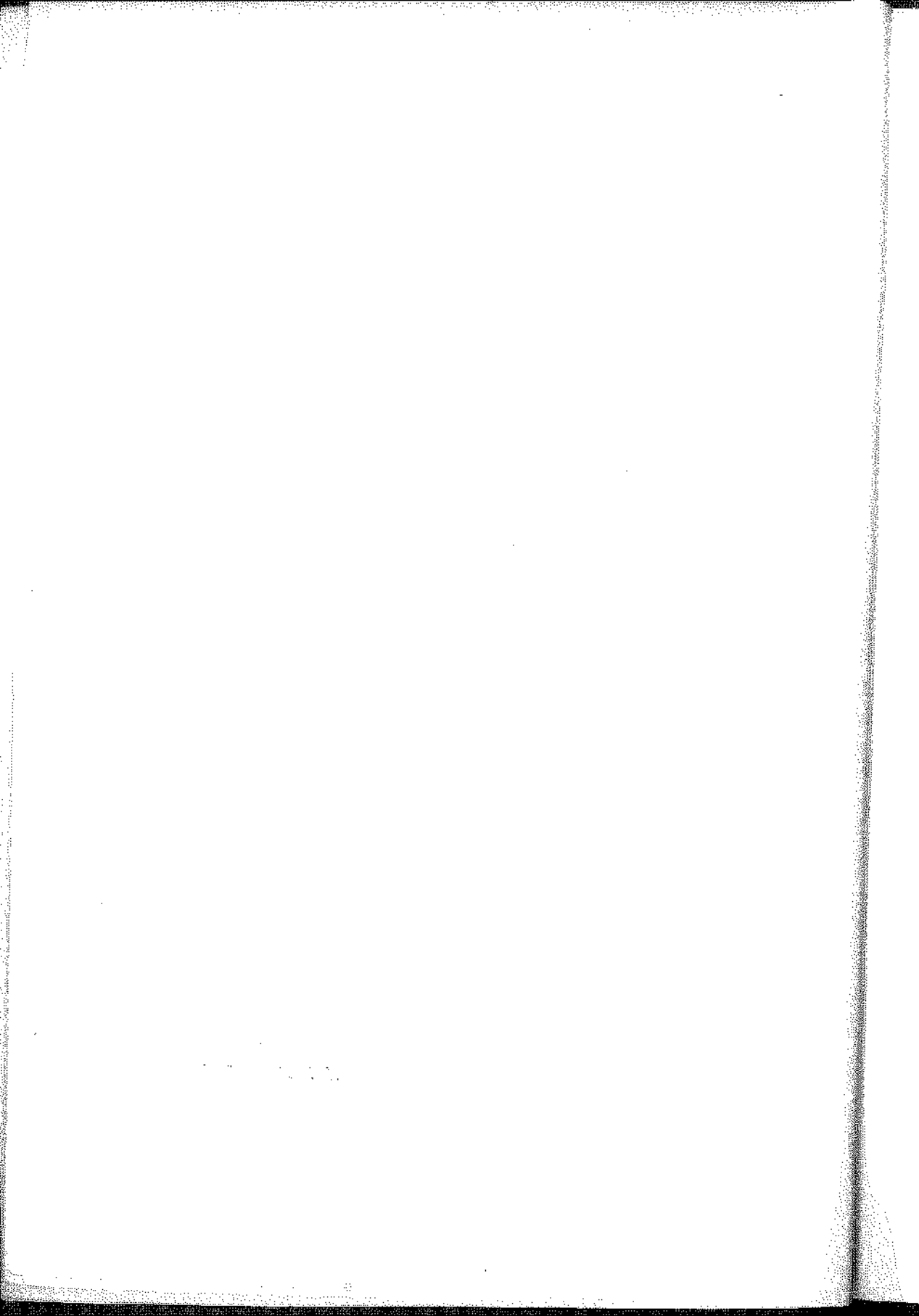
Скопје, 1983

.....

.....

.....

ЛИНГВИСТИКА

Петар Хр. ИЛИЕВСКИ

ЛЕКСИЧКИ РЕЛИКТИ ОД СТАРИОТ БАЛКАНСКИ ЈАЗИЧЕН СЛОЈ ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

1. Со право се претполага дека јазиците на старите балкански народи (Дакско-Мизи, Илири, Пајовци, Тракијци и др.) биле од уште во говорна употреба, барем во пониските слоеви на општеството, кога во VI в. словенските племиња го населиле Балканскиот Полуостров¹. Не е возможно целокупното население на овие народи да било наполно хеленизирано или романизирано.

Грчкото влијание на Балканот неоспорно било силно и долго-трајно и тоа, се разбира, оставило длабоки траги во сите сфери на културниот живот во цела Европа, а посебно кај јужнословенските народи кои дошле во непосреден контакт со грчката културна традиција. Од археолошки наоди може да се види дека инфилтрација на грчка култура и цивилизација имало уште во микенско време и во најсеверните делови на Балканскиот Полуостров². Со пренесувањето на микенска стока во овие краишта, сосема природно, се пренесувале и грчки зборови. Грчкото влијание продолжило во класичниот и хеленистичкиот период, во текот на целиот среден век, па и до најново време. Меѓутоа, во антиката ова влијание сепак било ограничено на поедини места, обично во градови покрај брегот на Црно, Јонско и Јадранско Море, како и во грчките колонии покрај поголемите реки (Аксиос, Анос, Нестос, Нистер, Неврон и др.). Латинското влијание подоцна прожигнало и во внатрешноста од централниот и северниот дел на Балканот, но и тоа било посилено само меѓу аристократските кругови во градовите покрај мо-

¹ В. Бешевлиев, *Проучавања върху личните имена у траките*, БАН, Софија 1965, passim; O. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, București 1961, p. 20—25. Има и спротивно мислење. Z. Golaf, *Неколку белешки врз историјата на македонскиот јазик*, Македонски јазик IX, 1—2, стр. 5, смета дека Словените на Балканскиот Полуостров „иакогаш немале непосреден допир со балканските староседелци — Тракијците и Илирите“. Меѓутоа, малу подолу во истата статија (стр. 7) веќе отстапува од овој категоричен став допуштајќи дека Словените сретнале (во градовите) северно од Велес „полуроманизирани Илири“, а „каква била состојбата во селата, не знаеме“. — Епиграфскиот материјал од овој терен, сепак, пружа доказ дека балканските староседелци не биле наполно романизирани и хеленизирани, сл. Borka Dragojević — Josifovska, *Inscription de la Mésie Supérieure* vol. VI. *Scupi et la région de Kumanovo*, Beograd 1982, 32s. со цитирана литература.

² N. Tasić, *The Problem of Mycenaean Influence in the Middle Bronze Age Cultures in the South Eastern Part of the Carpathian Basin*, Balcanica IV, Beograd, 1973 p. 19—38.

важните особинајнизи и во ветеранските римски колонии. Повислите општествени слоеви во градовите и, особено, селското население на старите балкански народи во внатрешноста не можеле да потпаднаат под така силно грчко и латинско влијание. Тоа било асимилирано од компактните словенски маси кои живееле заедно со него повеќе векови под исти економски и културно-политички услови, но за тоа, како што ќе видиме подолу, имало и други причини. Како доказ дека словенските маси дошле во директен контакт со старото балканско население, служат поедини, макар и ретки топоними и хидроними, преземени директно од нивните јазици³, а не преку посредство на грчкиот и латинскиот.

2. Познато е дека при асимилација на еден народ од друг, елементи од јазикот на покорениот народ (фонетски, морфо-синтаксички, како и лексички) спонтано проникнуваат во јазикот на победителот. Ваков процес бил неизбежен и на Балканот. Затоа, историјата на секој од балканските јазици (грчки, јужнословенските, албански, романски) не може да се замисли без макар една уводна глава посветена на балканскиот супстрат.

Меѓутоа, не е лесно да се установи точно какви сè лингвистички интерференции уследиле при повеќевековните контакти меѓу словенските и затечените балкански племиња, зашто старите балкански јазици (освен грчкиот и латинскиот) наполно се изгубени во историско време. Тие се многу малку и само фрагментарно познати и тоа преку грчко и латинско посредство. Единствените остатоци од старите балкански јазици се, главно, имиња на места и извесен број глоси, спомнати периферно од грчки и латински автори, а антропоними и топоними се среќаваат и во грчки и латински матисии. Еден ограничен број лексички реликти е сочуван во современите балкански јазици, повеќе во несловенските (албанскиот и романскиот), а некои, особено оние од сточарската терминологија, се распространети и во централна и источна Европа⁴.

Интерпретацијата на лексичките реликти од стариот балкански јазичен слој во јужнословенските јазици среќава големи тешкотии кога ќе се обиде човек да го открие нивното потекло, времето кога се проникнати, начинот како се дојдени (директно или преку посредник), какви формални и семантички промени при тоа претрпеле и др. Јазичното потекло на некои од овие остатоци не може да се определи. Од документираните глоси на балканските јазици, при претпоставка да се точно записани, во современите балкански несло-

³ В. Симеонов, *Noms des lieux thraces récemment decouverts*, Linguistique Balkanique VI, 1963, p. 87—92; Л. А. Гяндия, *Древнейшая топонимика Восточных Балкан*, София 1981, 17s.

⁴ Сп. Г. П. Клепикова, *Функционирование и генезис терминологии южнославянских языков*, Славянское и балканское языкознание, Москва 1975, 161—201; З. Голубов, *Генетични врски меѓу карпатската и балканската сточарска терминологија*, МЈ X, 1959, 19—51. и др.

венски и словенски јазичи има сочувано извонредно малку примери. Поголем с бројот на основите изведени од ономастичкиот материјал⁵.

Во рамките на ограничениот простор овде немаме можност да се впуштаме во подробни анализи на одделни зборови. Ке укажеме само на некои поважни лексички црти и ќе одбележаме некои општи заклучоци од извршените иследувања.

3. Од античкиот македонски можат да се набројат околу стотина глоси и педесетина особни имиња, главно антропоними и стипци. Познати се имиња на градови во кои можат да се препознаат грчки зборови, на пр. *Atalantē* (*atalantos* 'еднаков по тежина'), *Diōn* (*diōs* 'божествен'), *Eurōpos* ('широк') и др. Во антропонимијата има уште повеќе често грчки имиња, главно, на членови од династијата и аристократската средина, кои се наоѓале под силно грчко влијание, на пр.: *Alexandros*, *Alkanōr*, *Amintas*, *Antiokhos* и др. Но како во топонимијата, така и во антропонимијата, а особено во глосите има далеку повеќе такви кои воопшто не можат да се доведат во биле каква врска со грчкиот, како МИ *Edessa*, ЛИ *Virginas*, *Sabbatarās*, апелативи *bedu* 'воздух', *godā* 'внатрешноста', *darullos* 'даб', *izela* 'добра среќа' и др. (Ниедну од нив не се среќава во јужнословенските јазичи). Од ливните форми се гледа дека фонетиката на античкиот македонски многу се разликувала од онаа на грчкиот⁶, сп. *ade* : *aithēr* 'небо, етер', *dānos* : *thanatos* 'смрт', *kebalā* : *kephalē* 'глава', *Galadrā* : *Kharaadrā* 'порој' и др. Со оглед на консонантизмот глосата *abroutes* е поблиска до словенското *обрѣвѣ*, отколку до грч. *ophrus*. Треба да се одбележи дека некои античко-македонски имиња на места се сочувани до денес. Така на пр. името на градот *Balla* има паралели во нашата современа топонимија, сп. *Б а л а* во Струшко (кај с. Осолница), називот на с. *Б а л а* и *нци* (Жупа, Дебарско) како и епитетот *б а л/а* за 'брезо животно', сп. литав. *bālas* 'бел'. Но е исклучено глосата *dōras kolōnous* 'чавки', *Hsch.*, доколку е точно предадена¹⁰, да се крие во името на с. *Г о н е ш*, Битолско, 'Чавки' (?), сп. *Ч а в к а р н и к* на Бистра. Сп. и паралели од и. -е. основи: *Vora*, ороним.: *г о р а* < *gwora; *Organos* хидроним. < **wołg-* : *в л а г а* и др.

⁵ Во последно време извонредно многу се засилени балканолошките студии, в. подробна библиографија кај R. Katičić, *Ancient Languages of the Balkans*, I—II, The Hague—Paris 1976; G. Renatus Solta, *Einführung in die Balkanlinguistik...*, Darmstadt 1980, passim; V. Georgiev, *Introduction to the History of the Indo-European Languages*, BAN, Sofia 1981 (околу две третини од материјалот е посветен на балканските јазичи), но мислењата на научниците по многу прашања се контрoверсни.

⁶ Еден број од нив се всушност грчки зборови, мозајмени како термини, главно, од војничкиот живот, како: *hetairoi* 'придружници; гарда', *hipparchēs* 'началник на коњичката'; *hippeus* 'коњаник' и др.

⁷ *Ф а л а н г а* од *falang* е грчки збор од категоријата за споменатите во бел. 6. Тејденициозен е обидот на A. B. Daskalakis, *The Hellenism of ancient Macedonians*, Institute of Balkan Studies, Thessaloniki 1965 и др., да ги претстави античките Македонци за Грци. Сп. I. Pudić, *Die Sprache der alten Makedonen, L'ethnogenese des peuples balkaniques*, Sofia 1971, 207—223.

⁸ Сп. M. D. Petruševski, *Ž. A.* XVI, 1966, 310.

¹⁰ Според Lesky, KZ 1908, 297 глосата треба да гласи *'guras'* орли, а според O. Hoffmann, *Die Makedonen...* Göttingen 1906, 47 — *skōpas* 'утки', cf. Chantaine, *Dict. étym. de la langue grecque*, s.v.

Крајно оскудни се податоците за пајонскиот јазик. Од него е останата само една глоса — *monaros* 'европски бизов' и неколку имиња на градови: *Amydon/Abydon*, *Stoboi*, *Asibos*, *Doberos*, како и некои лични имиња: *Laggaros*, *Pigrēs*, *Mantiēs*, *Didas* со нејасна етимологија. Само името *Doberos* на пајонскиот град во горното течење на Струмица, некаде кај Валандово, би можело да се доведе во врска со ст. слов. дъбрь 'долина', лит. *dyburys* 'душка полна со вода', *dybys* 'длабок', од каде се изведени и словенските топоними во Македонија Дебар, Дебарца, Дебрле и др. Но тоа укажува само на заедничката и. е. основа на овие називи, а не на некакво позајмување.

Од илирскиот се познати повеќе имиња на места и лица, меѓутоа јазичниот материјал означен како илирски, е многу неprecizen. Се што е непознато од овој домен, се објаснувало со илирскиот супстрат. А всушност не може со сигурност да се определи ни дали илирскиот бил сепитин или затем јазик. Има антропоними и топоними, особено во северозападниот дел на Далмација, кои откриваат рефлекс на сепитин јазик (тука не е исклучено влијанието на соседниот венецки), на пр. *Vesclaves*, сп. ст. инд. *Vasu-bravah* < *wesu-klewes* 'Доброслав', *Argyrium*, *Reusceti* и др., а на југоисток, покрај имиња со рефлекс на сепитин, како *Gentius*, има бројни примера со елементи од затем јазик: *Asatum*, латинизирано во *Lapida* денес Лапид, ст. инд. *asman* 'камен', *Birziminium*, подоцна познат како Подгорница, денес Титоград, од **bhr̥g'h-*, ст. инд. *bhr̥ant* 'влоот', герм. *Berg*, слов. брѣгъ, *Ozeriotes*, од **ag'her-* сп. рус. озеро; *Dasimius/Dasimius* од **dek'm-* 'десет', *Verzo*, *Versus* од **werg-* 'работа' и др. Според И. Поповиќ¹¹ од илирскиот нема изведен збор директно преземен во словенскиот. Но сепак, оронимот *Tomaros*, Јужна Албанија, на Галичица и др. Словените го примиле директно од локалното население како Томорос, во Далмација Тмор, а во современиот македонски од оваа основа е изведен и глагол по тоа мори се, со значење 'се изгуби, го голтна темнината'¹².

Тракискиот е претставен со релативно најголем број зборови: 23 глоси, 150 основи изведени од топоними и педесетина — од антропоними. Сочувани се и неколку кратки натписи на тракиски¹³, но нивната интерпретација не е сигурна. Досега се предложени шест различни скици на тракиската граматика¹⁴. Сепак, при интерпретацијата на траки-

¹¹ I. Popović, *Geschichte der serbo-cr. Spr.*, Wiesbaden 1960, 48 ss.

¹² П. Хр. Илиевски, *Антички елементи во современата охридска шойонимија*, Ж. А. 28, 1978, 90ss.; — *Интерпретација на неколку претсловенски шойоними од Охридско*, II југосл. етноасп. конфер. МАНУ, Скопје, 1980, 109—117; — *Топонимски велики од регион на Галичица*, Годишен зборник на Филоз. Ф-т, Скопје 1979/80, 297s.

¹³ Еден на златен прстен од с. Езерово кај Пловдив, од V в. пр. н.е. други — на сребрени садови од Дуванли — еден на надгробен споменик с. Кјолмон кај Преслав и др. сп. В. Георгиев, *Тракиите и технички јазик*, БАН, Софија 1977, 105s.

¹⁴ Od. N. Joki, *Thraker*, Ebert Lexicon, 13, 277—298; W. Brandenstein, *Thrakische Sprache*, P.—W. RE, 11 Hbd., col. 407—414; Detschew, *Die thrakische Sprachreste*, Wien 1957; *Charakteristik der thrak. Spr.*, Lingu. Balkanique 2, 1960, 147—213; В. Георгиев, *Тракиски јазик*, Софија 1957, а особено последната монографија (бел. 13). Неговата теза, главно, ја подржа и И. Дуриданов, *Езикот на тракиите*, Софија 1976. Сп. уште I. I. Rusu, *Die Sprache der Thrako-Daker*, București 1969; Л. А. Гиндия, о. с. (бел. 3) и др.

скиот јазичен материјал има далеку помалку противречности отколку во случајот со илирскиот¹⁵. Од остатоците, кои можат со извесна сигурност да се определат како тракиски, во современите балкански јазици на прво место може да се спомене зборот р о ф ј а, р о в ј а буг. макед., сп. и новогрч. *romhaina*, алб. *rufë, rëfeje* 'тогје, сакавица, молња' од трак. *rhomhain* 'сабја' од **rum-* сп. лат. *rumpe*. За тракиското потекло на р о ф ј а сп. *Plut., Aem. Paul.* 18; *Eust., Comment. ad Iliadem VII*, 166; *T. Liv. XXXI*, 39, 11, и др.¹⁶ Далеку поголем е бројот на словенско-тракиските паралели со основи изведени од ономастичкиот тракиски материјал (в. долу т. 4).

Од дако-мизискиот има останато доста зборови главно во врска со сточарскиот живот. Тие наоѓаат полна паралела во романскиот и албанскиот, (соочувани се околу 70 романско-албански исоглоси), а некои се јавуваат и во јужнословенските јазици, на пр.: б а ч ром. *baci*, алб. *baç* 'сиренар'; српхрв. б а л е г а, ром. *balegă*, алб. *balëgë, baglë bagël*; ром. *chet*, алб. *kes-i, kes* (извик за бркање кози) 'к е ц'; ром. *cătun*, алб. *katunë* 'к а т у н', буг., макед. ч у к а, ром. *ciucă*, алб. *çuke*; ром. *fluiet*, алб. *fliojere*, макед., буг. ф л е ј т а, српхрв. ф р у л а; ром. *pârâu*, алб. *për-rud, përroi*, макед., буг. п о р о ј; *stringă*, алб. *shtrungë*, струга, с т р а г а; *jar* алб. *çjar*, ц а п 'јареу'; *vatră*, алб. *vatrë*, српхрв. в а т р а и др¹⁷.

Од непознато потекло се: з а г а р¹⁸, б и г о р¹⁹, г у ш а²⁰, к а р п а²¹ и др. Не е сигурно ни преку кој јазик е раширена основата *aya-/ira-* на целиот Балкански Полуостров, сп. *Axiore* (Добруџа), Б у р д а п а (Бугарија) О п а ј а, О п и л а, О п е н и ц а, У н и ј а (Македонија) итн., а се среќаваат паралели и на цела и-е. територија²².

4. Јазиците на старите балкански народи (освен грч. и лат.) се наполно исчезнати. Главната причина за тоа лежи во фактот што на овие јазици не е создадена никаква литература, при сè што некои од овие народи, на пр. Тракијците, се служеле, макар и грубо, со грчкото и латинското писмо. Старите балкански народи не се вклучиле во сферата на грчко-римските културни токови и не успеале да создадат своја култура по углед на грчко-римската. Во повеќевековниот заеднички живот со Словените при еднакви економско-политички услови, тие биле

¹⁵ Сп. R. Katičić, (бел. 5), 128—184.

¹⁶ П. Хр. Илчевски, *Неколку лексички балканизми од претсловенскиот балк. јазичен сојуз во македонскиот јазик*, Зборник на трудови од V научна дискусија на Семинарот за макед. ј. литература. Скопје 1978, стр. 51—52.

¹⁷ Сп. A. Vraciu, *Lingu. Balkanique* 6, 1963, 119—132; *ibidem* 8, 1964, 15—45; *Австрононне элементни руминскојо јазика*, Софија, 1967, *passim*; A. В. Десницкаја, *Вопросы языков.* 1976, Но 3, стр. 35—46.

¹⁸ Зборот з а г а р се јавува на мошне широка јазична територија — од Шпанија до Кавказ, сп. *Solta*, о.с. (бел. 5), 63. Зборот се јавува и во арацкиот сп. N. Andriotis, *Etym. Lexiko tis Neoell.*, Athina 1967 s.v.

¹⁹ Сп. P. Skok, *Etim. rj.*, s.v.; В. Георгиев, *Бел. етим. р.*, s.v.

²⁰ Веројатно е од романско потекло, а овде од галскиот, сп. A. Meillet — A. Ernout, *Dict. étym. de la langue latine*, Paris 1967, s.v.

²¹ Поопширно за карпа в. П. Хр. Илчевски, о.с. (бел. 16), 49s.

²² П. Хр. Илчевски, *Апички елементи...* (бел. 12), 83s. — *Инирепрејација на неколку претсловенски шойоними...* (бел. 12), 110—112.

асимилирали од словенските маси, како што одбележавме. Но за брзата и, речиси, комплетна славизација многу придонесол и фактот што јазиците на некои од овие народи, особено тракискиот, биле доста блиски до словенскиот. Според Будимир²³ дури и јазиците што се зборувале на Балканот во предгрчко време (пред 2000 г. пр. н.е.), покажуваат слична сродност со словенскиот. Тој наоѓа паралела меѓу слов. Дај-бог (митолошко име) и предгрч. *Dōdōnē*, слов. (В)Л а да со *Worthia*, *Latō* < **wold-* 'управува'; град со *Gortus* и др. Елејската глоса *brā adelphoi*, Нвсч., веројатно крива кратка форма од *bhrātēr, лат. *frater*, слов. б р а т њ.

Укажано е и на извесен број илирско-словенски паралели²⁴, на пр.: *Anderna*, *Dervanoi* : д р њ њ о; *Metubarbis* (insula in Savo) од *meta* 'меѓу' и *borboros* : б а р а; *Naro* од **nor-*, лит. *nārus*, рус. н о р а 'дупка, п о н о р', *Ozeriates* од **ag'her-*, рус. о з е р о, грч. *Akherōn* (име на езеро); *Scenobardas*, сч. в. нем. *scinan* 'светол' и *hhardhos 'брада'. Основата *but* за која се претполага дека е илirsка се среќава во поедини топоними како Битола, Бутел²⁵, сп. и ст. грес. ЛИ *Buteliten*, *Butele*. Б у т е л њ с к и й Б а с е н (Дностар) и др.

Повеќе вакви паралели има со тракискиот. Знатен број основни изведени од трак. еномастика покажуваат дека тракискиот бил сателит јазик, многу близок до балтословенските јазици²⁶, сп.: *bergas*, ојконим *Bergej-pohis* : б р њ њ ; *berzas*, ојконим *Bersamae* : слов. б р њ з а, лит. *bēržas*; *bruzas*, ЛИ *Bryzos* 'Брз(ак)'; *Burt-*, *Burd-apa* и др. 'брод' (на река); *il*, *Ilion*, грч. *ilus*, слов. н њ 'кал'; *Kozas* ЛИ од **kog'a* : к о з а; *mar*, *Matica* 'вода, река, мочурини, море'; *mēr* 'голем', ЛИ *Pury-mērulas*, сп. В л а д и - м њ њ; *ostas*, ојкон. *st-orphos 'устье' (на река); *rudas*, хидрон., орон. *Rhod-ore* од *Rud-ure*, латв. *ruds*, слов. р у д (о), словен. *rdeči* 'првоник'; *saldas* *Saldo-kela (изворот на Златна Панега) 'злато'; *sem(e)la* (фриг.) 'земја'; *Struma*, сп. слов. струја со епентетско *i* меѓу *s* и *r*, сп. лит. *srūti* 'тече', грч. *rhēō*; *-sura* 'ток, течење', сп. сурут-ка; *Tarpo-dizos* : т р а п њ; *udras*; 'видра'; *urdas*, *Urdaus*, сп. лит. *urdulys* 'поток'; у р д а 'меко, течно сирење'; *ver* 'и з в и р а'; *Zajka* : з а ј а к, *zelkia* (фриг.) : з е л к а, з е љ е и др. Не е възможно сите овие паралели да се случајни совпаѓања. Тука има неоспорни факти кои укажуваат на јазичното сродство меѓу тракискиот (фригискиот)^{26*}, и словенските јазици.

²³ М. Будимир, *Greci i Pelasti*, Posebna izdanja SAN 167, Beograd 1950, 65—67; *Antika i Pelasti*, Z. A. 1, 1951, 78—101; *Pelasto-Slavica*, Rad JA 309, 1956, 84s.; *Сл балканских ишточника*, Београд 1969, 59s.

²⁴ R. Katičić, o.c. I 173s.

²⁵ Сп. Бл. Конески, *Името на прагои Битола*, Годишник зб. Фил. фак., Скопје кн. 23 стр. 444s.

²⁶ Cf. I. Duridanov, *Thracisch-dakische Studien 1: Die thrakisch und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*, Lingu., Balk. 13, 2, 1969; *Езикът на траките*, passim, посебно стр. 72—84; К. Влахов, *Трако-славянски усипорегии*, Годишник на Софийския университет, Факултет за западни филологии, т. 63, 1969, 171—233.

Освен тоа, има известен број тракиски лични имиња кои се употребуваат и денес во современите балкански јазици: алб., буг., макед., на пр. Бешо, Бузо, Дајо (фриг. *Daos* 'волк'), Дидо, Суко, Зајко и др²⁷.

5. На прв поглед се гледа дека целокупниот фонд на лексички реликти од стариот балкански јазичен слој во јужнословенските јазици е скромн. Тој е просто неспоредлив со огромниот број заемки, проникнати директно и индиректно од грчкиот, којшто е познат по својот културен престиж. Има близу 2000 грцизми во говорниот јазик на балканските словенски јазици²⁸. Голем е и бројот на грчките зборови дојдени индиректно преку западните јазици, не сметајќи ја тука научната терминологија. Калките пак образувани според грчки модели (тип добродетел наспроти *euergētēs*) создавани во словенската книжевина во текот на повеќе од 1000 години уште не се наполно систематски иследувани²⁹. Нивниот број е исто така огромен.

Овде посебно заслужува внимание еден број зборови од предгрчкиот јазичен слој, дојдени, главно, пак преку грчкиот. Нивната историја, која може да се следи од писмени споменици низ еден период од околу 3.500 години, е мошне интересна, зашто фрла светлина на важни културни и економско-политички појави од минатото на Балканот. Таков е на пр. називот на градинарското цвеќе босиљак, босилек, босиок, за што пишувавме на друго место³⁰.

Од предгрчкиот слој има зборови со суфиксот *-nth-*; *mintñē*, 'мигта', *mentis*; *terebinthos* 'терпентин'; *labyrinthos* 'лабиринт'. Суфиксот *-nt-* од предгрчкиот слој се упростува во народниот јазик, сп. на пр. *gigas*, *gigantos*³¹. Во учоните кругови тој гласи гигант, но зборот е проникнат и во народните маси, каде што елементот *-nt-*, којне е обичен за словенските јазици, се изостави и од оваа именка се образувани форми без него, сп. ги г 'огромен петел', ги га 'голема кокошка' и др³².

Во јужнословенските, како и во сите други европски јазици, се дојдени предгрчки зборови со суфиксот *-ssos*, *-ssa*, на пр. *kiparissos* 'кипарис'; *kerasos* 'череша, цреша'; *thalassa* 'море', преку турскиот, со изменето значење талас 'бран'. Има и други предгрчки зборови, кои како грцизми се усвоени во сите словенски јазици, па и пошироко: *kaminos* 'камин': *keramos*, *kerameia* 'керамика'; *purgos* 'Пирга'; *thumbos* 'тумба' и др.

^{27a} Фригите (Вугој) рано (во среданата на II милениј пр. н.е.) мигрирале во Мала Азија, но од нивниот јазик има остатоци на Балканот.

²⁷ И. Дуриданов наброја 45 такви имиња, сп. *Der thrakische Einfluss auf die bulgarische Anthroponomie*, Lingu. Balk. 2, 1960, p. 69—86.

²⁸ Во речникот на М. Филипов а-Байрова, *Грчки заемки во современа бугарски јазик*, София 1969, има 1875 грцизми.

²⁹ Сп. Ljiljana Srećajac, *Prilog proučavanju grčkih semantičkih pozajmljenica i prevedenica u srpsrv.*, Ž. A. 28, 1978, 57—84; — *Značaj grčkih prevedenica i semantičkih pozajmljenica za obrazovanje evropske kulturne leksike*, Ž. A. 30 1980, 87—93.

³⁰ П. Хр. Илиевска, о.с. (бел 16) стр. 48s.

³¹ Cf. P. Chantraine, о.с. (бел. 10) s.v.

³² P. Skok, *Et. vj.* s.v.

6. Факт е дека лексиката на секој јазик е составена од идиоглотски и алоглотски елементи. Идиоглотските му припаѓаат на наследениот фонд, или претставуваат нови образувања според моделите на зборо-образувањето во дадениот јазик. Алоглотските елементи се по-разнообразни и потешки за иследување. Нив ги сочинуваат *заемки* (наполни усвоени), *штупи зборови* (уште не прифатени од народните маси) и *Семантички заемки* или *калки*. Видовме дека интерпретацијата на зборовите што водат потекло од супстратниот балкански јазичен слој во јужнословенските јазици задава големи тешкотии. Причината за тоа лежи во фактот што не се сочувани балканските јазици, — како оние од III и II милениј *н.е.* што се сметаат за супстрат на грчкиот, така и оние од почетокот на I милениј *од н.е.* (освен грч. и лат.), со кои Словените дошле во контакт. За повеќето од супстратните зборови не може да се даде задоволителен одговор на прашањето за потеклото, хронологијата, како и за формалните и семантичките промени што ги претрпеле тие. Сепак, и од овој ограничен број лексички реликти со не сосема јасна историја, можат да се извлечат извесни заклучоци, а имено:

Влијанието на старите балкански јазици (освен грч. и лат.) врз јужнословенската лексика било познато³³. Во времето кога оние јазици сè уште биле во говорна употреба, Балканскиот Полуостров бил, изгледа, масово населен со Словени, кои го асимилирале претсловенското балканско население. За тоа, неоспорно, придонесол фактот што некои од старите балкански јазици биле сродни со словенскиот и молесно се претопиле во него. Други, како дако-мизискиот, устојале подолго, но претрпеле големо влијание од словенскиот³⁴. Интересно е да се одбележи дека процентот на словенизмите во албанскиот и романскиот е поголем отколку овој на грцизмите во словенските јазици.

³³ Старобалканските јазици можеле да извршат поголемо внатрешно влијание врз граматичката структура на јужнословенските балкански јазици, но тоа не е предмет на оваа работа.

³⁴ Sp. A. J. Jokl, *Die Verwandtschaftsverhältnisse des Albanischen zu den übrigen idg. Sprachen*, *Die Sprache* 9, 1963, 113—156; A. Врачу, *Основни проблеми на славјанското влијание врху румњанскиот јазик*, *Јазик и литература*, 17, 3, 1962, 39—52.

Оливера ЈАШАР-НАСТЕВА

РАЗВОЈ НА ДИЈАЛЕКТНАТА ЛЕКСИКА ВО УСЛОВИ НА ЈАЗИЧНА ИНТЕРФЕРЕНЦИЈА

— Богатството на албанските, ароманските и турските говори
во СР Македонија —

Балканскиот полуостров е еден од многубројните региони во Европа и светот воопшто, на кој со векови доаѓало до интензивни етнички и лингвистички контакти, вкрстувања и мешања. Сложената етнолингвистичка ситуација и контактите што таа ја условува се и затоа присутни во балканските земји, макар што се извршени знатни демографски поместувања од Првата светска војна наваму. Јазичните граници и натаму не совпаѓаат со политичките и по иллиците на одделните јазични подрачја се протегаат маргиналните зони на алоглотски територии. Токму поради ова, лингвистичката карта на Балканскиот полуостров и денес, како и во минатото, го привлекува вниманието на балкаолозите, а во поново време и на социолингвистите. Последниве, како што е познато, на јазичните контакти им приобаат не само од лингвистички, туку и од социолошки и психолошки аспект.

Етничката и лингвистичката разновидност, специфична за Балканскиот полуостров, карактеристична е и за Социјалистичката Република Македонија. Имено, по иллиците на македонската јазична територија се опкружуваат периферните зони на српскохрватскиот, бугарскиот, грчкиот и албанскиот јазик, додека внатре во рамките на СР Македонија живее релативно бројно албанско, ароманско и турско население¹. Говорите на ова население образуваат одделни *островски говори* (аромански,

¹ Според статистичките податоци во СР Македонија, во 1953 г. имало вкупно 1.304.516 жители од кои 860.699 Македонци, 203.938 Турци, 162.524 Албанци, и 8.668 Ароманци (Власи), додека според пописот од 1961 г. од вкупно 1.406.003 жители, 1.000.865 биле Македонци, 183.108 Албанци, 131.481 Турци и ниту еден Ароманец (Власи). Овие податоци се земени од *Naselenie po narodnost i naselbi vo SRM (spored administrativno-teritorijalna podelba od 9-II-1961 godinu), Skopje, dekemvri 1964 g. SR. Maqedonija — Zavod za statistika* и од *Попис на населението и ситановише. Население по народност во СР Македонија — по општини, градови и населби — (Административно-територијална поделба од 1-I-1972 г.), Скопје, септември 1973 година, Статистички преглед 42, СР Македонија — Републички завод за статистика.*

турски) или пак претставуваат говори од т.н. тип на *маринални ареали* (албански говори). При ова, сите овие говори и јазици се здобиле кај нас со нови социјални белези и имаат различна функционална вредност.

Нема сомнение дека оваа комплексна ситуација нуди убави можности за следење на внатрешните и надворешните процеси во јазичката комуникација врз која секојдневно влијаат како лингвистички, така и нелингвистички фактори. Исто така нема сомнение дека проучувањето на овие говори, што се жикови се развиваат во директни меѓудијалектни и меѓујазични контакти, е значајно од повеќе аспекти. Пред сè, за историскиот развој на секој одделен дијалект и јазик, а потоа и за бројни историско-компаративни проучувања на балканските јазици воопшто, и посебно за јазиците во контакт. Освен ова, ваквото проучување кај нас може да укаже и на улогата и значајот на македонскиот јазик во СР Македонија. Македонскиот се повеќе се јавува со функција на устен и писмен медиј во образовно-воспитниот процес како кај македонското, така и кај другото население и претставува истовремено јазик на меѓусебна комуникација. Благодарение на тоа што се распространува и преку средствата за јавна комуникација (печатот, радиото, телевизјата и филмот), неговото влијание врз говорите на албанското, ароманското и турското население во СР Македонија станува сè поевидентно. За одбележување е, меѓутоа, посебно значајната комуникативна функција на македонскиот во ароманската (и мегленороманската) јазична заедница, каде сè почесто ја ограничува употребата на ароманскиот и мегленороманскиот². Меѓутоа, за една опстојна и комплетна анализа на македонското влијание врз јазиците што се зборуваат на територијата на СР Македонија, наолно отсутствуваат нужните материјали поради тоа што засега се вршат испитувања само на македонските дијалекти.

Во нашиов прилог за анализата на јазичката интеракција во развојот на лексиката на одделните говори, се служиме со материјал што го собиравме при нашите теренски испитувања, во анкетите меѓу студентите и во личните контакти со населението. Предмет на нашата анализа се лексичките заемки што од македонскиот јазик преминале во овие говори по Втората светска војна, т.е. од 1944 година наваму, кога македонскиот јазик се здобива со нов статус и нова функција во рамките на СФР Југославија. Тоа би биле заемките од вториот слој, за разлика од сите овие други заемки што порано се инфилтрирале и веќе наолно се интегрирале во албанските, ароманските и турските говори во границите на СР Македонија. И покрај тоа што во нашиов прилог станува збор за контакти меѓу генетски несродни и типолошки различни јазици, на ниво на усната комуникација, ќе се потрудиме да укажеме на некои засаднички лингвистички и екстралингвистички моменти

² Мегленороманско население во нашата република живее уште само во Гевгелија и неколкуте гевгелиски села од кои најпознато е с. Хума.

од развојот на овие говори. Се задржуваме засега на резултатите од унитарното влијание, влијанието на македонскиот врз албанските, ароманските и турските говори³.

* * *

Овде не е потребно да нагласуваме дека при услови на директни јазички контакти, кога се тие продолжителни и кога се карактеризираат со извонреден динамизам, доаѓа до интерференција на сите јазички нивоа. Исто така, не е потребно да се нагласува дека во ваквите услови на интеракција доаѓа до најзначајни измени во областа на лексиката која е најтесно поврзана со екстралингвистичките фактори. Познато е, исто така, дека лексиката го претставува најтворениот и затоа најваријабилниот „фрагмент“ на јазичната структура.

Во врска со проширувањето на лексичкиот фонд на албанските, ароманските и турските говори што се зборуваат на територијата на Македонија, се забележуваат редица отстапувања од традицијата и низа иновациони процеси. Турската и албанската јазичка заедница кај нас, за разлика од нивните национални заедници, се јавуваат комплетно билингвални и диглосијални. Ароманската (и мегленската) заедница, пак, се јавува комплетно билингвална. Овде би додале дека ароманскиот (и мегленороманскиот) билингвизам би можеле да го третираме како *сложен* („меѓузависен“) за разлика од албанскиот и турскиот билингвизам кој е *координиран* („независен“). Во тесна врска со видот на билингвизмот е и усвојувањето и функционирањето на заемките во јазикот-рецептор. Вербалните репертоари на албанското, ароманското и турското население се создадени од повеќе „вариетети“, кои се релативно функционално издиференцирани⁴. Локалниот говор се употребува во семејството и меѓу најблиските, додека надвор од дома (на училиште, на работа, во формалните истапувања), немакедонското население се стреми да зборува на „регионално неутрален вариетет“ врз кој се создаваат денес стандардниот македонски, односно албански аромански и турски во нашата средина. Се разбира, избирањето на еден или друг вариетет е во тесна зависност од ред *демографски* (возраст

³ Види: Оливера Јашар-Настева, *Влијанието на македонскиот јазик врз албанскиот и турскиот говори во Македонија*, Македонски јазик XIII, 2, стр. 147—164, потоа *По однос употребата на македонизми во лексиката на јосиневскиот турски говор*, Билгорски средби, Научен собор, и *Развој на дијалектната лексика во услови на јазично мешање (Врз основа на турско-македонски јазични контакти во Гешиварско)*.

⁴ Види: Оливера Јашар-Настева, *Пројави на диглосија и билингвизам во СР Македонија*, Пристапи предавања, прилози и библиографија на новите членови на МАНУ VI, 1982, стр. 12

пол, професија, наобразба) и *контекстуални фактори* (вербален репертоар, говорни улоги, говорна ситуација и слично⁵). Не завлегувајќи во одделни детали, врз основа на нашата првва анализа, би можеле да констатираме дека:

1. Албанските, ароманските и турските говори на територијата на СР Македонија се одликуваат со богата народна лексика, која во одделни периоди од развитокот особено интензивно се збогатувала преку зборообразување и преку заемка. Меѓутоа, со текот на времето, процесите на засмањето (и калкирањето) станувале сè посилни и се распроспирале за сметка на зборообразувањето.

2. Процесите на архаизацијата и иновацијата на лексиката на овие говори во нашите дни, бележат максимален подем. Оваа појава која е во тесна врска со интензивниот развиток на нашето општество, се забележува впрочем и во македонскиот, а и во другите јазички средини во СФР Југославија.

3. Дијалектната лексика на анализираниите говори се проширува скоро комплетно преку заемки. образување на нови лексеми (по пат на деривација и композиција) со домашни средства и според домашни модели во сегашнава етапа од развитокот е назабележливо и сосем прелевантно.

4. Се заема скоро исклучиво од македонскиот јазик кој се јавува истовремено и како посредник за низа лексеми од интернационалната лексика. Сп.: *делејши, демократија, комитет, конкурс, конференција, социјализам*⁶. Скоро е сосем ограничен бројот на лексички елементи од српскохрватскиот јазик што преку македонско посредство се инфилтрираат во анализираниите говори (сп.: *кујна, намештај, случај*).

5. Се заемаат пред сè лексеми што означуваат разни реални, со материјална содржина и сосем ретко лексеми со апстрактна содржина. Меѓу конкретните заемки се изделуваат т.н. *технички* заемки кои означуваат нови предмети. Некои од нив се карактеристични за сегашниот момент од нашата политичка и општествена реалност. Во говорот на албанското, ароманското и турското население се среќаваат, меѓу другото и следниве македонски зборови и облици: *јоѓишен одмор, гешки доѓишок, месна заедница (канцеларија), самодирџонес, самоуправавање* и низа други. Најголемиот број заемки отпаѓа на категоријата именки.

⁵ Види: Olivera Jašar-Nasteva, *Bilinguität bei der türkischen Bevölkerung in der Gegend von Gostivar und dadurch bedingte phonologische Veränderungen in ihrem Dialekt*, Zeitschrift für Balkanologie, München, Jahr. VIII, N. 1—2, 1971—72, стр. 57—83; Од проблематиката ва билингвизмот во Македонија, Предавања на XII семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје-Охрид, 1978 стр. 46—55.

⁶ За илустрација даваме само по неколку примери. Меѓу нив се наоѓа и приличен број од фондот на интернационалната лексика, посебно оние од француско потекло кои се, инаку, застапени во турскиот јазик во голем број.

Примерите од турскиот и албанскиот јазик ги даваме со турската, односно албанската латиница (со *ts* ја предаваме импортираната фонема *ц*). За примерите од ароманскиот се служиме со писмото што Б. Настев го предлага и применува во својата студија *Angăitor armanăște-Ароманске зајонетике*, (избор, предговор, превод и коментар Бојкидар Настев) Српска академија наука и уметности, 1980 (Балканске народне умотворине, књ. 3).

6. Не е за потценување ниту бројот на заемки што се јавуваат како дублети. Некои од нив се употребуваат паралелно со поравешните лексеми (од домашно или туѓо потекло). Такв би бил случајот и со: *болница, докиор, операција, станица*, кои се употребуваат наместо албанското: *spital, mjek, operacion, stacion*, ароманското *[o]spital, iatru, operacie, gară [stazione, stasmo]* и турското *[h]astane, [h]ekim, ameliyat [operasyon], istasyon*. Употреба на вакви дублетно-синонимски парови не е ретка дури и во ист контекст.

7. Се збогатуваат посебно интензивно одделни семантички сфери и терминологи. Меѓу овие се изделуваат: *општинско-политичката* (анкета, резолуција, ситини), *административната* (жалба, лична карта, молба, одбор), *бишката* (гнезна, кујна, ситан), *техничката* (лифт, радио, телевизор, фрижидер) и некои други.

8. Приличен е и бројот на заемки што означуваат нови професии или професии во кои младите се вклучуваат преку различните училишни центри. Сп.: *автомобилничар, водостројател, машинобравар, механичар*.

9. Најголемиот број од заемките се обликува со широка „вертикална“ и „хоризонтална“ распространетост. Тие се среќаваат во употреба и кај постариите генерации (особено кај мажите) и кај помладите и тоа како кај урбаното, така и кај руралното население.

10. Со оглед на тоа дека се работи најчесто за лексеми — термини, од секојдневниот живот, семантичката страна на заемките не се меѓува. Можеме да констатираме дека не забележавме примери на семантичко-стилистичка измени.

11. Бројот на лексемите и синтагмите што се заемаат расте секојдневно и ја достигнува онаа граница кога почнуваат да се јавуваат измени и во областа на другите подсистеми (гласовниот и граматичко-синтаксичкиот).

12. Сите овие заемки се во тесна врска со индустријализацијата и урбаизацијата на земјата, модернизацијата на животот и се поактивното вклучување на широките слоеви во јавниот и општествениот живот. Поради ова, се наголемува не само живниот број, туѓу и фреквенцијата во употреба.

*
*   *

Во недостиг на еден побогат „корпус“, можеме само да претположиме што значи за лексиката на овие говори извонредно високиот процент на нови заемки. Ова затоа што се знае дека, ме ретко, само интеграцијата на една заемка, може да предизвика значајни поместувања во составот на едно микрополс. Не се ретки, исто така, ниту случаи кога доаѓа и до реорганизација и (пре)распределба на компонентите во една определена сфера.

Паѓа в очи и фактот дека говорните субјекти често не се во состојба да го асимилираат позајменниот материјал и да го адаптираат кон нормите на својот јазичен систем. Главни причини за ова се секако : високот процент на заемките што секојдневно се инфилтрираат, факторот време и секако извесна економичност. Поради ова, „репликите“ не се разликуваат многу од „моделите“. Тие ги содржат најчесто особеностите што ги имаат во македонскиот од каде се позајмуваат. Во *прваа фаза* од процесот на интеграцијата тие го задржуваат акцентот и фонетските и морфолошките белези.

Ова посебно се забележува кај заемките во турските говори. Така, на пример, заемките како *statistik/a*, *skandal*, *bluza*, *bronhit*, и низа други, содржат такви косоаналогни групи и дистрибуција на вокали што се косат со познатите турски закони за вокалната и консонантската хармонија. Во *втората фаза* од процесот на интеграцијата, тие сè повеќе се вклучуваат во шемите на јазикот-рециптор и по аналогија на постарите заемки, се здобиваат со домашни белези. Оваа појава, би можело да се рече, е карактеристична за албанските говори на територијата на македонското јазично подрачје. Така: *odbornëjk* во Гостиварско, каде порано се интегрирале: *poreznëjk*, *postanëjk*, *presednëjk*, потоа: *bolnoic* и *naçallnojk* во Струшко (с. Велеште), *stanec* во Кичевско и низа други. Во врска со оваа појава нема да згрешиме ако констатираме дека е во тек создавање на цел механизам за вклучување и функционирање на лексичките македонизми. По извесен период на употреба, заемките, особено именките и глаголите почнуваат да се вклучуваат во шемите на соодветните граматички категории.

Овде треба да се укаже и на фактот дека комуникативноста во албанската, односно ароманската и турската средина, на територија на СР Македонија, не се намалува поради парцијалната адаптација. И покрај употребата на извонредно голем број најразлични заемки, како во следниве неколку примери:

алб.: *Shkova në bollnojc, sot jam në bollovanje.*

Kom punë ke naçallnojk /Струшко, с. Велеште/

Ni potvërd xhi mora pi Mesna kancelarisë për ta çit ni dokument pi katastari.

Gje kesh n' opshinë për ta mar ni uverenje xhi ta produzhi askerllëkun /Тетовско, с. Цепчаште./

аром.: *Iram la statkarnicë /samopuslugë, opshinë, Matično/ Mesna zaednicë/.*

Vas intru tu penzie.

Aveam pol plisirane /Крушево/.

тур.: *Istersen, tsrtalasin senin evi.*

Bizim camide var zvuçniklar.

Çitainada varidi çok student.

Fabrička tsenadan verifrlar,

јазикот на ова население ја врши својата основна функција. Нешто поинаква е меѓутоа, ситуацијата кога еденшото албанско и турско население контактира, на пример, со соодветното население надвор од СР Македонија и особено надвор од СФР Југославија. Со сè е природно дека информациите како:

алб.: *Shtetën ja pagoj, prekërshokin se pagoj /Преспанско/
Në utakmicën me protimikun e povredita kambën.
Të shutiratesha unë, stoposto do të ishte goi.
Popllava e para do mujve e ka propast kejt fushën /Скопско,
с. Радуша/.*

тур.: *Bir yazi ebedi bukvaino prevedolmas. /Скопско, с. Враччиште),
Iskurziyaya vodiştiz gidilmes.
Parno yakmallar, mutlak şpararlar /Скопје/
Çik şetalanalm göl kenari. /Охрид/.*

аром.: *!i vine pokañ t'a z dukã vojniku.
Nu lukreaza /are/ parno, yadlatorlu este race,*

тешко би биле сфатени од сонародниците надвор од нашата средина. По еднос на прашањето за преземање, улогата и фреквенцијата на заемките во лексичкиот фонд на албанските, ароманските и турските говори би можеле да укажеме уште на следниве неколку моменти:

— Во сегашнава етапа од развојот на живната лексика се забележува затврднување на одделни позајмени елементи, што секако не значи дека во натамошниот развојот не би можеле да бидат изместени од употреба и заменети со други, погодни еквиваленти. Тоа би можеле да бидат зборови преземени од книжевните облици на албанскиот, односно на турскиот јазик. Така, на пример, наместо *armonika, boylar, vi-kend, kamin, laboratorija, maşal, sotsijalizam, rak, çir* и ред други, што се употребуваат секојдневно, со ист изговор како и во македонскиот, би можеле да влезат во употреба соодветните лексеми, т.е. облици од турскиот книжевен јазик: *akordeon, şofben, piknik, şömine, laboratuvar, maşal sosyalizm, kanser, ülser*. Ист би бил случајот и со: *kancellari, zadrugë, birokratiija, biro, akcija, veshtaçko gjubre*, кои се среќаваат во колоквијалниот јазик на албанското население кај нас. За овие, и низа други македонизми (од домашно или туѓо потекло), во албанскиот се наоѓаат соодветни термини: *zyrë, kooperativë, burokraci, byro, aksion, pleh kimik [mineral] artificial*, и слично.

— Редина елементи од македонско потекло или примени преку македонскиот ги појолуваат новосоздадените лексички празнини, кои под дејството на определени лингвистички фактори во моментот, не се пополнуваат со соодветни лексеми од домашно потекло или заемки од книжевниот јазик. Ова е посебно карактеристично за албанската и турската лексика.

— Предимното пополнување на лексиката преку заемање на „готови“ елементи е, инаку, специфично за говорите што се развиваат

во *асировски* и *маринални ареали*. Девсо, меѓутоа, скоро сите современи јазици, некои во поголема, други во помала мера, исто така, прибегнуваат кон заемање и калкирање.

— И покрај ова, во напната повеќејазична средина како да се забележува извесна, изразена тенденција за влисување на поголем број алоглотски елементи. Оваа тенденција, според нашето мислење, не е само резултат на контактните процеси, туку повеќе се јавува како нужност, комуникативна потреба. Со цел комуникацијата да биде поинформативна и покомплетна, особено во одделни ситуации (во зависност од местото, времето, темата, соговорникот и слично), се прибегнува свесно кон заемките. Ова би била, се разбира, само една од причините за нивниот висок процент и фреквенција.

— Во ароманските говори кај нас паѓа во очи почестото заемање и калкирање на одделни синтагми и изрази. Сп.:

Avem navikā sā mītiħirisim zborā makedonikešti.
Are razlikā āi mine pin la tine.
Nu are smisla [vrskā] [Крушево].

Несомнено е дека честото преклучување од еден јазичен код (или подкод) на друг, го олеснува преминувањето на лексичките и фразолошкиите елементи од македонскиот во другите говори, особено во ароманските.

*
* *

Во врска со богатството на лексиката на албанските, ароманските и турските говори, особено во случај на албанските и турските, треба исто така да се укаже и на еден друг, мошне значаен момент. Можеме имено, да констатираме дека овие говори почнуваат да се развиваат во сè интензивни контакти со книжевните облици на нивните национални јазици. Овој конвергентен развој се јавува како резултат на широката училишна мрежа на мајчин (албански и турски) јазик и улгата на mass media. Преку овие средства, во лексиката на албанските и турските говори, почнуваат да се инфилтрираат лексеми од книжевната лексика. Имено, констатираме:

а) паралелна употреба на елементи од *дијалектната лексика* (така, на пример, во турските говори во Македонија: *avtobus, bife kontsert, konferentsija*) и од *книжевната лексика* (*otobüs, bife konser, konferans*) и

б) извесен свесен напор на „лојално“ однесување кон мајчиниот јазик. Ова е особено карактеристично за најмладата генерација, особено за оние млади луѓе што се подготвуваат за просветна струка.

На мислење сме дека веќе може да се зборува и за одделни видови на диференцијација, што се јавуваат како резултат на дивергентниот (по однос на македонскиот) и на конвергентниот развој (по однос на книжевниот албански и турски јазик). При ова, *возрасната* диференци-

јација игра позначајна улога отколку *социјалната*. Ова доаѓа оттаму што јазикот на помладите, особено на оние што се школуваат на својот мајчин јазик, сè почесто се оддалечува од јазикот на повозрасните.

Од не помал значај е според нас и фактот дека се развива јазичната свест и кај повозрасните. Тие се свесни за иновациите што стануваат во јазикот, и, не ретко, ги поврзуваат со измените во животот.

*
*   *

На крајот можеме да заклучиме дека резултатите до кои дојдовме во нашиот реферат, како добиени од анализа на еден не многу комплетен корпус (поради отсуство на дијалектолошки студии и речници на албанските, ароманските и турските говори кај нас), укажуваат несомнено на многу интензивни процеси, што се одвиваат во рамките на лексиката на анализираните говори на територијата на СР Македонија. Немајќи за цел да ги зарегистрираме сите позајмени лексеми, со оглед на тоа дека нивниот број кој постојано расте и не е релевантен, се потрудивме да установиме како тие се преземаат и како функционираат во новата средина. Би можело да и рече дека е создаден цел механизам за адаптација, особено кај категоријата глаголи. Исто така дојдовме до заклучок дека и динамизмот на процесите на архивизацијата на лексиката и механизмот на нејзиното подновување, се во сооднос со радикалните измени во материјалната и нематеријалната култура до кои доаѓа во нашава средина особено по Втората светска војна.

Индустријската асимилација и урбанизацијата, заедно со миграционите процеси во правец *село-град*, придонесуваат за богатењето на речничкиот фонд и нова реорганизација на лексичко-семантичките потенциуми на разгледуваните говори. Преку овие процеси истовремено се намалуваат како општествено-културните, така и јазичките разлики, првенствено во областа на лексиката.

A
M
D
T
C
F
C
F
L
T
T
C
Y
T
T
F
C
B
M
S
M
B
C
J

Блаже КОНЕСКИ

РУСКОТО ЈАЗИЧНО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ МАКЕДОНСКИТЕ ТЕКСТОВИ ОД XIII—XIV ВЕК

Во последно време се засили изучувањето на руското влијание врз средновековните јужнословенски текстови. Притоа се привлекоа под внимание нови ракописи во кои се забележуваат траги на едно такво воздејство, а и се направиле обиди за објаснување на историските околности при кои тоа се вршело. Тука во прв ред иде предвид нараснатата потреба од пополнување на книжниот фонд во јужнословенските земји како и контактите потстакнати со емигрирањето на образовани луѓе. Сигурно дека не мала улога му се паѓа на присуството на руски монаси во Света Гора.¹

За XIII век, еден краток преглед на досегашните изучувања на руското воздејство врз јужнословенската писменост направи О. Недељковик.² Дека почетокот на тоа воздејство треба да се бара во уште поранешно време покажа Павел Вискочил којшто утврди несомнени негови траги во Охридскиот апостол, текст од крајот на XII век.³ Бидејќи тој текст имал глаголска предлошка, се јавува како можна претпоставка дека руското влијание нашло пат до македонските текстови уште дури била жива глаголскага писменост, што не води веќе кон почетокот на XII век. Може дури да се постави прашањето дали служењето со руски текстови не претставувало уште еден фактор што придонесол за дефинитивното заменување на глаголицата со кирилица на македонскиот терен.

Целата оваа материја бара понатамошни задлабочени изучувања. При овој случај ние би сакале само кон текстовите спомнати од О. Не-

¹ За историските рамки в. кај В. А. Мошняга, *О периодизации русскоюжнославянских литературных связей X-XV вв.*, Труды ОДЭЛ, том XIX, Москва — Ленинград 1963, стр. 28 — 106. Сп. и Ђ. Сп. Радојчић, *Јужнословенско-руске културне везе до почетка XIII века*, Крушевац 1976, стр. 35 и 40; Б. Конески, *За руското влијание врз јужнословенските текстови од XIII—XIV век*, *Opuscula Polono-Slavica. Munera linguistica Stanislao Urbańczyk dedicata*, Wrocław 1979, стр. 175—178.

² О. Недељковик, *Месечослов Трновској јеванђеља*, Зборник Владимира Моштина, Београд 1977, стр. 147—148.

³ P. Vyskočil, *Rusismy v Apoštoláři Ochridském*, Slovo 30, Zagreb 1980, str. 7—15. Кои елементите што се посочуваат тука треба да ја придалеме и лексемата изокъ (име за м. јуни). Сп. N. Gošić, *O nazivu „izokъ“*, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, I, 1980, стр. 21—26.

Делковиќ да прибавиме уште два значајни текста од македонско потекло, во кои е одразено руското јазично влијание — Македонското евангелие на поп Јована (од XIII век, најверојатно од втората половина) и Станиславиовиот пролог, препишувачан во 1330 г. во Лесново (Североисточна Македонија).

Јасна трага од една руска предлошка е останата во Евангелието на поп Јована⁴ со тоа што ѓ се заменува во тој текст со ђ, а не со ш, како што е обично во македонските стари текстови и во народниот македонски јазик.⁵ Осамеше останува: соуты 238, матырина 259, въ витаниа 161, 163. Инаку: до виџаниа 35, въ виџаниа 149. Сп. уште: фема 36, фешд(о)соу 133, марфа 144, марфа 144, марфа 145, 146, голгофа (преправено од т) 214, Писнаџ ш(ъ) аришаџа 212, 222, виџаџа 262, 264, виџаџа 265, виџаџа 264, виџаџа (преправено од т) 265. Во повеќе случаи ѓ е задржано: редовно џа во заглавијата, марфа 149, џама 186, 231, џама (преправено од т) 292, џама 231, џама 240, ариџа 246. Од следните графии се гледа дека се јавувала асоцијација меѓу ѓ и ф: џаниа 186 (инаку: филиа 36, филиа 186), порџа 98.

Примерите што ги дадовме потекнуваат како од самиот евангелски текст, така и од синаксарните белешки кон него. При натамошното изучување на текстот, вклучително и на неговиот јазик, би требало, следствено, да се обрне особено внимание на трагите од руската предлошка што допреле до нашиов текст.

Засега ќе ги забележиме уште следните особености:

Второто полногласие е одразено во: жерџа 133, жерџа 135, жерџа 142, 148, 150, 210, 211, 214, 216, 223, жерџа 142, 209.

Ерот е заменет во: скрџа (Мар. скрџа) 115, 160, 251, наспрема скрџа 139. На стр. 157 стои скрџа, но може да се види дека ѓ е доправено од првобитното ѓ.

Во неколку случаи имаме указание за мешање на у и ж: џаџа 74 (Мар. џаџа), џаџа (sic) 113 (Мар. џаџа), и џаџа првостена џаџа него 125 (во другите текстови: на џаџа), првостена џаџа 157 (Мар. Зоѓр. првостена, како што стои и во овој текст на стр. 160). Според тоа, во текстови што претрпеле руско влијание замената ж > у не може да биде показателна што се однесува до дијалектот на македонските препишувачи (мислиме на истата замена во северномакедонските говори).

Во лексиката, како посебно упадлива ги нотираме следните случаи. Со правџ се преведува џаџа на многу места во текстот (двасетидва примера наспрема само четири со џаџа). Освен тоа, го среќаваме правџ како прилошки збор во овие фрази: правџ џаџа еси 238 (Мар. Лк VII 43 правџ), глаше правџ 139 (Мар. Мк VII 35 глаше чистџ). Повеќе примери

⁴ В. М о ш и џ, *Македонско евангелие на поп Јована*, Скопје 1954.

Страниците при примерите што ги даваме се означени спрема пагинацијата на текстот во тоа издание додека подолу местата од Станиславиовиот пролог се посочуваат спрема пагинацијата на фотокопиите од тој ракопис што се чуваат во Библиотеката на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

⁵ Сп. Б. К о н е с к и, *Јазикот на Евангелието на поп Јована*, Македонски јазик XXVI, 1975, стр. 18.

лвето на поп Јована е честата замена на ж со а во различни позиции (дажда слаба 27, сьврша 14, сьвждат гла 40, шшл 4, укорнша 27 итн.). Се праша, дали тоа не можело да биде подбудено од фактот што преишувачот среќавал во рускиот текст со кој се служел случај како: лежати, лежати, стои, придоша, во кој а (ш) стои на места каде што во македонската варијанта на црквенословенскиот се наоѓа ж. Ако еднаш се јавил таков стимул, тој можел натаму да се реализира и пошироко, независно од првобитните рамки. Веќе во Охридскиот апостол се забележуваат случаи на замена на л/ж со а. Сл. на пример: мѡжа же и жени, за кос II. Високиќ забележува дека рускоцсл. форма мѡжа (ак. мн.) е остата без промена, веројатно сфатена како ген. ед.⁸ Подоцна, во времето кога било преишувачо Евангелието на поп Јована, при извршената деназализација, замената на ж не се ограничувала само на некои контексти со посебна мотивација, ами се вршела многу пошироко. Тоа значи дека, ако е нашата претпоставка точна, руското влијание не се ограничувало само на пренесувањето на одделни елементи, ами можело да подбуди и некои нови појави во писмениот јазик на средната што примала.

⁸ P. Vysokič, op. cit., str. 12.

Блатоја КОРУБИН

АПОЗИЦИЈАТА И ИДЕНТИФИКАЦИЈАТА НА ПЛАНОТ НА ИЗРАЗОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ НАСПРЕМА ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

1. Неоспорен и очигледен факт е дека со поимот апозиција се уште се опфаќаат повеќе и разнородни појави како членови или делови од членови на реченицата, дека тој поим, според тоа, не е сè уште во потребната мера научно прецизиран и разграничен. Затоа лингвистите се наоѓаат во ситуација да говорат за различни „апозитивски групи“, опфаќајќи ги сите нив со поимот апозиција врз основа на моменти од формален карактер, а во согласност со буквалното, строго терминологички неопределено значење на зборот. И со самото третирање на апозицијата како супстантив (супстантивна, номинална фраза) во функција на атрибут — кое е денеска широко распространето и може да се каже доминантно — нужно се останува во тие граници зашто разликата меѓу атрибутот и апозицијата се сведува пак на чиста формалност.

Впрочем, некои лингвисти, кога говорат за апозицијата, даваат на еден или друг начин, да се види дека не се задоволни со ваков третман и дека потребата од попрецизно разграничување на појавите и строго терминологички осмислување на поимот останува и појатаму пред лингвистичката наука. Од југословенските, на пример, Јован Вуковиќ, наоѓајќи се, при еден случај, исто така во ситуација само да констатира дека сè постојат апозиции „разнога типа“ ја дава претходно и, според нас, сосема основано, забелешката: „док ствар не буде дубље разјаснена“.¹ Во една одамнешна дефиниција на Александар Белиќ, пак, „Права је апозиција понављање појма једном изреченог са друге тачке глосматрања — и према томе не стоји у непосредној вези са њим“², јасно е изразено настојувањето, во правец на споменатата потреба, од сите тие разнотипни „апозитиви“ да се издели токму онаа што треба да се земе како „права“, вистинска апозиција. Ја потакнуваме оваа дефиниција, зашто сметаме дека таа на овој начин — иако е овде предадена

¹ Ј. Вуковиќ, *Sporni problemi u našoj srednjoškolskoj gramatici*, Pitanja savremenog književnog jezika, Sarajevo 1975, sv. 5, стр. 159.

² Во врска со ова в. Mustafa Ajanović, *Apozicija*, Pitanja savremenog književnog jezika, sv. 6, стр. 57—59.

со помошта на еден, од научна гледна точка, недоволно развиен и прецизен научен поимски апарат — и со самото тоа што не упатува токму на овој тип апозиција што е од синтаксичкофункционална гледна точка суштествено различен од другите типови ја забележува основата за живното научно разграничување, а заедно со тоа и за такво разграничување на атрибутот од апозицијата воопшто. На таа основа и понатаму се разработува ова прашање во, можеме да речеме, белградската лингвистичка школа.

Забележливи се во тој поглед и според нас во едни случаи малолно а во други во основата прифатливи и убедливи анализите и интерпретациите што ги дава Михаило Стевановиќ³ на одделни „апозициски групи“, а меѓу нив и на случаите на вистинската апозиција. Во однос на последниве за нас се прифатливи само во основата, во онаа општа, иако не сосема прецизна карактеризација на некои својства на апозицијата со кои таа суштински се изделува од другите „апозициски“ типови. Зашто од примерите што ги анализира и што ги приведува тој за неа, како и многумина други, се гледа дека остануваат пак неразграничени, помешани два различни случаја, од кои едниот — ќе се обидеме тоа да го покажеме — треба да го најде своето место во атрибутивните типови на широко сфатената апозиција, а не во вистинската (на руски наречна „обособленно приложение“). Тоа може да биде резултат по наше мислење, прво, од пак и сè уште недоволно развиениот лингвистички поимски апарат со кој се вршат анализите — и второ, од полната синтаксичка омонимија што се јавува во овој случај во српскохрватскиот и во другите словенски јазици (освен во македонскиот и во бугарскиот благодарјќи на одредениот член во нив). Врз разграничувањето на овие два случаја и го поставуваме тежиштето на ова наше излагање.

2. Би сакале, за таа цел, претходно да потсетиме на некои од таа гледна точка суштински својства на атрибутот што не ќе можеме да ги најдеме кај т.н. вистинска апозиција.

Атрибутот е дел, зависен член на номинална фраза (на номинален комплекс) чиј конститутивен член е носител на синтаксичката реченичкочленска функција. Тој доаѓа да определи некое својство, некои признак на поимот означен со именскиот збор како конститутивен член на фразата, т.е. има зависна, определувачка функција во нејзините рамки. Според тоа, атрибутивниот однос е однос на синтагматско ниво а не на реченичко. Тој може да биде и на реченичко, но само кога е атрибутот претставен во именскиот дел на еден класирачки предикат. Впрочем атрибутивниот однос во синтагматска конструкција и се изведува по пат на трансформација од атрибутивнопредикативен однос во реченичка конструкција или, подобро речено, стои наспрема атрибу-

³ М. Стевановиќ, *Современи српскохрватски јазик* (граматички системи и книжевнојазичка норма), II Синтакса, Београд 1974, стр. 52—65.

тивнопредикативен однос во реченичка конструкција со класирачки (вистински, целосен) предикат. Затоа и може да се преобразува тој пак во ваков однос, т.е. синтагматската конструкција во реченичка само со таков, класирачки предикат:

„Тој човек (човекот) е грешен“ $\rightleftharpoons$ „човекот што е грешен/грешниот човек“.

Сите овие својства — како во рамките на номиналната фраза така и во рамките на реченицата — ги има и придавката и супстантивот кога е во функција на атрибут. Разликата меѓу едното и другото е тука од формален карактер:

„Тој човек (човекот) е грешник“ $\rightleftharpoons$ „човекот што е грешник“ / „човекот грешник“.

Атрибутот, според тоа, синтаксички може да се разгледува само од чисто предикативен аспект — како припишување или определување на признак (реченички или синтагматски), како експликација.

2.1. Ги нема тие својства, меѓутоа, именката во случаите на т.н. вистинска апозисија (ва вистинско „обособлено приложеније“).

Вистинската апозисија, прво, не е дел, зависен член на номинална фраза, ами дополнителен, самостоен член на реченицата. Таа не доаѓа да определи некое својство, некој признак на поимот (предметот) чиј референт е претходниот супстантив со кој е сооднесена, ами како уште еден референт, кореферент — да придонесе за погочната идентификација и за поголемо истакнување на истиот предмет (денотат, реферат), и тоа по пат на подиректно упатување, укажување на него (тогаш е тука обично сопствена именка), или, описно, по пат на негова дополнителна карактеризација со истакнување на некое негово веќе познато, определено својство, на некој негов веќе познат, определен признак. Таа е во истиот оној однос кон предикативната основа, кон основниот глагол на реченицата во кој е и со неа сооднесениот супстантив (номинална фраза). Според тоа, вистинскоапозитивниот однос не е однос на просто синтагматско ниво, ами на реченичко, однос заснован на референцијална и синтаксичкофункционална идентичност на сооднесените супстативи (номинални фрази) во реченицата.

Тој и таков однос на тие супстативи во рамките на една сложена (удвосна, утросна итн.) реченичкочленска конструкција, зема на синтагматско ниво, и се изведува по пат на трансформација од посебен номинативно-предикативен однос во реченичка конструкција или, подобро речено, стои наспрема посебен номинативно-предикативен однос во реченичка конструкција со идентификационен предикат, во реченица од посебен кореферентен субјекто-предикатен тип. Затоа и може тој да се преобразува пак во ваков однос, т.е. сложената реченичкочленска конструкција, зема на меѓусинтагматско ниво, со апстрахирање на другиот дел на реченицата, во реченичка само со таков, кореферентно идентификационен предикат:

„Мадрид е престолнината на Шпанија“ / „Престолнината на Шпанија е Мадрид“ $\rightleftharpoons$ „Мадрид, престолнината на Шпанија...“ / „Престолнината на Шпанија, Мадрид...“ --- за разлика од:

„Мадрид е престолнина на Шпанија“ / „Престолнина на Шпанија е Мадрид“ $\rightleftharpoons$ „Мадрид, престолнина на Шпанија, . . .“ / (Како) престолнина на Шпанија, Мадрид. . .“; или определено: „Мадрид што е престолнина на Шпанија. . .“ (Мадрид престолнината, а не некој друг Мадрид) / „Престолнината на Шпанија Мадрид. . .“ — каде што имаме пак чисто предикативен однос било на синтагматско било на реченичко ниво.

Според тоа, апозицијата може да се разгледува само на синтаксичко ниво и тоа од посебен номинативно-предикативен аспект, како ко-референт (од номинативен аспект), кој реферирајќи истовремено и доуточнува и поистакнува — ономазиолошки, дејствителски или описно — та затоа и како идентификација (од предикативен аспект).

Ќе се обидеме понатаму да го образложиме ова поконкретно и на други примери.

3. Ако сакаме сега да ги разграничиме јасно овие две разновршни појави врз основа на нивната суштинска а не формална разлика, тогаш треба случаите на т.н. вистинска апозиција да се најдат на една страна, надвор од границите на атрибутот, зашто тие не претставуваат атрибут, не барем чист, вистински атрибут, а сите други пак т.н. „апозитивски“ групи — на друга страна, во границите на атрибутот, не како апозитивски туку како атрибутски групи.

Така, на пример, ако македонските номинативни споеви (фрази) од типот на: *преселни илџици, грабливи илџици, ѓојни илџици* (и соодветните од тој тип во другите словенски јазици), *бела иченица* и др. такви претставуваат една атрибутска група, српскохрватските што стојат наспрема нив — *илџице селџице, илџице грабливице, илџице ѓевице* (. . . *илџичице*), *илџица белица* и др. — можат да претставуваат само друг тип атрибутска група, впрочем застапен во други случаи во сите словенски јазици. Во македонскиот, на пример, од тој тип се споевите: *игла шијачка, игла илџарка, машина шијачка* и др. — во кои втората компонента, поради нејзината атрибутска функција, од една страна, и нејзината омонимност со придавската форма „шијачки, плетачки“ (во ж.р.: шијачка, плетачка), од друга страна, некои наши лингвисти ја третираат како придавка. За тоа можеле да повлијаат и соодветните српскохрватски споеви: *шивања игла (машина), плетања (плетина) игла* — во кои е определувачката компонента привдаски збор. Дека е во македонските таа исто така именка како и определувачката компонента, покажуваат дијалектните варијанти — *игла шијарка, игла илџарка* — а и самата нивна позиција во спојот (т.е. второто место, постпозицијата — та треба да се интерпретираат како: игла шијач, машина шијач, игла плетач); понатаму, за тоа можела да придонесе можноста и присутноста на овие споеви во македонскиот јазик и со придавски атрибут, кој е омонимен со именскиот: *шијачка игла* (. . . *машина*), *илџарка игла* — што говори овде за една можна игра на атрибутот: да се префрла од придавската форма во именска и обратно, без да го менува своето својство на зависен член на спојот, на вистински атрибут.

3.1. Но од овие случаи во тој поглед не се разликуваат суштински ни именските споеви од типот на:

а) *лекар интернист* (во референцијална употреба секогаш определено, со член во македонскиот јазик: *лекарот интернист*) — т.е. лекар(от) „што е интернист“, *куче(што) ивичар* — т.е. куче(то) „што е птачар“, „што лови птици“ итн.; такви се, да речеме, и руските: *парубица*, *инженер-водник*, *рабочий-передовиц*, *студент-отличник*, *корабль-пират* итн.:

б) *Павло професор* (Павлов „што е професор“ — а не некој друг Павлов), *Никола попот* (Никола „што е поп“), *Рејин уметнички* (на руски: *Рейн-художник*) итн. — и обратно, со изменет редослед на компонентите, кога тие ги заменуваат и ологите:

Професорот Павло (професорот „што се вика“, „што го носи името“ Павлов), *попот Никола* (попот „што се вика“ Никола) итн.

Овие споеви се секогаш со референцијална употреба, затоа што е едната компонента лична именска ознака, т.е. сопствена именка (именска фраза). Оттука и општата именка ((професорот, попот итн.) е со определен член било да е во функција на независна, конститутивна, определувана, било на зависна, определувачка компонента на спојот.

Кога во ваквите случаи општата именка се појавува во македонскиот јазик без член (*професор Павло*, *поп Никола*), таа остаува дел од личната именска ознака.

б), а) Според тоа овде би дошле и споевите од типот на:

градот Прилеп (градот „што се вика“, „што го носи името“ Прилеп), *хотелот Москва* (хотелот „што се вика“, „што го носи името“ Москва), *романот Мајка* — итн. би дошле и други такви и слични споеви што ги наоѓаме грижливо подредени во граматиките — во партијата за апозисијата — или во разни трудови за неа, а кои не наоѓаме за потребно да ги приведуваме овдека.

4. Од кажаното (под точка 3 и 3.1) се гледа дека се придружуваме кон оние лингвисти што определувачките супстантиви во разните споеви од типот на претходните ги третираат просто како видови на атрибутот за да ги разграничат појасно од случаите на вистинската апозисија. Од југословенските тоа го прави со поизразито истакнување Михаило Стјановиќ⁴. Не се придружуваме наполно кон нив меѓутоа кога и таа т.н. „вистинска“ апозисија („обособенно приложение“) ја третираат, и покрај тоа, сепак како определба (одредба) — и самиот М. Стјановиќ пишува: „Апозисија је одредба самосталних речи којом се казивањем још неког имена с новом особинсом одређује већ одређени појам, уз чије име се употребувава“; или: „И апозисије су одредбе самосталних речи, најчешће именица“, со таа одлика, според него, што се тоа определби (одредби) „на веќе определени (одређени) поими“; или дека „атрибуту и апозисији заједничко ни је ништа друго него служба одређивања самосталних речи, само што атрибут одређује неодређене,

⁴ Цит. дело, стр. 58—62.

а апозиција веќе одреѓене појмови⁶. Не се придружуваме кон нив кога, врз основа на тој третман, некои обособени определби, всушност номинализирани конструкции од чисто атрибутивно-предикативен карактер, ги земаат пак како „вистинска“ апозиција, ги вклучуваат во неа, ги изедначуваат со неа само затоа „што се додаваат дополнително кон веќе определени појми“.

Не се придружуваме затоа што „вистинската“ апозиција, како што напоменавме веќе, и не е определба, не е барем чиста определба (со чистата определба само се определува или се припишува признак; како таква, таа не може да биде референт, односно кореферент ни кога е обособена); што „вистинската“ апозиција е исто така „самостоен збор“, самостоен супстантив (номинална, супстантивна фраза), кој не е во потчинет синтагматски, туку во меѓусинтагматски однос со — да избрземе малку со кажувањето на тоа — *прејходниот* супстантив (номинална, супстантивна фраза); што таквите обособени определби од атрибутивно-предикативен карактер во словенските јазици (освен во македонскиот и во бугарскиот) се само омоними со нивните апозитивски соодветства, кои се одликуваат, од една страна, со својата сосема различна синтаксичка функција, а, од друга, и заедно со тоа, што имаат и номинална функција, каква што не може да има чистата определба, атрибутот.

4.1. Да ја земеме на српскохрватски следнава реченица (откај М. Стевановиќ).

„Мој прадед, глава куќе, звао се Анту“.

Што претставува номиналниот спој „глава куќе“ во оваа реченица, од каков реченичкочленски карактер е тој: од апозитивен или од атрибутивен? Преводот на македонски на истата реченица може да биде двоен токму во однос на тој спој — „Глава на куќата“ и „главниот на куќата“ — во зависност од случајот, од комуникативната намера на соопштувачот, која во македонскиот јазик добива и формален маркант на планот на изразот — членот (во едниот случај: глава — во другиот: главата), исто и во бугарскиот, додека во другите словенски јазици имаме тука синтаксичка омонимија. Оваа двојност во преводот покажува дека спојот што е во прашање може да се интерпретира на два начина согласно со неговиот реален статус во реченицата: и како апозитивен и како атрибутивен (обособен) дел на реченицата.

4.2. Кога е апозитивен, во македонскиот јазик конститутивниот дел на тој спој (на таа фраза) е определен, членуван:

„Мојот прадедо, *главниот* на куќата, се викал Анту“ —
(не: „... *глава* на куќата, ...“).

Реченичкиот член „главата на куќата“ има овде иста синтаксичка функција со членот „мојот прадедо“ — имаме работа, значи, со две единици од исто ниво. Заедно со тоа, истовремено, тој ја има со него и истата номинално-референцијална функција: го именува по-

⁶ Цит. дело, стр. 52, 53, 54.

вторно и на друг начин истиот предмет (реферат) и повторно, на друг начин, реферира за него, се јавува како втор негов референт ((референд), т.е. како кореферент (кореференд). Именувајќи и реферирајќи, меѓутоа, тој истовремено го поучува него со тоа што кажува и некои негови веќе дадени и определени својства, кои со првиот референт не се означени, и придонесува за неговата идентификација — всушност на тој начин ја врши таа идентификација.

Во таа смисла тој е и определба, но не чиста определба, туку *полуопределба*. Оттука и неговиот полуноминативен и полупредикативен карактер, неговата двојна природа која ја има токму иако вистинска апозиција. Таа двојна природа на апозитивниот реченички член и однос ја наоѓаме во самата реченица од која би бил тој како таков деривиран, т.е. наспрема која стои, а која претставува реченичка конструкција од посебен, идентификационен тип. На македонски јазик таа реченица ќе гласи:

„Мојот предео е *Главаџија* на куќата“ (: „Мојот предео, *Главаџија* на куќата, ...“) — (не: „... , *Глава* на куќата“).

Овде немаме чист, целосен предикат — припишување на признак, карактеризација, експликација, ами идентификација со помошта на определен, веќе даден како припишан, признак. Членовите на реченицата овде се во заемна импликација, се импликуваат еден со друг, како што се импликуваат апозицијата и претходниот член со кој е таа меѓусинтагматски сооднесена. Само од гледна точка на комуникативната перспектива на реченицата, позицијата на вториот член може да се земе како предикатна, но не класирачко предикатна, туку идентификационо — референцијална и *полупредикативна*. Значи, од гледна точка на праведот, на односот: $A \rightarrow A_1$.

Во зависност од комуникативната перспектива на реченицата, т.е. од комуникативната намера на соопштувачот, реченичките членови можат и да си ги заменат местата. Но тогаш ќе се измени и праведот на односот меѓу нив: $A_1 \rightarrow A$. Токму со оглед на неговата двојна, идентификациона природа: $A \rightleftarrows A_1$.

Истото го имаме и во апозитивниот (меѓусинтагматски) однос. Сооднесените членови и во примерната реченица можат да си ги заменат местата, при што таа ќе го добие следниов вид:

„*Главаџија* на куќата, мојот предео, се викал Антуј“.

Нема зошто, меѓутоа, да сметаме дека сега апозицијата се претворила од постпозиција во препозиција, останувајќи сè пак апозиција. Напротив, со оглед на прикажаната природа на овие реченички членови може да се смета само дека сега е апозиција спојот (фразата) „мојот предео“, дека во овој случај тој ја презема апозитивната функција: да корелира, да биде втор референт, да поучува и на тој начин да ја врши идентификацијата. Од тоа произлегува дека апозицијата е секогаш во постпозиција или, подобро речено, линеарно е секогаш втора итн. по ред — или обратно: линеарно втората единица е таа што е апозиција.

4.3. Кога е именскиот спој „глава куќа“ во примерната реченица на српскохрватски од атрибутивен карактер, во македонскиот јазик неговиот конститутивен дел (именката: глава) — засега да се задржиме само на тоа — е неопределен, вчленуван:

„Мојот прадедо, глава на куќата, се викал Анту“ —
(не: „... , *глава* на куќата, ...“).

Тој тогаш нема иста синтаксичка функција со членот „мојот прадедо“, ниту ја има номинално-референцијалната функција на последниот, ами доаѓа во реченицата — не да кореферира за истиот предмет (реферат) чиј референт е субјектниот спој, туку како додатен, втор и обособен атрибут, да му определи, да му припише, предикативно, на тој предмет уште еден признак. Спојот „глава на куќата“ ни се презентува во овој случај како полуреченица, номинализирана конструкција од номинативно-атрибутивен тип, во со скриена предикација (не: полупредикација), и тоа од класирачки карактер. Сега, според тоа, не се работи за две единици од исто ниво: едната — „мојот прадедо“ — е субјектно употребена и, како референт, со конкретно значење, а другата — „глава на куќата“ — е предикатно употребена и, како атрибут, со пропозитивно значење, што не е случај со апозицијата.

Затоа, како реченички член, спојот „глава на куќата“ и се сооднесува со додатка, именката реченица со класирачки предикат: „Мојот прадедо — кој бил глава на куќата / (а) тој бил глава на куќата — се викал Анту“.

Со таков предикат е и реченицата од која би бил деривиран, т.е. наспрема која стои овој реченички член, или членскиот однос меѓу реченички сооднесените споеви, а која на македонски ќе гласи:

„Мојот прадедо е глава на куќата“ (: „Мојот прадедо, глава на куќата, ...“) — (не: „... , *глава* на куќата“) —

каде што имаме чист целосен предикат — припишување на признак, карактеризација, експликација.

Во зависност од комуникативната перспектива на реченицата, реченичките членови можат и овде да си ги заменат местата и без да се измени правецот на нивниот однос: $A \rightarrow A_1 / A_1 \leftarrow A$.

Ако тоа го дозволува смислата на соопштувањето, на самата реченица, тоа може да стане и меѓу сооднесените членови во реченици како примерната. Така, во неа, во малку подруг вид, „глава на куќата“ може да се најде и во пропозиција, пред „мојот прадедо“:

„Глава на куќата / Како глави на куќата — мојот прадедо го имал последниот збор во решавањето на секое важно прашање“.

Но со тоа не настапува никаква промена во нивниот реченичко-членски однос и карактер: „мојот прадедо“ е пак субјект во реченицата, а „глава на куќата“ — пак обособена номинализирана додатна конструкција од атрибутивен карактер, обособен предикативен атрибут. Правецот на нивниот однос си останува пак ист.

5. Можеме да приведуваме ред вакви примери со реченички обособен член (именски спој), кој во словенските јазици, освен во македонскиот и во бугарскиот, не ја покажува, поради омнисицијата, сосема јасно својата природа: дава е таа вистински апозитивна или, пак, атрибутивна. Можеме само да објасниме или да се досетуваме, да ја откриваме комуникативната намера на соопштувачот од смислата на реченицата, од контекстот итн., до колку тој не се послужил и со други, дополнителни средства за да ја изрази појасно.

На пример, во руската реченица: „Он вечниџ бродига, нигде не остановилејлса ве долго“ — по смислата можеме да погодиме дека номинализираната конструкција „вечниџ бродига“ е во вса, како член, од предикативноатрибутивни карактер, па да ја преведеме на македонски: „Тој, вечен скитник, никаде не се задруваше за долго“ (како таков овој член може да дојде и во препозиција, без да го измени својот карактер: „Вечен скитник, тој нигде не...“ — (како што е приведена оваа реченица во „Русская граматика“, II, Москва 1960, стр. 184: „Вечниџ бродига, ов нигде не...“) . Сепак тоа не значи дека во определена ситуација не може да биде таа и од вистински апозитивен карактер, т.е.: „Тој, вечниџ скитник...“ (кого веќе го знаеме како таков, за кого тоа својство може да се земе како дадено, познато, и да се употреби спојот номинално-референцијално, како кореферент и идентификатор).

Исто така и во српскохрватската реченица (откај М. Стевановиќ): „Знали су да је Салко заљубљен у Марту, најлепшу цуру у Беглуку“ — на македонски: „Сите знаја дека е Салко вљубен во Марта, најубавиџа девојка во Беглуку“. Но сосема е можна овде и јасна атрибутивна употреба на спојот „најлепшу цуру“, кој во тој случај на македонски би гласел: „... , најубава девојка во Беглуку“ (при што тој би дошол во јасен сооднос со дополнителна, вметната реченица со класирачки предикат: која е најубава девојка / а таа е најубава девојка во Беглуку“).

Во таква јасна предикативноатрибутивна употреба се подвлечени делови во следнава реченица (пак откај М. Стевановиќ), дадена меѓу примерите за вистинската алозиција: „Вредан и сналажлив мајстор, он је ускоро дошао до лепе зараде“ — и со размена на местата, без измена во реченичколенокитот карактер: „Он, вредан и сналажлив мајстор, ускоро је дошао до лепе зараде“ — на македонски, се разбира, во неопределена форма, без член: „Тој, вредан и снаодлив мајстор, набргу дојде до убава заработка“.

Може ли да се говори за еднородни предикати, на пример, во една ваква новинарски информативна реченица:

„Састанку је присуствовао и председниџ Друштва писаца, аутор награђеног романа, Никола Станковски, учесник у НОР-у и члан саме редакције“.

Според нас, споевите „аутор награђеног романа“ и „Никола Станковски“ најприродно е да се сфатат како реченички членови од вистинскоапозитивски карактер (та првиот ќе се преведе на македонски: „авторот на наградениот роман“ — значи, со член, а вториот е оно-

мазиолошки определен); понатамошниот два споја, меѓутоа, како членови од чисто предикативноатрибутивен карактер (на македонски ќе се преведат во неопределена форма: „учишник во НОВ и член на самата редакција“), т.е. не се јавуваат како корифонти, туку како експликации (експликатори).

Ској посериозен преведувач од другите словенски јазици (освен од бугарскиот) на македонски не може да не ги почувствува, ваквите реченичкочленски конструкции како посебен проблем во преведувањето, да не ја почувствува потребата во ред случај од подлабоко вникнување во смислата на реченицата, во контекстот и ситуацијата — за да ја открие, просто да ја одгатне (дешифрира) комуникативната намера на соопштувачот, на авторот на текстот, и да го сфати карактерот на реченичкиот член, кој во македонскиот јазик треба да ја добие соодветната форма на планот на изразот — со член, определена, апозитивна, или без член, неопределена, предикативноатрибутивна.

Пред преведувачот на српскохрватски јазик, на пример, тоа не се поставува како проблем — тој проблем се остава за читателот. Наспрема срхр. удвоен спој како дел од реченица, на пример: „Атина учишелица слобода.“ — во македонскиот јазик, се можат два, во зависност од интерпретацијата што ќе ја добие вториот спој: *учишелица* на слободата/*учишелкај* на слободата; исто така наспрема: „Цицерон, *оратор* римски.“ — *оратор/оратори* римски (ако го имавме ова на француски, како: Cicéron, l'orateur romain — на македонски ќе се преведеше без колебање: „Цицерон, *оратори* римски.““ но: le lion, terreur des forêts — ќе се преведе со неопределена форма: лавот, *сирев* и *шрејеш* (*сиравош*) на шумите; ако беше на српскохрватски: лав, *сирех* и *шрејеш* (*сирави*) шум — ќе се појавине пак можноста за двојна интерпретација).

5.1. Меѓутоа должни сме овдека да укажеме уште на едно нешто кое досега намерно го одбегнувавме заради појасно истакнување на разликата меѓу вистинскоапозитивните и атрибутивните реченичкочленски номинални споеви (фрази). Имено синтаксичката омонимија кај овие случаи во другите словенски јазици освен во македонскиот и бугарскиот не е наплно одбегната ни во последниве. Таа е само во една добра мера ограничена во нив зашто апозитивната е секогаш определена (со член или ономазиолошки), но атрибутот, општо земено, не е секогаш во неопределена форма, ами може да се појави и во определена. На пример, атрибутот од една реченица како следнава:

„*Нашиот учишел* Тодор замна на летување“ — може, таков каков што е, во определена форма, и да се обособи: „Тодор, *нашиот учишол*, замна на летување“.

Како ќе ги разликуваме овие случаи од вистинскоапозитивните, бидејќи, ете ја сега и во македонскиот јазик синтаксичката омонимија? Со ова прашање како да дојдовме пак на почетната точка, како да се завртиме во круг, или барем до една точка на која, од јазичнопрактичен аспект, одговорот испаѓа релевантен. Не е случајно, значи, ни тоа што е толку распространето сфаќањето на апозитивната како посебен вид

атрибути, изразен со сулстантив (супстантивна, номинална фраза). Сепак сметаме дека, од научна гледна точка, не може да биде занемарена разликата за која станува збор во ова наше излагање, не може да се одбегне тој одговор. А тој се состои, според нас, во одговорот на прашањето: дали е односниот реченички член (овде: *нашиот учител*) употребен кореферентно или предикативноатрибутивно? Значи, тоа пак зависи од комуникативната намера на соопштувачот. Неа ќе ја откриеме пак со помошта на смислата на реченицата, на контекстот и на целата конкретна ситуација за даден случај, а можно е понекогаш и да не ја откриеме наполно (јазикот не е толку совршено средство на комуникација, но барем секогаш и секаде, во секоја манифестација на секој негови носител).

За да биде референтно (кореферентно) употребена, фразата во приведената реченица треба да стекнала статус (и способност) во јазичната комуникација на дадена, потесна или поширока, или сосема широка средина во дадени услови и даден момент, на самостоен именуваач (определуваач) на односниот поим, предмет (реферат); треба, значи, да претпоставиме една ваква ситуација: дека за луѓето на кои им соопштувам — фразата „нашиот учител“ именувачки-кореферентно станала рамносилна на тој определен „Тодор“ (за кој зборуваме), дека тие знаат веќе оти „Тодор е нашиот учител“ / „*Нашиот учител* е Тодор“, и никој друг, а не само оти „Тодор е наш учител“ / „*Наш учител* е Тодор“, покрај уште некој друг или некои други што се, исто така, наши учители. Само во таков случај можеме да го интерпретираме тој член како вистинска апозиција. Затоа и се случува да се појавува таквиот член како јасна апозиција (кореферент) кога е со него означено некое трајно, општопознато, утврдено својство на односниот предмет (цар, крал, император, претседател, престолизна и сл.). Меѓутоа, не е трајноста, и временскиот параметар воопшто, основното овде — тоа е само еден услов повеќе за да го отекне фразата спомениот статус во комуникацијата; основното е општопознатоста, утврденоста на својството, макар и за момент, макар и за определена ограничена средина — кога и во која се комуницира; основното е дали има услови и дали има можност во определен момент да го земе својството како такво соопштувачот, дали на комуникативен и на прагматичен план во определени граници се создадени тие услови.

Инаку, во друга ситуација во која би било необично, во која не се присутни условите да се идентификува „Тодор“ со „нашиот учител“, последново може да се сфати само како експликација, како определување (припишување) на својство, како атрибут. Во таков случај реченичкиот член за кој станува збор (како обособен) треба да се сфаќа и да се чита во реченицата на следниов начин:

„Тодор, нашиот учител (Тодор), заминува на летување“.

Според тоа, би можеле да заклучиме со следново: за разлика од атрибутот, апозицијата (вистинската) е референцијално-функционален двојник на реченичкиот член со кој е доведена во однос, кој (двојник)

во тоа својство, а во согласност со комуникативната намера на соопшувачот, доаѓа да придонесе за поголемо истакување или за поточна идентификација на рефератот (денотатот) на претходниот суштаник (супстантивна, номинативна фраза), и тоа по пат на подиректно упатување на него (тука е обично сопствена именка) или, описно, по пат на дополнителна негова карактеризација, земена како веќе позната, како второ негово именување (определување).

Оттука апозицијата не би била посебен вид атрибут изразен со именка, туку, всушност, посебен вид реченички додаток (член). Со оглед на тоа, пак, што се опира на посебна синтаксичка функција, апозицијата не треба да се меша со синонимијата.

Б

Ж
ОС
ЦМ
ИЧ
НО
а
ше
от
ос
сх

в
из
вн
им
Ет
пн

ш
сн
зо
рн
сн
не
ни
со
ро
до

Н.
М.

Борис МАРКОВ

О ВЫРАЖЕНИИ РОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННЫХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

При сопоставлении с другими европейскими языками выражение родственных отношений в современных славянских языках в основном характеризуется большей разнородностью. Однако тенденция к упрощению упомянутых отношений обнаруживается в большей или меньшей степени, и в современных славянских языках. Это в основном обусловлено более интенсивным темпом современной жизни, а также контактами с языками, где выражение рассматриваемых отношений вообще отличается значительной упрощенностью (ср. франц. *oncle* англ. *uncle*). Само выражение родственных отношений обычно осуществляется при помощи особых терминов, реже описательно, ср. хорв. *brat od strica (tetke, ujaka)* 'двоюродный брат'.

Общую классификацию терминов этого типа можно провести в зависимости от наличия или отсутствия кровного родства¹. Исходя из этого признака, можно выделить две основные группы: А) термины, выражающие кровное родство и Б) термины, выражающие „приравливание неродственных людей к родственным“ (Трубачев, там же). Эти две основные группы в свою очередь подразделяются на подгруппы, характеризующиеся определенными особенностями.

Обращает на себя внимание тот факт, что подавляющее большинство терминов как первой, так и второй основной группы относится к общеславянской лексике. Это не могло не отразиться на близости славянских языков в области упомянутой лексики. Характеризуясь близостью в выражении родственных отношений, современные славянские языки все же отличаются, в большей или меньшей степени, некоторыми особенностями. В данном случае расхождению между ними, на наш взгляд, способствовали следующие факторы: а) степень сохранения общеславянской лексики, б) степень упрощения выражения родственных отношений, в) изменение или расширение семантики отдельных терминов, служащих для выражения упомянутых отношений,

¹ В данном случае придерживаемся в основном классификации Н. Трубачева: „История славянских терминов родства“, АН СССР, Москва, 1959.

г) выделение новых аффиксов или новых образований с функцией выражения родственных отношений и д) упрочление заимствований, которые вытеснили имевшиеся термины для выражения родственных отношений. Часть упомянутых факторов взаимосвязана или взаимообусловлена. В современных славянских языках это отражается следующим образом.

А. Термины, выражающие кровное родство

Исходя из степени кровного родства, термины этой группы можно разделить на следующие подгруппы: а) названия отца, матери, ребенка, сына, дочери, брата, сестры; б) термины, обозначающие прямое родство по нисходящей линии — внуки, правнуки, по восходящей линии — дед, бабука; в) названия дяди, тейки (по отцу, по матери); г) названия двоюродной брата, двоюродной сестры; д) названия племянника (племянницы).

а) Названия отца, матери, ребенка, сына, дочери, брата, сестры

По отношению ко всем терминам, служащим для выражения родственных отношений, эта группа терминов²⁾ в современных славянских языках сохранилась лучше всего. Сохранив почти полностью термины этого типа, славянские языки в данном случае отличаются друг от друга главным образом фонетическими особенностями, наличием определенных суффиксов, значительно реже расширением или сужением семантики некоторых терминов или наличием других слов вместо общих (унаследованных) терминов. Более существенные отличия заметны преимущественно в терминах *отец* и *ребенок*. Ср.:

Ст.-слав. *otьsь*, русск. *отец* „I. — 4. “О и баба прост., бабашика „I. То же, что отец (устар.) 2. Ласково-фамильярное обращение. 3. Обращение к священнику“ О, блр. *бацька*; церк., уст. *айцец*, ККГ, укр. *бацько*; (редко) *оцець* К, польск. *ojciec*, н.-луж. *wośc* и *nan*, в.-луж. *wótc*, *wośec* и *nan*, чешск. и словц. *otec*, словен. *oče*, хорв. *otac*, мак. *тајко*, *оцец* „арх. само како црковна титула“ Р, болг. *баща*, *тајко*, *оцец* „зв. п. *ојче*, мн. ч. *ојци*... (о духовных лицах); отцы, предки“ Ч.

Ст.-слав. *děte* „infans, Kind“, рядом с которыми употреблялись синонимичные термины *čedo* „Kind“ S, *otrokъ* „Knahe, Kind, Knecht, Diener“ S, др.-русс. *робя* F, русск. *ребенок* „Мальчик или

²⁾ „Обозначения родственных отношений входят во всех языках мира безусловно в состав наиболее древнего языкового класса. Такие слова, как *мать*, *отец*, *сын*, *сестра* и т. п. составило ядро основного словарного фонда“ А. Исаченко, *Индоевропейская и славянская терминология родства в свете марксистского языкознания*, Slavia, R. XXII, Praha, 1953, S. 1, стр. 45—80.

девочка в раннем возрасте, до отрочества" О, *дитя* „1. Маленький ребенок (устар.). 2. порая. . .“ О, *отрок* (устар. и ирон.) „Мальчик подросток в возрасте между ребенком и юношей“ О, *чадо* (стар. и ирон.) „Дитя, ребенок. . .“ уменьш. *чадушко*“ О, блр. *дзіця, дзіцяня* ККГ, укр. *дитина, дитя* и *отрок* „1. уст. відліток; 2. ист. отрок“ К, *чадо*, уст., польск. *dziecie styl.* и *dziecko*, др. польск. „*czędo* F, и-луж. *žěše, gole* Š, в-луж. *džěčo* Ја, чешск. *ditě, robě*, ср. и чешск. стар. *čad, čad* „Мальчик, юноша“ F, словц. *diet'a*, словен. *dete, otrok* „dete, čedo“ Šk, сербохорв. *dete, čedo*, мак. и болг. *дете, чедо*.

Из терминов со значением ребенка во всех современных славянских языках, в большей или меньшей степени, сохраняется термин с основой *dět-*, в то время как другие названные термины характеризуют в основном отдельные группы славянских языков. Сам термин *čedo* с живым употреблением встречается в трех южнославянских языках — в сербохорватском, болгарском и македонском, ср. мак. „1. син или ќерка, дете, рожба. 2. својско, нежно обраќање на постар човек кон дете или кон помлад човек“ F. В данных языках термин *čedo* оставил свой след и в термине *брашучед*, болг. *браштовчед, -на* „двоюродный брат, сестра“. Кроме упомянутых языков, термин *čedo* в известной степени сохраняется также в русском, ср. *чадо* (стар. и ирон.) „Дитя, ребенок“ О, где закрепился под влиянием церковнославянского языка, и в украинском языке, в котором также выступает как устаревший и с оттенком иронии.

Употребление термина с основой *rob-* ограничено в русском (*ребенок*) и чешском языке (*robě*). Что касается термина *отрок*, он с живым употреблением сохраняется главным образом в современном словенском языке, в то время как в русском и украинском является устаревшим. Редким новообразованием, характеризующим верхнелужицкий язык, является синоним *gole*.

В смысле употребления обращает на себя внимание также термин *ошец*, который в некоторых современных славянских языках мало употребителен. В украинском языке рядом с ним встречается термин *байцько*, от которого образован ряд новых слов (ср. *байківский, байківство, байківщина*). В белорусском точно также преобладает термин *бацька*, в то время как *айцец* в словаре отмечен пометкой „церк., уст.“ ККГ. Ограниченным употреблением термин *ошец* характеризуется в болгарском и особенно в македонском языке, ср. „арх. само како државна титула “Р (С этой функцией все же более распространен термин *gedo*, который в говорах вообще преобладает или является единственно возможным). С другой стороны, в лужицких языках рядом с унаследованным термином (ср. *wośc, wośc*) выделился синонимичный термин *nan*.

б) Термины, выражающие кровное родство по нисходящей линии
 --- внуки, пра внуки, по восходящей линии — дед, бабука

Ст.-слав. *vъnikъ*, *vъnika* f М, русск. *внук* — *внучка* ж. р., блр. *внук* — *внучка*, укр. *внук*, *внук* — *внука*, польск. *wnik* — *wniczka*, в.-луж. *wnik* — *wnidka*, н.-луж. *wnowu*, *lowowu sun*, *lowco* — *lowka* (= дочь; внучка), чешск. и словц. *wnik* — *wnička*, словен. *wnik* — *wnička*, сербохорв. *wnik* — *wnika*, мак. *внук* „1. внук; 2. племянник; 3. потомок (внушито на Делчев) Р — *внука*, *внучка*, болг. „1. внук; 2. диал. племянник“ — *внучка* „1. внучка; 2. диал. племянница“ Ч.

Ст.-слав. *dědъ*, русск. *дед*, *дедушка* мскр. О, блр. *dzed*, укр. *did*, польск. *dziad*, *dziadek*, „1. — 5“ WSPR, н.-луж. *stary nan*, *nan-stary*, в.-луж. *děd*, чешск. *děd*, *dědeček*, словц. *dedo*, словен. *ded*, *dedek*, сербохорв. *děd*, *djeda*, -а „1. дед, дедушка; 2. мн. ч. *dedovi* „предки“ Т, мак. *dedo* „1. дед, дедушка („тако на сцен од родителите“); 2. старик; 3. в обращении к священнику; 4. мн. ч. *dedovci* „предки“; 5. тесть“ Р, болг. *djedo* „1. — 4“ Ч.

Ст.-слав. *baba* „аия; аия“ М, русск. *бабка*, *бабушка*, блр. *бабка*, укр. *бабка* f, *баба*, польск. *babka* „1. и 2.“, *babcia*, н.-луж. *stara tama*, *tamstara*, *wowka*, в.-луж. *wowka* (: *sara baba* „altes Weib“) Ja, чешск. *baba* „1. старуха, бабушка“ 2. презр. *грус*“ Б, *babička*, словц. *babička*, *stará tama*, словен. *babica*, *stara mati*, сербохорв. *baba* „1. бабушка, старуха; 2. обл. кормилица, няня“ Т, мак. *баба* „1. бабушка (мајка на родителот); 2. старушка; 3. в. тешта (= теща); 4. повивальная бабука, поветуха; 5. перен. слюнявая, неженка; *грус*“ Р, болг. *баба* „1 — 4“.

В сравнении с первой подгруппой термины, выражающие кровное родство по нисходящей и восходящей линии, характеризуются рядом особенностей, которыми заметно нарушено праславянское состояние. Соответствия старославянского термина *vъnikъ* — *vъnika*, правда, в современных славянских языках сохраняются, за исключением ниже-лужицкого языка, где с этим значением появились более новые образования (ср. *wnowu*, *lowowu sun*, *lowco*). Аффиксу -а в термине *vъnika* все же в ряде славянских языков соответствует суффикс -чк-а или -иня (-ыня) — в словенском языке. С другой стороны, расширением семантики этого термина выделяются болгарский („1. — 4“ Ч) и македонский („1. — 5“ Р) языки. Выделение значения племянник в данном термине следует считать балканизмом, ср. лат. *nepos* (-*neptis*) „1. внук; 2. праправнук, потомок; 3. жезде, племянник; ...“, греч. ἀνεψίος Δ, итал. *nipote* „племянник; внук; потомок“ В, рум. *nepot* „1. Neffe. 2. Enkel“ L—S, алб. *nip* „1. внук 2. племянник“ Кч.

Сам термин *ged* в современных славянских языках хорошо сохранился. Однако и он в большей или меньшей части языков приобрел окончания -о, -а или суффиксы -ек, -чек, -ушка, первоначально имевшие только ласкательный оттенок значения. В отдельных языках рядом

с термином *ded* имеется и описательное образование, ср. словен. *ded, dedek* и *stari oče* или только описательное образование, н.-луж. *stary nan, nanstary*.

Подобно термину *děd* термин *babá* (= *бабка*) приобрел суффиксы с элементом *-к-* или *-ц-* (ср. *-ка, -ушка, -ица, -ичка*), которые и в настоящее время не лишены полностью ласкательного оттенка в значении). Кроме нижнелужицкого языка (ср. *stara tama, tamstara*) описательное образование возможно точно также в словацком и словенском языках (ср. словц. *babička* и *stara tama*, словен. *babica, stara mati*). С другой стороны, изменение и расширение семантики термина *баба* (= *бабка*) свойственны большей части современных славянских языков, ср. например русск. *баба* „1. Замужая простая женщина. 2. вообще о женщинах. 3. прен. о робком слабохарактерном мужчине (разг. прощ).“ О.

г) Названия дяди, тети (по отцу, по матери)

Термины этого типа можно разделить на две подгруппы: г₁ названия дяди по брату и сестре отца и г₂ названия дяди по брату и сестре матери. В современных славянских языках упомянутые подгруппы названий нашли следующее отражение.

г₁ Названия дяди по брату и сестре отца: *stryj* — *stryna, tetka*, ст.-слав. *stryj, -сь* „*patruus*“ — *stryna* „*amita*“ С, *tetka* „*Tante*“ S, русск. ~ (*дядя* — *тетя, тейка*), блр. *дзядзька* — *цётка*, укр. *дядько, сирій* зап. „брат отца“ — *тетка* „(сестра отца или матери, жена дяди), *дядина* (жена родного дяди)“ К, польск. *stryj, -ek* — *stryjenka*, н.-луж. см. *wujk* „*Onkel*“ — *šota, -ka* Š, в.-луж. *wuj* („*Oheim, Onkel, Vetter*“) — *šeta* „*Tante, Base, Muhme; -ka dem zu -a; auch 1. Cousine.*...“ Я, чешск. *strýc* = болг. *сирико* (*otecův bratr*), *сүйчо* (*majčin bratr*), *деляк* (*muž matčiny sestry*)“ Н, словц. *strýc, strýko*, „1. otcov bratr; 2. hovor. oslovenie pre staršieho človeka; 3. hovor. protežujúca osoba“ — *stryná* „*stryčova manželka*“ SŠJ, словен. *stric* „1. stric (očev brat); fam. čika, čiča (i za fam. oslovljavanje starijeg nepoznatog čoveka); ujak (majčin brat); teča, tetak (tetkin suprug)“ Šk, сербохорв. *stric, čika* разг. „1. дядя (брат отца); 2. дядя (как обращение к старшему)“ Т — *stryna* „жена брата отца“ Т, мак. *сирико* „1. татков брат; 2. новозрасен човек“ Р, *чичко* „1.—3“ Р — *сирина* „1.—3“. Р болг. *сирико, чичо* „1. и 2.“ Ч — *сирина*.

Ст. слав. *tetka* „*Tante*“ S, русск. *тетя, тейка* — (*дядя*), блр. *цётка* — *дзядзька*, укр. *тетка, дядина* — *дядя* „брат, отца или матери, муж тетки“, *сирій* зап., польск. *ciocia, ciotka* — *wuj, -ek, stryj, -ek*, н.-луж. *šota, -ka* — *wujk* Š, в.-луж. *šeta* „*Tante*“ Я, чешск. *teta* — русск. *тетя* (болг. *деля, сүйчо, сирико*) — *strýc* Н „1.—3“, словц. *teta, -ka* „1. matkina al otcova sestra; 2.

oslovenie cudzej ženy, najmä u deti“ — *strýc, strýko*, словен. *teta* „1. tota, -ka (sestra očeva ili majčina); strina (žena stričeva); ujna (žena ujakova); 2. žena starog svata: 3. učtivo oslovljavanje za svaku stariju, udatu ženu“ Šk — *tetec*, сербохорв. *teka* „сестра отца или матери“ Т — *tetak, teba*, Мак. *šejka* — *šejin* „теткинот маж“ Р, болг. *šejka* нар., *leja* „1. сестра отца или матери; обращение к более взрослой женщине“ Ч — *lejak* „*stryc* (muž matčiny sestry)“ Н.

г. Навания дяди по брату и сестре матери Ст.-слав. *uj* „avunculus“ М — *ujna*, русск. *дядя* „*stric, ujak, tetak*“ Т — *šejka, -ka*, блр. *дзядзька* — *цэйка*, укр. *вуй, вуйко* зап. и *дядько, дядя* — *шэйка, дядина* „жена родного дяди“ К, польск. *wuj, -ek* — *wujenka*, н.-луж. *wujk* „Onkel“ — *šata, -ka* „Tante“ Š, в.-луж. *wuj* „Oheim, Onkel, Vetter“ — *wujowa Ja*, чешск. *strýc* — *teta*, словц. *ujec, ujo, -ko* „1. matkin brat; 2. nar. manžel matkinej sestry; 3. hovor. v oslovení starši muž všeec“ — *ujčíná* „1. manželka matkinho brata; 2. nar. matkina sestra“ SSI, словен. *ujec* — *ujna* „1. tetka (majčina sestra); 2. ujakova žena“ Šk, сербохорв. *ujak, -ac* — *ujna*, мак. *вуйко* (-чо, -че) „1. — 3.“ Р — *вуйна*, болг. *вуйчо* — *вуйна*

Из вышеприведенных парных названий кровное родство, собственно говоря, выражают термины *strýc, wuj, tetá, -ka* в то время как соответствующие пары *strýna, wujna, tetak* выражают приравливание неродственных людей к родственным. С другой стороны, унаследованные термины родства меньше всего сохранились в восточнославянских языках, за исключением украинского языка, который преимущественно в говорах сохраняет термины *сирний, вуй, -ко*. В этих языках термины *дядя* — *šejka* выступают со значением всех вышеприведенных унаследованных терминов.

Среди западнославянских языков указанные термины родства лучше всего сохранили польский и словацкий языки, хотя тенденция к упрощению выражений родственных отношений здесь также видна, ср. например словц. *ujčíná* „1. и 2.“. В южнославянских языках унаследованные термины родства в основном хорошо сохранились. Смещение и тенденция к редукции некоторых терминов этого типа выражены главным образом в словенском языке, где термины *ujec, tetec* — *ujna* в значительной степени вытеснены терминами *stric³ — strina, teta*, которые на подобие чешск. *strýc — teta* и русск. *дядя — шейка* выступают в роли общих терминов для выражения родственных отношений данного типа. В болгарском языке рядом с *šejka* „нар.“ Ч выделилось новообразование *leja* — *lejak*, не встречающееся в других славянских языках.

³) Словом *stric* в данном языке образованы также термин *mrzli stric* „očev brat od strica, — od ujka ili tetke“, *stari stric* „dedin brat, babin brat“ Šk.

г) Названия двоюродного брата, двоюродной сестры

С функцией обозначения *двоюродного брата, двоюродной сестры* в современных славянских языках используются термины, унаследованные из общеславянской эпохи, и более новые образования, а также заимствование кузен — кузина, -ка (франц. *cousin, -e*). К унаследованным терминам относятся *bratičedъ*, лишь отчасти сохраняющийся, *bratičistъ*, полностью не сохранившийся, и *bratanьsь*, который в текстах старославянского языка выступал со значением „пероз“ М. Значение *двоюродной брата* (сестры) в современных славянских языках выражается следующим образом:

Ст.-слав. *bratičedъ* „„natus ex fratre“ М., ср. так же *bratičedo* „filius fratris vel sororis“ М., *bratičistъ* „„consobrinius“ М., русск. *двоюродный брат, кузен* („В буржуазно-дворянском быту: двоюродный брат“ О) — *двоюродная сестра, кузина, блр. сирьечны брай — сирьечна* (двоюродная) *сестра* ККГ, укр. *двоюрідний брай, брай у перших* — *двоюрідна сестра, сестра у перших*, польск. *brat stryjeczny* „(со стороны брата или сестры отца)“ и *brat cioteczny* „(со стороны брата или сестры матери)“, *brat wujeczny* „двоюродный брат“ WSPR, *kuzyn — siostra stryjeczna, cioteczna, wujeczna, kuzynka*“ WSPR, н.-луж. *šesko* „Vetter, Cousin“ — *šesnica* Š, в.-луж. *wujowc* „Obelms-, Vettersohn, Cousin“ — *wujowka* „Obelms-, Vettertochter, Cousine“ Ja, чешск. *bratranec — sestřenice*, словц. *bratranec* и *bratanec* „1. strýcov, uječov al. tetin syn,; 2. zastar. synovec“ — *sesternica* (ср. *sestrenica*) „1. tetkina al. strýkova dcéra. . . ; 2. zastar. sestrina dcéra, neter“ V, словен. *bratranec* „brat od strica, od ujaka ili od tetke — *bratranka* „sestra od strica, od ujaka ili od tetke“ Šk и *sestrič* „1. sestrič, nečak; 2. brat od tetke“ — *sestrična* „1. kuzina, rođaka, sestra od tetke, — od strica, — od ujaka; 2. (zastar. sestričina, nečalčinja“ Šk, *tetič* „tetič, brat od tetke, sin tetin“ — *tetična* „sestra od tetke, kći tetina“ Šk, сербохорв. *bratičed* — *bratičeda* и *brat od strica* (od ujaka, od tetke), мах. *брашучег* (прв, втор, трет б.) — *брашучег, -ка, болг. брашучег — брашучегка*.

Унаследованный старославянский термин *bratičedъ, -a; -ka f* сохраняется в трех упомянутых южнославянских языках, но в сербохорватском в основном преобладает описательный способ образования этого термина. Сам термин *bratičedъ, -a* в болгарском и македонском языках используется для обозначения двоюродного брата (сестры) как по отцу, так и по матери, в то время как в других языках с тем же значением употребляется и термин с основой *sestr-*. В словенском, словацком и чешском языках со значением двоюродного брата выступает термин *bratranec*, который в польском и южнославянских языках (за исключением словенского) используется для обозначения *илемянника*.

⁴⁾ В Словаре Л. Садник, Р. Аитцегмюллера передано термином „Neffe“.

Термин *двогородный брат (сестра)* присущ русскому и отчасти украинскому и белорусскому языкам, для которых все же более характерен описательный способ выражения данного термина. Более новыми, характеризующимися обычно отдельными славянскими языками, являются термины в.-луж. *wujowc — wujowka*, словен. *tetič* „brat od tetke, sin tetin“ — *tetična* „sestra od tetke“ Šk, сербохорв. *tetič, tetkič*, двогородный брат (сын сестры отца или матери)“ Т — *tetična* „sestrična, tetina hči“ Ј, *stričevič* „двогородный брат (сын брата отца)“ Т, наряду с которыми обычным является описательный способ выражения того же термина, ср. *brat od strica (od tetke, ujaka) — sestra od strica (tetke, ujaka)*. С другой стороны, единственным заимствованием со значением двогородного брата встречается в русском (*кузен — кузина*), польском (*kuzyn — kuzynka*) и отчасти в сербохорватском языке — в книжном стиле. Самую высокую частотность данный термин получил в польском языке, где он, однако, выступает с расширением семантики, ср. „*kuzyn* „bliższy lub dalszy krewny“ S.

д) Названия племянника — племянница

Термин *племянник, -ница* свойствен восточнославянским языкам, больше всего русскому, а также болгарскому языку, где, по-видимому, является заимствованием из русского литературного языка. В словарях русского языка данный термин обычно толкуется как „сын брата или сестры“ и „дочь брата или сестры“ О. Однако в некоторых двуязычных словарях этот термин толкуется и в более широком смысле, т. е. обозначает точно также сына (дочь) золовки, свояка, шурина. С общеславянской основой в данном случае выступают термины, восходящие к старославянским *bratanь, synovecъ, sestřenica, *netь — netij*. Ср.

Ст.-слав. *bratanь, bratanьсь, -ište* „непос“ — *bratana* „nep̃tis“ М, русск. см. *племянник, -ница*, блр. *п̃л̃м̃енник, -ца*, укр. *п̃л̃ем̃ник, -ниця, небіж, -олка*, польск. *bratanek* „сын брата“ — *bratanica* „дочь брата“, н.-луж. *bratša* „Neffe“ — *bratšowe żowčo* „Nichte“, в.-луж. *bratrowc — bratrowka* Ја, чешск. см. *synovec*, словц. см. *synovec*, словен. см. *sinovec, nečak, sestrič*, сербохорв. *bratanac — bratanica* и *sinovac — sinovica*, мак. *брајтанец — брајтанца* диал., болг. *брајтанец, -ница*, диал.

Ст.-слав. *sestrična* „fratris sororisve filia“ М, восточнославянские языки ~, польск. *siostrzeniec* „сын сестры“ — *siostrzenica* „дочь сестры“ Šk, н.-луж. *sotsy syn* „Neffe“ — *sotsyne żowčo* „Nichte“ S, в.-луж. *sotrjenc, rowc, fenc* „Schwestersohn, Neffe“: *-rjenca* „Nichte“ Ја, чешск. *sestřena, -ice* „дочь сестры“ — *sestřenec* „сын сестры“, словц. *sestermica* (kraj. i *sestrenice*) „1. totkina al. strýkova dcéra; 2. zastar. sestrina dcéra, neter“ SŠJ, словен. *sestrična* „1. kuzina, rođaka, sestra od tetke (strica, ujaka); 2. zastar. sestrična, nečakinja“ Šk — *sestrič* „1. sestrič, nečak; 2. brat od tetke“

— *sestrična* „kuzína, točaka, sestra od tetke“ Šk, сербохорв. *sestrična*, *nećaka* — *sestrić*, *nećak*, макс. *сестричина*, *-ија* — *сестриник* Р, болг. *сестриница* „дочь сестры“ — *сестриник* „сын сестры“ Ч.

Ст.-слав. *synovъsъ* „fratris sororisve filius“ М, чешск. *synovec-synovkyně*, словц. *synovec* „bratov al. sestrin syn“ V, словен. *sinovec* „1. sinovac; 2. unuk“ „1. sinovica; 2. unuka“ Šk, сербохорв. *sinovac* — *sinovica*.

Ст.-слав. *netь* — *netij* „fratris filius vel sororis“ М, чешск. *net'*, *neteť*, словц. *neter* „bratova al. sestrina dočera“ SSI, словен. *nećak* — *nećakinja*, сербохорв. *nećak* — *nećaka*, *-inja*.

Вышеприведенные примеры показывают, что наиболее распространенными являются термины с основой *bratanъsъ* и *sestrenъsъ*. Синонимичный термин с основой *synovъsъ*, *-ic-a* ограничен в чешском, словацком, сербохорватском и словенском языках, причем в последнем служит и для обозначения внука, *-чки*. Термины с основой *net'* оставил след в чешском, словацком, словенском и сербохорватском языках. В первых двух языках он выступает со значением д о ч ь б р а т а или с е с т р ы, в то время как в словенском и сербохорватском является парным термином (ср. сербохорват. *nećak* — *nećaka*, *-inja*). Словенский язык в данном случае выделяется, кроме того, тем, что этот термин здесь приобрел наиболее широкое значение, ср. *nećak* „1. sinovac (bratov sin); 2. bratanca, bratanic (bratov sin njegovej sestri); 3. sestric (sestrin sin); 4. nećak (bratov ili sestrin sin) — *nećakinja* „1. sinovica (bratova kći); 2. bratanica, bratanična (bratova kći njegov. j sestri); 3. sestričina (sestrina kći); 4. nećaka, nećakinja (bratova ili sestrina kći)“ Šk.

Из образований, характеризующих отдельные славянские языки, следует упомянуть украинский термин *небіж*, *-ожа* и словенский термин *stričnik* „1. v. nećak; 2. brat od strica, — od tetke, — od ujaka — *stričnica* v. nećakinja“ Šk, а также описательный способ образования этого термина в нижнелужицком языке.

С другой стороны, наличием большого числа терминов, обозначающих *племянника*, *-ица*, обычно с издифференцированной функцией в употреблении, выделяется современный сербохорватский язык, ср.: *bratanac*, *-ić* — *bratanica*, *-ična*, *sinovac*, *-ica*, *nećak*, *-a*, *-inja*, *sestrić*, *-ičić* — *sestrična*, *-ična* „sestrina hći“ J; или *deveričić* „племянник по мужу“ — *deverična* „племянница по мужу“ T, *jetrvic* „syn jatrowki“ B, *zaović*, *zaovićić* „nećak, možave sestre sin“ — *zaovićina* „nećakinja (možave sestre hći)“ J, *rašanac* „1. см. rašnog; 2. племянник жены (сын женной сестры)“ — *rašanica* „племянница жены (дочь женной сестры)“ T, *svasticić*, *svastić* „žnane sestre sin“ — *svastičina* „žnane sestre hći“ J, *šurčić* „племянник (сын шуррина)“ T — *šurčina* „nećakinja, hći žnane brata“ J. Часть терминов этого типа все же не выражает кровного родства.

Б. Термины, выражающие приравненные неродственные людей к родственным

Термины этой группы можно разделить на две группы: термины, унаследованные из общеславянской эпохи, и термины, представляющие более новые образования или заимствования. К первой группе относятся термины: *свекор-свекровь, шесть-шеща, свояк-своляченица, свашь-свайшь, сноха* (незеска), *золовка*, от.-слав. *jetru, zľšť*, *шурин, деець*, затем названия *шичима, мачехи, йасынка, шадчершця*. В данном случае ограничимся рассмотрением терминов *свекор — свекровь, шесть — шеща*, ст.-слав. *svěťъ* и *svojak — svojačeniца*. Ср.:

Ст.-слав. *svěťъ* „socer“ М — *světry* „socrus“ М, русск. *свекор — свекровь*, блр. *свекар — свякруха*, укр. *свекор — свекруха* К, польск. *świekiec* „ojciec teścia lub żony, teść“ Sl, *świekna* „matka teścia, gładziej żony; teściowa“ Sl, н.-луж. ~ см. *přichodny nan — přichodna mata* S, в.-луж. *přichodny (nan) — přichodna (mać, maćer)* Ja, чешск. *ichán — ichyně*, слов. *svokor* „1. (manželov otec) свекор; 2. (manželkin otec) тесть“ — *svokra* „1. (manželova matka) свекровь; 2. (manželkina matka) теща“ СРС, словен. см. *tast — tašča*, сербохорв. *svekar — svekrva*, мак. *свекор—свекрва*, болг. *свекор — свекрва*.

За исключением лужицких языков, которым присущ описательный способ образования, и чешского языка, где выделился термин *ichán — ichyně*, в других славянских языках термин с основой *свекр-* в большей или меньшей степени сохраняется. В современном словенском языке термин *свекр* сохраняется главным образом в части говором, в то время как в литературном языке он передается термином *tast — tašča*. Смещение терминов *свекор — свекровь* и *шесть — шеща* характерно для западославянских языков, где оно наиболее полно проведено в чешском и лужицких языках. Словацкий и словенский языки в данном случае отличаются друг от друга тем, что в первом с функцией обоих терминов может выступать термин *svokor — svokra*, в то время как в словенском с этой функцией используется термин *tast — tašča*.

Ст.-слав. *svěťъ* „socer“ — *světa* „socrus“ М, русск. *шесть — шеща*, блр. *цесць — цешча*, укр. *шесть — шеща*, польск. *teść* „ojciec żony lub teścia w stosunku do zięcia lub synowej“ — *teściowa* — „matka żony lub teścia w stosunku do zięcia lub synowej“ Sl, н.-луж. *přichodny nan — přichodna mata*, в.-луж. *přichodny (nan) — přichodna (mać, maćer)* Ja, чашск. *ichán — ichyně*, слов. *test (ženin otec) — testině (ženina mataka)*, словен. *tast (ženin oče, možev oče) — tašča (ženina mati, moževa mati)*, сербохорв. *tast — tašta*, мак. *шест, дего — шешина, баба*, болг. *шъсь, дядо — шъца, баба*.

Из приведенных терминов со значением тещи обращают на себя внимание образования в польском и словацком языках (ср. *teściowa, testině*), которые возникли путем субстантивации прилагательного.

Само разграничение терминов *свекор-свекровь* и *шесць-шесца* стерто в лужицких языках, чешском, словенском и отчасти в словацком и польском языке. Есть основание считать, что стирание разграничения между терминами *свекор-свекровь* и *шесць-шесца* в упомянутых языках мог способствовать немецкий язык. ср. *Schwieger* „1. шестець; свекор, 2. f теща, свекровь; или *Schwiegervater* „тесть, свекор“ — *Schwiegermutter* „теща, свекровь“ Л. Особенностью македонского и болгарского языков в данном случае является употребление термина *dedo* — *баба* (болг. *dedo-баба*) рядом с унаследованным термином *шесць-шесца* (болг. *шесць-шесца*).

Ст.-слав. *svěstь* „soroг uxoris“ М, восточнослав. см. *своиченица*, польск. см. *szwagier* — *szwagierka*, в.-луж. *swakowa*, чешск. *švagrová*, словен. *svasi* „1. svastika; 2. zaoва“ Šk, сербохорв. *svast*, *svastika* „своиченица“ Т, мак. *sveska* „(женица сестра) svastika“ Р, болг. см. *балъза*.

Ст.-слав. *svojakъ* „affinis“ М, русск. *своjak* „šurjak, šogor, pašenog“ Т — *своиченица* „svastika, šogorica, šurjaжа“ Т, блр. *šwaier-šwaierka*, укр. *своjak-своиченица, своjкина*, польск. см. *szwagier* „шурин, своjak, деверь, зять“ “WSPR — *szwagierka* „своиченица, золовка, невестка“ WSPR, в.-луж. *šwar, swak* Š, в.-луж. *swak-swakowa* Ја, чешск. *švagr* „деверь, шурин, зять, своjak“ Б — *švagrová*, слов. *švagor* „manželov al. manželkin brat, sestrin manžel — *švagriná* „manželova al. manželkina sestra, bratova manželka“ SSJ, словен. *švagor* „деверь (brat moža), шурин (ženin brat), своjak (mož ženine sestre), зять (sestrin mož)“ — *svakinja* „невестка (bratova žena), золовка (moževa sestra), своиченица (ženina sestra)“ Kt, сербохорв. *svak* Б, *svojak* см. *pašenog*“ Т, *šogor* В, мак. *бацанак*, болг. *баджанак* (турецк. *bacanak* „шурин, своjak“ Ма) — *балъза* (турецк. *baldız*).

Из рассмотренных групп терминов, выражающих родственные отношения, наиболее устойчивой является первая — названия *ошца, матери, ребенка...*, характеризующаяся преимущественно фонетическими и словообразовательными особенностями отдельных славянских языков. Внутри этой группы более значительны различия между отдельными славянскими языками в названии *ребенка* и в вытеснении в некоторых языках термина *ошца* более новым образованием. Термины, выражающие кровное родство по восходящей и нисходящей линиям, помимо словообразовательных особенностей, в некоторых языках характеризуются описательным способом выражения, а также расширением семантики (сл. *баба*, мак. *dedo* „тесть“).

В названиях *дяди, шешки* (по отцу, по матери) значительные отклонения заметны в восточнославянских языках, где выделился термин *дядя*, а также в лужицких языках, в чешском и до некоторой степени в словенском, в которых разграничение между терминами *uji* и *stryj*, с одной стороны, и *шпа, stryna, teta*, с другой стороны, во основном стерто.

Помимо унаследованных терминов для обозначения *гемородного брада (сестри)*, ср. *bratibedь, brat(r)ьньсь*, причем второй используется в с-функцией обозначения *племянника* (сербохорватском, македонском и болгарском), для части славянских языков в данном случае характерен описательный способ образования, новобразование или заимствование.

Нарушение праславянского состояния в выражении родственных отношений еще сильнее выражено в названии *племянника, -ицы*. С этим значением используются унаследованные термины *bratьньсь, -ица, sestřьньсь, зуповьсь, -ица, neŕ' — netij*, характеризующиеся неодинаковым распространением в современных славянских языках, а также более новые образования (ср. восточнослав. *племянник, укр. небіж, -ожа* и др.).

Больше всего расхождений между отдельными славянскими языками все же имеется в использовании некоторых терминов, обозначающих приравнивание неродственных людей к родственным. Мимиме смешения терминов *свекор* и *шесть* или *свекръсь* и *шеща*, характеризующих отдельные славянские языки, важное место здесь занимают заимствования.

С О К Р А Щ Е Н И Я

- БРПС ..... Большой русско-польский словарь, Москва-Варшава, 1970.
 Д ..... И. Х. Дворецкий, Латинско-русский словарь, Москва, 1976.
 Б ..... *Bošaićevac, P. G.*, Чешско-русский словарь, Москва — 1947.
 И ..... *Илин, В. С.*, Украинско-русский словарь, Киев — 1964.
 К ..... *Калинович, М. А.*, Русско-украинский словарь, Москва — 1948.
 ККГ ..... *Колас, А, Крайива, К., Глебка, П.*, Русско-белорусский словарь, Москва, 1953.
 Л ..... *Лейни, А. А.*, Немецко-русский словарь, Москва — 1947.
 Ма ..... *Магазаник, Д. А.* Турецко-русский словарь, Москва — 1945.
 О ..... *Ожегов, С. И.*, Словарь русского языка, Москва — 1961.
 Р ..... Речник на македонскиот јазик, I, II и III т., Скопје — 1961—1966.
 СРС ..... Словацко-русский словарь, Москва-Братислава, 1976.
 Т ..... *Толстой, И. И.*, Сербохорватско-русский словарь, Москва — 1957.
 Ч ..... *Чукалов, С.*, Българско-русски речник, София — 1960.
           Чукалов, С., Руско-български речник, София — 1962.
 В ..... *Venešić, J.*, Hrvatsko-poljski rječnik, Zagreb — 1949.
 Н ..... *Hora, K.*, Bulharsko-český slovník, Praha — 1959.
 Ф ..... *Фасмер, М.*, Этимологический словарь русского языка.
 Ј ..... *Jurančić, J.*, Srbohrvatsko-slovenski slovar, Ljubljana — 1955.
 Ја ..... *Jakubaš, F.*, Hornjoserbsko-němski slovník, Budyšin — 1954.
 Кт ..... *Kotnik, J.*, Slovensko-ruski slovar, Ljubljana — 1950.
 М ..... *Miklosich, Fr.*, Lexicon palaeoslovenico-graeco — latinum, Viadobonae, 1862 — 1865.
 Р ..... *Poljanec, R. F., Madatova-Poljanec, S. M.*, Rusko-brvatsko-srpski rječnik, Zagreb — 1962.

- S ..... *Sadnik u. Aitzetmüller, R.* Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, Heidelberg — 1955.
- SSJ ..... *Slovník slovenského jazyka*, Bratislava, 1959—1965.
- Sk ..... *Škerlj, St., Aleksić, R., Latković, V.* Slovenačko-srpskohrvatski rečnik, Beograd—Ljubljana, 1964.
- Sl ..... *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1966.
- SSJČ ..... *Slovník spisovného jazyka českého, II*, ČSAV, 1964.
- Šv ..... *Švjela, B.* Deutsch-niedersorbisches Taschenwörterbuch, Bautzen — 1953.
- V ..... *Velký rusko-slovenský slovník*, I—V, Bratislava, 1960.
- VRČS ..... *Velký rusko-český slovník*, 4, Praha, 1959.
- WSPR ..... *Welki słownik polsko-rosyjski*, Warszawa-Moskwa, 1967.

А
К
Н
М

П
Р
С
Д
Б
С
К
З
Т
О
В
К
Н
Г
П
О
З

П
Ф
Г
К
Л
Р
И
У
Л
С
С

Маринко МИТКОВ

КАТЕГОРИИТЕ КОНКРЕТНОСТ И АБСТРАКТНОСТ ВО СОЗНАНИЕТО И НИВНИОТ ОДРАЗ ВО ИЗРАЗНАТА СТРУКТУРА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И НА ДРУГИ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

Задачата на ова соопштение во прв ред е да фрли еден поширок поглед врз проблематиката што е поврзана со поделбата на именките на конкретни и абстрактни. Веднаш ќе истакнеме дека оваа поделба, што е и општо прифатена, е резултат на критериум што се логтира врз екстралингвистичката стварност, односно е резултат на мислената дејност што ја врши нашиот мозок. Според нас, прашањето за поделбата на именките на конкретни и абстрактни е во многу тесна врска со прашањето за структурата на вонјазичната стварност, термин со кој најсеопфатно се одразува стварноста со која јазикот како организирано (материјално) комуникациско средство е во знаков однос. За таа цел најпрво е неопходно да се направи обид да се реконструира оваа стварност со што и многу јасно ќе се покажат сите знакови односи на јазичните средства во конкретниот комуникациски процес (понегаму: ККП), а преку тоа, се надеваме, и ќе се види и колку е оправдана горната поделба на именките. Прашањето за тоа од кои сфери (структури) е составена вонјазичната стварност има значење и во таа смисла што единствено структурата на вонјазичната стварност ги содржи неопходните елементи со кои можат да се издвојат особеностите на јазикот како сопствена организирана система.

Од кои сфери е составена вонјазичната стварност? На ова прашање може да се одговори ако се појде од природната средина во која функционира јазикот како комуникациско средство, а тоа е ККП. Како што е познато, во еден ККП, во кој јазикот е главно средство, разликуваме три основни фактора: (1) лицето што произведува јазик, (2) лицето на кое е упатена јазичната порака и (3) стварноста што е извор на јазичните пораки. Поради фактот што сите јазични пораки се производ на лицето што зборува, за успешното комуницирање, покрај тоа што јазикот треба да биде заедничко знаење на комуникантите, уште е потребно да бидат задолжително познати и елементите на вонјазичната стварност со кои јазичните знаци се во знаков однос. Во оваа смисла најдобро е дефиниран (најдобро може да се определува) делот од објективната стварност што е „присутен“ во ККП (со други зборови

тоа е стварноста што се гледа, што може да се покаже / да се посочи). Оваа сфера од вонјазичната стварност ќе ја наречеме комуникациска стварност (понатаму: КС). Понатаму има јазични пораки што се однесуваат на стварноста што е „присутна“ во ККП, но е невидлива (сп. *Некој навср чека.; Во друштва соба пишуваше сестра ми.*). И оваа стварност ќе ја наречеме комуникациската стварност (понатаму: КС¹, каде што се знакот — се обележува насоката на комуникантите да го определат секогаш лицето за кое станува збор). Понатаму има јазични пораки што се однесуваат на дел од објективната стварност што е одраз на во психата на човекот. Тоа е стварноста на претставите². Неа ќе ја наречеме психичка реална стварност (понатаму: ПРС). Во овој случај прку своето сопствено перцепирање) или индиректно (кога за стварноста зборува со фактите на друго лице, на пр., *Некој ечера дошол.*). За разликата од претставите, објективната стварност во психата на човекот е одразба и на едно повисоко рамниште, а тоа е стварноста на поимите. Оваа стварност ќе ја наречеме апстрактна стварност (понатаму: АС). Постои уште една стварност, а тоа е стварноста на модалните зборови и на извиците, каде што се изразува определен став кон објективната стварност (семантиката на модалните зборови) или поддржување на некои природни појави и сл. (семантиката на извиците). Оваа стварност ќе ја наречеме ангажирана стварност (понатаму: АНС). Со тоа се исцрпуваат сферите на вонјазичната стварност.

Ако направиме споредба помеѓу горните ефери на вонјазичната стварност, особено во однос на тоа дали тие претставуваат заедничко искуство на комуникантите, ќе дојдеме до овој заклучок. КС и АС претставуваат секогаш заедничко искуство, а што не е случај и со ПРС. Во оваа смисла кај КС и АС не се појавуваат пречки во дешифрирањето на јазичните пораки, односно тие секогаш се разбирливи, бидејќи нивните елементи што се во знаков однос со јазичните средства секогаш се определени и познати (претставуваат заедничко искуство). Во однос на сите структури на вонјазичната стварност, КС, пак, има своја специфичност, која се состои во тоа што меѓу неа и комуникантите има директен контакт, за што сведочат и „дефактите“ реченици од типот на *Пожар! Каква убавина!* и сл.

А сега да се вратиме на конкретните и апстрактните именки. Во што се состои специфичноста на апстракцијата на предметите³ со кои се во знаков однос апстрактните именки? Овој вид апстракција, што е поврзан со КС и ПРС, е мислено одвлекување на некои статички или динамички својства на предметите (*убавина, џеџе* и сл.). Во логиката

¹ За дефиницијата на претставата како психичка категорија, а и за дефинициите на другите категории на психата, види М. С. Каган, *Человеческая деятельность* (Над чем работат, о чем спорят философы), Москва, 1974. Ние на некои сознанија од оваа книга се задржавме во малиот мапис *Досегашните семантички проучавања со македонскиот јазик (Резултати и перспективи)*. — Реферати на македонските слависти за VIII меѓународен славистички конгрес во Загреб — Љубљана; Скопје, 1978.

² Под овој термин се подразбира секој елемент од вонјазичната стварност што е во знаков однос со именките.

овој вид апстракција се нарекува аналитичка апстракција³. Дека резултатите на овој вид апстракција се конкретни сушности, покажуваат многу јасно два јазични факта: (1) именките што се во знаков однос со нив можат да одат со покажните замјени (*оваа убавина, ова пеење* и сл.) и (2) тие влегуваат во синтагми со конкретни именки (*убавината на севештој, пеењето на титовците* и сл.). За разлика од овој вид апстракција, поимите се резултат на такаварочната идентификувачка апстракција⁴, каде што предметите од една класа се идентификуваат по најбитните, најзначајните својства. Од јазичен аспект за поимите е битно тоа што тие не можат да се конкретизираат, а само служат како средство за идентификација (карактеризација) на конкретните предмети во објективната стварност. Затоа и сметаме дека припаѓањето на конкретните и апстрактните имиња кон една иста сфера (КС или ПРС) е површно нивно својство од нивното спротивставување по линијата на апстрактноста. Ако се земе припаѓањето кон сферата како критериум, тогаш тие заедно би требало да се спротивставуваат на поимите, што како аспект, е покорисно за описот на јазичните феномени во ККП.

Интересно е овде да се постави и прашањето за тоа кои јазични средства се главни носители на категориите конкретност и апстрактност, односно за тоа кои јазични средства (зборовни групи) се комуникативен стокер во ККП⁵. Според нас, тоа се именките. Најблизу до именките во оваа смисла стојат глаголите (како носители на нивните динамички својства) и придавките (како носители на нивните статички својства). Може да се рече дека и глаголите и придавките секогаш се конкретни ако се конкретни и именките (*Никола сега пишува*; *Чистата река тече покрај нас*). Тука се опишуваат предметите во КС и ПРС, односно својствата *чистата* и *пишува сега* се опишуваат како конкретни пројави. Меѓутоа, и глаголите и придавките можат да стојат самостојно (во позиција на предметот), односно да стојат во знаков однос со АС (*Никола секогаш пишува убаво*; *Рекава е чиста*), каде што за својствата на предметите (во нашиот случај: *секогаш пишува убаво* и *е чиста*) се зборува како за апстрактни сушности. Во македонскиот јазик (а тоа е случај и со другите словенски јазици) знаков однос со АС има сегашното време (*Никола пишува убаво*), потоа идното време (*Никола ќе пишува убаво*), и минатото неопределено време (*Никола пишувал убаво*). Сите други времиња во македонскиот јазик, така да се рече, се конкретни. Броевите употребени самостојно секогаш изразуваат апстрактни сушности (*Пет и пет се десет*). Во синтагма со именките имаат ист статус како и придавките (*Надвор чекаат две жени*). Што се однесува до прилозите, тие можат да изразуваат и апстрактни и конкретни сушности: 1) прилозите за место секогаш означуваат нешто конкретно (*Тука, овде, таму* и сл.); 2) прилозите за време покажуваат двојство — или ја

³ Н. И. Кондаков, *Литературный словарь — справочник*, Москва, 1975, стр. 13.

⁴ Н. И. Кондаков, *Литературный словарь — справочник*, ..., стр. 13.

⁵ Под терминот *комуникативен стокер* го подразбираме статусот на зборовните групи во ККП. Според нас, функцијата на комуникативен стокер во ККП ја имаат именките, бидејќи без нив односно без нивниот референт тешко може да се замисли една комуникативна единица.

опслужуваат КС и ПРС (*вечера, денеска, сега, утре* и сл.) или АС (*секојш, понекојаш* и сл.) и 3) прилозите за начин го следат поведението на глаголите. Поведението на предлозите зависи од поведението на имените (*Тој сие на кревет;* *Тој сие на креветот.*). Сврзниците го следат поведението на именските зборови (*Никола, Петре и Цветко зборуваат во собата;* *Никола оди и зборува;* *Реката е чиста и проѕирна;* *Пет и Пет се десет;* *Денеска и утре нема да излегуваат вестниците.*).

Овде вкратко ќе се задржиме и на прегледот на јазичните средства што се во знаков однос со соодветните сфери на војазничката стварност.

Во знаков однос со КС стојат, главно, следниве јазични средства:

- 1) личните заменки *јас, ти, ние, вие, тој/таа/шоа, тие* (*Тој нека дојде!*);
- 2) показните заменки *овој, оној, ова, она*;
- 3) императивните глаголки форми (*Дојди!*), потоа изразите со императивно значење (*Пссс! Тихина!* и сл.);
- 4) вокативните форми;
- 5) формите на *-ов* и *-он* (а може и на *-ош*);
- 6) неопределената замена *некој* (*Некој од вас мора да дојде.*);
- 7) сеопфатната замена *сите* (*Сите ние за тоа сме виновни.*);
- 8) универзалната замена *секој* (*Секој од нас тоа треба да го знае.*);
- 9) заменката *никој* (*Никој од нас не го сака тоа.*);
- 10) прашалната замена *кој* (*Кој од вас сака да излезе?*);
- 11) честиците за посочување *ште, ене* (*Ене ја поштарош.*);
- 12) некои прилози за место и за време (*сега, тука, онде* и др.);
- 13) сегашното време.

Во знаков однос со КС, главно, стојат овие средства:

- 1) неопределената замена *некој* (*Некој надвор чека.*);
- 2) сеопфатната замена *сите* (*Сите што надвор чекаат ќе влезат.*);
- 3) универзалната замена *секој* (*Секој што надвор чека ќе влезе.*);
- 4) прашалната замена *кој* (*Кој надвор чека?*);
- 5) заменката *никој* (*Никој надвор не чека.*);
- 6) сегашното време (*Некој чека надвор.*);
- 7) некои прилози за место и за време (*надвор, сега, тука* и сл.);
- 8) формите на *-ош*.

Во знаков однос со ПРС стојат овие јазични средства:

- 1) *некој* во пораките на минатото неопределено (прекажано) време (*Некој вчера дошол.*);
- 2) показните заменки *шоа, она* (*Тоа беше убава средба.*; *Она не може никојаш да се заборава.*);
- 3) формите на *-ош*;
- 4) минатите конкретни времиња;
- 5) идното време (*В среда ќе дојдам кај вас.*);
- 6) некои прилози за време и за место (*вчера, таму* и др.);

Во знаков однос со АС стојат следниве јазични средства:

- 1) именките без член (*Никола е учител.*);
- 2) именките со член (*Зајакот е младото животно.*);
- 3) сегашното време (*Никола секогаш пишува убаво.*);
- 4) идното време (*Никола ќе пишува убаво.*);
- 5) минатото неодредено време (*Никола секогаш пишувал убаво.*);
- 6) некон прилози за време (*секогаш, никогаш, понекогаш* и сл.);
- 7) заменката *секој* (*Секој е смртен.*);
- 8) заменката *сите* (*Сите се смртни.*);
- 9) заменката *никој* (*Никој не сака војна.*);
- 10) броевите во самостојна употреба (*Пет и пет се десет.*);
- 11) придавките и глаголите како предикати (*Рекама е чиста.*;

Никола пишува убаво.).

Модалните зборови и извиците секогаш изразуваат конкретни суштани (она што е резултат на ККП).

Сопствените имиња (тука пред сè мислиме на личните имиња и на презимињата) можат да стојат во знаков однос со КС, ПРС и АС. Кога стојат во знаков однос со АС, тие добиваат поимска содржина (*Никола е Толстој*). Овде треба да се истакне дека сопствените имиња, кога стојат во знаков однос со ПРС, имаат ист статус во однос на определеноста на јазичните пораки како и општите именки, односно е потребно заедничко искуство на комуникантите, на пр., *Го видоа онај Никола што ни помина во автобусот*.

II

Најмногу тешкотии, како што и напред истакнавме, во дешифрирањето на јазичните пораки има на реалцијата *јазичен израз: ПРС*, што првенствено иде од карактерот на претставите како психичка категорија (тие секогаш носат индивидуален печат). Токму и со оваа релација (*јазичен израз: ПРС*), според нас, се поврзани и недоволно дефинираните досега јазични појави, како што се, на пример, категоријата определност/неопределеност, потоа статусот на сопствените имиња и сл.

Категоријата определност, на пример, обично се дефинира како морфолошка категорија ако во соодветен јазик постојат членски форми. Очевидно е дека со оваа дефиниција се засега само еден аспект од релацијата *јазичен израз: вонјазична стварност*, што секако е недоволно за една полна дефиниција особено ако се има предвид фактот дека јазикот е создаден за нешто што е надвор од неговата материјална структура. Со други зборови морфолошкиот критериум е добар само за специфичен опис (за описот на морфолошката структура на јазикот што има член, за поредбен опис и сл.), а не и за дефинирање на семантиката на членот, бидејќи членуваните форми, на пр., во македонскиот и бугарскиот јазик можат да бидат во знаков однос како со ПРС така и со АС. Дури и функционалниот критериум не е доволен да обезбеди полна дефиниција на категоријата определност, бидејќи со јазикот како изразно средство (во прв ред со членските форми) не може да се гарантира полна

определеност на јазичните пораки во случаите кога се има знаков однос со ПРС. Тоа, пак, покажува дека „дефектноста“ на јазикот не доаѓа како резултат на неговата материјална структура (на неговиот систем), туку како резултат на структурата на нашето сознание, особено на структурата на претставите како психичка категорија. Тука ПРС како пресодна фаза меѓу КС и АС е во расчекор со делта на нашето сознание — објективната стварност да се одразува и да стане заедничко искуство на сите луѓе од определена општествена средина. Оттука и специфичниот статус на ПРС во однос на КС и АС: таа секогаш е обременета со појави што постојано бараат напори за определување (доучување, конкретизирање, индивидуализирање и сл.). Такви проблеми, напротив, како што истакнавме и напред, немаме кога јазичните средства се во знаков со КС и АС, зашто тука имаме интегрирано (и по обем и по квалитет) искуство кај комуникантите што обезбедува полна определеност на јазичните пораки. Дали тоа, пак, покажува дека заедничкото искуство на комуникантите е и најважниот клуч за дешифрирањето на јазичните пораки во семантичка смисла во ККП? Кој позитивниот одговор на ова прашање упатуваат и некои пројави во ККП. Во ККП, во случајот кога се работи за заедничко (интегрирано) искуство, пораките директно го премесуваат тоа искуство (*Сонцето е извор на животот*). А во случајот кога не се работи за такво искуство, тогаш се користи искуството што е заедничко (1. *Надвор чекаат две жени*; 2. *Жениите во чекаат надвор се одблиското село*). Во последниот случај искуството во ПРС се обезбедува со искуството на АС (искуството во КС се обезбедува со силата на физичките услови што владеат во ККП).

Ако заедничкото искуство го третираме како еден од најзначајните критериуми за правилното разбирање на јазичните пораки тогаш од тоа произлегува и заклучокот дека за опсост на едно јазично средство е најбитно да се определи неговиот знаков однос кон структурите на вонјазичната стварност. А дека тоа не е лесно секогаш да се постигне, ќе покаже и анализата на реченицата *Лебој ќе поскане*.

За статусот на именките во позицијата на подметот во речениците од типот *Ширкој е преселна ивица*, се искажани мислења⁶ дека помалку познатото се објаснува со повеќе познатото (во конкретната реченица видот како потесен поим се објаснува со родот како повисок поим). Тука со именката *ширкој* се искажува искуство на сите луѓе од определена географска средина. Меѓутоа дали можеме да зборуваме за такво искуство и во реченицата *Лебој ќе поскане*? Сигурно дека

⁶ Разгледувајќи ја, на пример, референцијата на подметот, Арутјанова (Н. Д. Арутюнова, *Предложение и его смысл*, 1976, стр. 371—372) еве што пишува: „Ако не е јасна референцијата на подметот, тогаш реченицата останува нејасна: прамачот може да ја долови нејзината смисла, но не може да знае кон кој елемент од стварноста се однесува“.

⁷ З. Тополињска, *Грамајшка на именската фраза во македонскиот литературен јазик* (Род, број, Йосоченост), Скопје, 1974; Х. Галтов, *Функциите на одредениот член во македонскиот јазик*, Литературен збор, 1971, 1, ж др.

нома да можаме, бидејќи во ова се зборува за ограничено искуство⁸ (лебот во нашата или некоја друга средина), а не за универзално, какво што имаме, на пр., во речениците *Лебот е храна.* и *Од житото се прави леб.* Дека овде се работи за ограничено искуство, меѓу другото, покажува и фактот дека пораката што ја носи реченицата *Лебот ќе поскайне.*, за да биде сосем јасна, бара и соодветен детерминатор (*Лебот ќе поскайне кај нас.*). Со ова својство ова искуство се спротиставува на искуството во речениците *Лебот е храна.* и *Од житото се прави леб.*, а сите заедно се спротиставуваат на искуството што се содржи во речениците од типот *Лебот е на масата.*; *Превечи ми од лебот!* и сл.

III

Тука сакаме накратко да се задржиме и врз соодносот помеѓу заедничкото искуство како едни од најбитните фактори за правилното разбирање на јазичните пораки и знаењето на јазичниот знак како неопходен услов за правилната употреба на јазикот како материјално средство во ККП. Кој од овие два фактора има решавачка улога во ККП? За да одговориме на ова прашање, претходно ќе го разгледаме статусот на некои јазични средства.

Во македонскиот јазик има неколку именки што не можат да се дефинираат само од аспектот на знаењето за употребата на членот *-ои* или само од аспектот на заедничкото искуство на комуникантите. Именката, на пр., *сираниво*, иако секогаш изразува единичен предмет, не се члнува. Потоа именките *бабајта* 'мајка на мојата жена' и *дедојто* 'татко на мојата жена' никогаш не можат да се употребат без член, иако означуваат и поим. Но сите тие во македонскиот јазик функционираат добро, бидејќи ние што ги употребуваме поседуваме знаење не само за нивната форма, туку и за нив како целосен комуникативен знак (го знаеме нивниот знаков однос и сл.). Тоа е случајот, иако овде се работи за исклучоци, кога знаењето на јазичниот знак (реченичкото знаење) се поклопа со неговото комуникативно знаење. Но има и такви случаи кога знаењето на јазичниот знак не е доволно за разбирање меѓу комуникантите. Тоа, како што истакнавме и напред, е случајот со формите на *-ои* кога се во знаков однос со ПРС, а отсуствува заедничкото искуство меѓу комуникантите (*Го видев човекој.*). Иако со именката *човекој* се претпоставува нешто познато (на тоа не присилува знаењето на нејзината форма), во овој случај не може да дојде до потполна информација, бидејќи лицето што ја слуша оваа порака е лишено од конкретната референција на именката *човекој*. Во случајот, на пр., со *некој* (*Некој наговор чека.*) имаме, за разлика од реченицата *Го видев човекој.*, полна информација, бидејќи и активниот и пасивниот комуникант располагаат со исто искуство (независно што тоа во овој случај е негативно).

⁸ За терминот *ограничено-обобщено значење* на именките види И. И. Резвин, *Вопросы синтаксисно-диалогического подхода к категории определенности в балканских языках.* — Балканский лингвистический сборник, Москва, 1977.

Не доаѓа, исто така, до пречки во разбирањето на пораката и во речениците од типот *Ke odam kaj eden prijatelj* бидејќи не мора, а може, од страна на пасивниот комуникант да се бара дополнителна информација за кое лице конкретно стамува збор. Овде активниот комуникант, имајќи го предвид неговото искуство и искуството на пасивниот комуникант на рамништето на ПРС, свесно го користи само искуството на АС.

Анализата на пораките со формите *-iti* (кога се во знаков однос со ПРС) јасно покажува дека знаењето на јазичниот знак е во зависен однос спрема искуството што го содржи нашето сознание. Но тие како една дијалектичка целина не смо што се дополнуваат, туку се намстнуваат како најважни аспекти во изучувањето на јазичните феномени во ККП.

На крајот нашето соопштение ќе го завршиме со мислењето на Крамски дека теоријата за членот е на самиот почеток⁹. Ние кон ова ќе го додадеме само тоа дека нивдна теорија нема да се покаже ефикасна сè додека постои расцепок помеѓу знаењето на јазикот како форма и искуството што се содржи во нашето сознание. Сепак, ни се чини дека тука сè повеќе може да се напредува ако сè повеќе се продлабочува во прв ред знаењето за структурата на нашето сознание.

⁹ J. Krámský, *The Article and the Concept of Definiteness in Language*, The Hague — Paris, 1972, стр. 29.

Трајко СТАМАТОСКИ

НЕКОИ ПОКАРАКТЕРИСТИЧНИ АНТРОПОНИМИСКИ СУФИКСИ КАЈ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ НАРОДИ

Македонците засега немаат векој поцелосен речник на личните имиња, иако богат материјал од македонската антропонимија е објавуван уште во минатиот век, а се располага и со прецизни и подробни пописи на даночните обврзници почнувајќи од XV век и со богати манастирски поменици приближно од истото време. Се разбира, добар материјал има и од пред тоа време, забележан во разни хроники, шевелби и и сл. Сега во македонскиот лингвистички центар се работи на *Речник на презимствата кај Македонците* (со етимолошки толкувања), кој ќе претстави природно и добар дел од личните имиња употребувани во минатото. А кога се знае дека презимето кај Македонците е релативно нова појава и дека немало и нема официјални („паспортни“) лични имиња што можеле да ја попречат понатамошната еволуција, треба да се очекува дека овој Речник ќе претстави голем дел од дериватите на одделни лични имиња и речиси целокупниот антропонимски суфиксален репертоар. Покрај тоа, на располагање стојат и картотеки на микропонимијата од поголем дел на етничка Македонија, така што може да се користи и антропонимскиот материјал одразен во неа.*

Овој фонд на лични имиња употребувани од Македонците низ векови дава добра можност за споредување со материјалот кај другите јужнословенски народи веќе претставен во одделни нивни студии и посебно во антропонимски и други речници¹. Колку и овие речници да не ја одразуваат фактската состојба на именскиот репертоар то ест да не се целосни (секако има нерегистрирани лични имиња од разни причини), тие се многу драгоцен показател бидејќи сепак го покажуваат во голема мера ова благо.

* За нашиов труд се користеше, во најголем дел, материјалот од картотеките на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ — Скопје.

¹ Мислиме, пред сè, на речниците на Стефан Илчев, *Речник на личните и фамилни имена у Бџларише*, София 1969 и на Милица Грковиќ, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977. Во првиот речник, без никакво ограничување, е внесен и македонски материјал. — Понатаму во текстот, секогаш кога се спомнуваат овие автори, се мисли на овие нивни трудови.

Добре е познато дека во секој народ, ами дури и потесно средини имаат свои специфичности во имосувањето — не само свој именски рпертоар, ами и свој спектар на антропонимски суфикси. Секој суфикс, понатаму, има свој ареал: во едни региони е многу продуктивен, во други неговата употреба е ограничена, а во трети — тој отсуствува. Добро е кога би можело, врз основа на пообемни материјал, да се издделат основните зони во кои преовладува одделен суфикс и да се определат барем неговите географски координати, зашто во антропони-мијата тешко се изведуваат прецизни изоглоси. Тоа треба да послужи како ориентација во материјалот на ономастичката анализа да ги согледа и културните процеси, а не само лингвистичките. Обие појави треба да се проучуваат компаративно, зашто вудат драгоцен податоци за историјата на јазикот, за меѓујазичните контакти, за историјата на народите воопшто.

Веќе имаме покажано, врз основа на материјал од манастирски поменици, пописи на обрзници и разни други записи, дека еден дел двочлени имиња, толку карактеристични за Словениите по идеејто во нивниот краишта, многу брзо биле напуштени. Така, до XVI век се забележани дури 112 имиња со втора компонента *-слав (-saw)*, 51 со *-мир*, 11 со *-вој*, 6 со *-мил*, 5 со *-рад*, а само по едно име со компонентите *-бај*, *-бој*, *-бар*, *-брад*, *-лав*, *-ган*, *-гар*, *-град*, *-жив*, *-зор*, *-љуб*, *-мисл*, *-илк*. За суштествувањето на сложените имиња со втора компонента *-бил*, *-буд*, *-вај*, *-веј*, *-виш*, *-тог*, *-јоси*, *-гал*, *-гед*, *-жел* и др. признавам само од податоци што се зачувани во топонимијата².

Карактеристично е дека од XVI век па наваму се намалува постојано употребата на сложените имиња од горниот тип, дури и на тие на *-слав* и *-мир*. Таква, меѓутоа, не е состојбата и кај другите јужно-словенски народи. Кај Србите и Црногорците, па и кај Хрватите, тие и денеска имаат добра фреквенција.

Одделни суфикси немаат целосно, непресечена зона на употреба. Суфиксот *-ек*, на пример, се среќава во две регии на балканските простори речиси вајоддалечени една од друга: кај кајкавците на нивната граница со Словениите и во северисточна Бугарија. Разликата е само во тоа што кај кајкавците со овој суфикс се изведуваат лични имиња, а кај Бугарите — прекари најчесто според името на жевата³. Кај кајкавците овој суфикс е дури доминантен за образување на експресивни имиња. Воопшто, карактеристично е дека сите основни суфикси за образување на лични имиња кај кајкавците: *-ек* — *Исек*, *-ик* — *Ивик*,

² Трајко Стаматоски, *Сипар ситијословенски ситирономиски фонд во македонската топонимија*. Во: Реферати на македонските слависти за VIII меѓународен славистички конгрес. Скопје 1978, с. 76.

³ Ги споменуваме само релативно новите трудови: С. Ивановчев, *Пок за Панайорскиите и копривиченскиите ирјакори на -ек*. Сп. Език и литература, XV, 1960, кн. 3, с. 223—225 и Н. Ковачев, *Панайорскиите и копривиченскиите ирјакори на -ек во севидништата на топонимичкиот материјал од Габровско, Севлиево и Троянска*. Сл. Български език, XII, 1962, с. 217—220.

-ец — *Ивек*, -ина — *Ивина* и -ок — *Ивок*⁴ отсутвуваат кај Македонците. Нив овдека ги замонуваат суфиксите -еј/-о, -еј/-чо, -еј/-чо, -кој/-ка⁵.

Според позарди од XV век, суфиксот -за: *Бојоза*, *Букеза*, *Драјоза* бил извонредно продуктивен кај Црногорците, попрецизно, кај Мркозвдиците⁶. Овој по потекло албански деминутивен суфикс се јавил кај Црногорците, главно, во областа покрај албанската граница. Интересно е, меѓутоа, дека него го нема кај Македонците, иако тие имаат речиси еднакво долга граница со албанскиот јазик. Со што би се објаснило ова? Митар Пешикав го објаснува отсуството на овој суфикс во другите краишта на Црна Гора со изолираноста на говорот на Мркозвдиците од словенската заднина. Од ова објаснение може да се тргне и во македонскиот случај. Имено, по должината на целата македонско-албанска јазична граница Македонците не се изолирани, тие претставуваат компактна етничка маса со непресечена линија со заднината односно со главнината, па и влијанието на граничниот јазик ве е посериозно одразено.

Со оглед на познатата склоност на словенските јазици кон суфиксација на личните имиња, одделни појави можат да се следат и само врз материјалот од едно лично име. Имено, веќе е покажано дека од едно особено фреквентно име се можни и по неколку ототици деривати. Вера Шплитер-Дилберовиќ⁷ го илустрира тоа со материјал од српско-хрватската антропонија и тоа од имињата *Димитрие*, *Марко*, *Павле*, *Петар* и *Стефан*. На ваков начин се проследени и извонките од едно фреквентно име во македонската антропонија — *Димитри* (-ј, -ја)⁸, па со тоа се отсликува состојбата на деривацијата на едно лично име на поголема територија и се создаваат можности, поогледаму, за согледување на целокупноста на определените појави во словенските јазици.

Споредбата покажува солидно единство на антропонимската слика кај јужнословенските народи, но и отсуство или различна продуктивност на одделни суфикси во разни области. Антропонимските системи се разликуваат не само од јазик до јазик, од територија до територија, ами и по социјалниот состав и односи (кај Македонците, суфиксот -ич како презименски во минатото се употребувал главно во духовни и други поиздигнати средини), по временскиот период и сл. При тоа, антропонијата ретко познава свои суфикси, туку главно го кори-

⁴ Mijo Lončarić, *Prilog tvorbi živih imena u kajkavskom narječju*. Во: *Četrta jugoslovenska onomastična konferenca*, Ljubljana 1981, s. 346.

⁵ Marija Korobar-Belčeva, *Derivacija na makedonskijite lični imiња*, сп. *Литературен збор*, XXX (1982), 3, s. 55—67.

⁶ Mitar Peshikav, *Nastanak -za u južnoslovenskim imenima XV века*. Во: *Četrta jugoslovenska onomastična konferenca*, Ljubljana 1981, s. 419—425.

⁷ Vera Splitter-Dilberović, *Beiträge zur Bildung der Serbokroatischen Personennamen*, Verlag Anton Hain-Meisenheim am Glon, 1966.

⁸ Trajko Stamatovski, *Личноста име Димитри (-ј, -ја) и неговите деривати во македонскиот јазик*. Сп. *Македонски јазик*, XXIII (1972), s. 249—263.

сти она што го има во јазикот; таа само изделува односно „специјализира“ извесни јазични средства⁹.

Целосни податоци за определена појава во антропонимијата не можат никако да се добијат без увид и во ова што е зачувано во топонимијата. Ова важи особено за народите што немаат богати постари материјали и тоа во полн континуитет. Македонската микротопонимија ни овозможи да дојдеме до повеќе десетици деривати на личното име *Радослав/Радомир*, верегистрирани кај нас на друго место¹⁰.

При овој повод ние се задржуваме нешто поподробно на суфиксите *-дин*, *-ман* и *-чин*. Го правиме тоа од повеќе причини. Тие ќе се познати поинаку и ќе се обработувани посебно, па треба да се каже нешто повеќе за нивното потекло, појавување, функција, продуктивност, ареали и сл. Сето тоа со податоци на дијакрониски и синхрониски план и со потврди од топонимијата. На прв поглед се прима дека *-дин* и *-ман* немаат баш лесно препознатлива материјална структура, иако е јасно дека не се обични варијанти на основните суфикси *-ан* и *-ин* туку наполно самостојни форманти. Откаде, се добива впечаток овие суфикси како да не се полноправни членови на конкретниот суфиксален систем.

1. Суфиксот *-дин* е чисто антропонимски и претставува посебен, свој зборообразувачки модел во антропонимијата. Се смета дека се издвоил од популарното грчко име *Konstantinos* (лат. *Constantinus*), што ќе рече дека ја има основата *constans, constantis* 'постојан, неизменлив, изтраен' со познатата во новогрчкиот гласовна промена *nt > nd > d* и испаѓање на *n* пред *s* поради тешкотен изговор. Завршокот *-дин* во *Kosūadin* се проширил понатаму и на други имиња. Според тоа, личното име *Kosūadin* покажува како може структурата на едно многу фреквентно име да послужи како образец за образување на нови лични имиња и тоа не само од несловенски, ами од словенски основи.

На македонската јазична територија се регистрирани следните лични имиња, веќе од жив и во рамките на презимиња кај Македонците, со овој суфикс: *Вакадин* (: *Вџкадин*, *Вџладин*), *Вујадин*, *Вукадин*, *Дукадин*, *Живадин*, *Мијадин*, *Миладин*, *Косūадин* (*Консūадин*, *Косūедин*), *Никодин*, *Петродин*, *Сиљадин*. Личното име *Никодин* е зачувано и во ојконимијата: *Никодин* (село во Прилепоко).

Природно, овдека не го вклучуваме личното име *Синадин*, многу фреквентно во голем дел од Западна Макеонија, бидејќи неговиот завршок се сврзува со арапскиот апелатив *ʿaddin* 'вера, религија', то ест има ориентално потекло. Сп. *Sinʿaddin < *Sinamʿidin*, сложено лично име од *sinan* 'сила, моќ' + *ʿaddin* 'вера', што би требало да значи 'сила на верата'¹¹. Од овој тип се имињата *Абегдин* (: *Abidin*), *Динадин*, *Карадин*, *Масадин*, *Мемегдин*, *Целадин* (*Celāʿiddin*), *Шаудин*, коишто се јавуваат како основа на презимиња кај Македонци. Инаку, имињата од овој тип во ориенталните јазици се многубројни.

⁹ Никонов В. А., *География русских суффиксов*. Сп. *Onomastica*, V (1959), с. 321—345.

¹⁰ Трајко Стаматовски, *Сџап...*, с. 80—81.

¹¹ Ismet Smajlović, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1977, с. 471.

Исто така, во разгледуваниот тип не спаѓаат и имињата *Војдин*, *Мајдин*, *Мајин*, *Севдин*, *Сладин*, коишто го имаат *g* во својата основа а не како составен дел на суфиксот.

Колку било популарно името *Косијадин* кај Македонците убедливо покажува неговата застапеност во микротопонимијата на Македонија. Од неколкуте десетици микротопоними ги издолжуваме само примерите: *Косијадина*, *Косијадиница*, *Косијадинска Валак*, *Косијадинска Лаз*, *Косијадиновски Чукар*, *Косијадинчовица Нива*.

Речиси идентична е застапеноста на овој суфикс и во српската и во бугарската антропонимија.

Во српската антропонимија, уште во првата дечанска повелба, се забележани примерите *Бојадин* и *Косијадин*¹². Ст. Новаковиќ¹³ ги приведува, за времето меѓу XV — XVIII век, имињата: *Беладин*, *Вујадин*, *Вукадин*, *Дукадин*, *Којадин*, *Косијадин* (*Косијандин*), *Миладин*, *Ситојадин*, а пак Т. Маретиќ¹⁴ воопшто не се задржува на овој тип имиња. Така постапува и Н. М. Железњак¹⁵. За наставката *-дин* не зборува ни како за одделен суфикс, ни во склопот на *n*-суфиксите (*-ан*, *-ен*, *-ин* и др.). Истото го прави и со наставката *-ман*. Примери со *-дин* нема ни во историската антропонимија на Хрватска¹⁶. Покрај набележаните имиња, пак, М. Грговиќ ги соопштува и примерите: *Гојадин*, *Грубадин*, *Живадин*, *Насијадин*, *Никодин* и *Русадин*.

Во бугарската антропонимија се среќаваат добар дел од имињата што веќе ги одбележавме: *Валкадин*, *Вукадин*, *Дукадин*, *Косијадин*, *Миладин*, *Никодин*, *Ситојадин*, а и некои необележани; *Велидин*, *Голадин*, *Драјодин*, *Славодин*.

Како што се гледа, бројот на имињата на *-дин* не е многу голем, но не е и незнателен; вопросниве имиња не се изолирана појава. Фреквенцијата пак на овие имиња е голема. Наставката *-дин*, потем, се додава на скратени форми како на словенски така и на календарски лични имиња: *Бојадин*, *Вукадин* (*Ваккадин*, *Валкадин*), *Драјодин*, *Живадин*, *Славодин*, *Ситојадин*, но и *Којадин*, *Косијадин*, *Насијадин*, *Никодин*, *Пејродин*. Инаку, имињата се засведочени многу рано — уште во XII век, за во XV век да имаат веќе широка употреба. Нови форми на одделни имиња со оваа наставка веќе не се изведуваат, та регистрираните лични имиња денеска служат само како доказ дека наставкава некогаш била живо јазично средство.

2. Суфиксот *-ман* е доста чест во јужнословенската антропонимија. Меѓутоа, во различни имиња — неговото потекло е различно.

¹² Ст. Станојевиќ, *Лична имена и народности у Србији средњег века*, сп. Јужнословенски филолог, VIII (1928—1929), с. 151—154.

¹³ Стојан Новаковиќ, *Српски синоними XV—XVIII века*. Гласник српског ученог друштва, Београд 1875, с. 1—152.

¹⁴ Т. Maretić, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*. Rad JAZU, LXXXI, Zagreb 1886.

¹⁵ И. М. Железњак, *Очерк сербохрватског антропонимическог словообразования*, Киев 1969.

¹⁶ Antun Burić, *Povijesna antroponimija Gorskog kotara u Hrvatskoj*. Rijeka 1979.

Се смета дека во примерите *Вук(о)ман*, *Драј(о)ман*, *Раг(о)ман* или содржи два елемента: *м* — од наставката *-мир + -ан*¹⁷. Во примерите пак *Гелман*, *Караман*, *Кочман*, *Короман*, *Чилиман* и др. од македонските презимиња се огледува влијание на турскиот јазик и неговата наставка *-тан* односно персискиот збор-афикс со кој се образуваат професионални имиња *-tānd*. Сп. ги уште муслиманските имиња *Нериман*, *Осман*, *Рахман* (: *Абдурахман*), *Селман*, *Сулџман*.

Во македонската антропонимија до XVI век се забележани следните имиња на *-ман*: *Драјман*, *Душман*, *Калиман*, *Кироман*, *Рагман*, *Рошман*. Македонската ојконимија сведочи, исто така, за нивното присуство: *Грагманци* (Скопско), *Драјманџе* (Кумановско), *Калиманци* (Кочанско), *Карамани* (Битолско), *Караџманово* (Светиниколско), *Никоман* (Штипско), *Росоман* (Кавадаречко), *Сироиманци* (Светиниколско). Од имињата на *-ман* засведочени во презимињата поинтересни се: *Зишман*, *Иломан*, *Рисшман*, *Сјошман*, *Сјрошман*, *Хрисшман*, *Шшшман*. Толкувањето на ваквите имиња како сложени од две скратени имиња: *(X)рисшман < (X)рисш* и *Мано* (: *Бмануил*)¹⁸ е секако неоправдано.

Во македонскиот јазик се познати и неколку апелативи со суфиксот *-ман*: *пчман* 'трпкан', *короман* 'големо парче лѐб', *лашман* 'лаж, лажец', *ушман* 'неспособен човек', *шшшман* 'дебел човек, шшшко'¹⁹, дојдени под туѓо влијание.

Во српскохрватската антропонимија се члви дека суфиксот *-ман* е најрашпрен. Уште во првата лезанска поделба се среќаваат имињата: *Калиман*, *Шшшман*, *Шлеман*²⁰, а во помениците од XV—XVIII век и *Вок(о)ман*, *Вук(о)ман*, *Кирошман*, *Милман*, *Раг(а)ман*²¹. Т. Маретиќ ги дава меѓу сложените имиња кај Хрватите и Србите, освен веќе посочените, и следните: *Брашман*, *Будман*, *Велиман*, *Грдман*, *Доброшман*, *Драшман*, *Душман*, *Рагман*, *Рашман*, *Сирошман*, сè народни имиња. Кога пак ги објаснува сложените лични имиња, тој приведува примера на *-ман* и од христијански имиња: *Гурман* (: *Гурманец*, село во Хрватска) и *Видман* (: *Вид*)²². М. Грковиќ го дополнува овој нивенар уште со следните имиња: *Бошман*, *Бајман*, *Борман*, *Грдман*, *Дајман*, *Дежман*, *Кршман*, *Мишман*, *Милшман*, *Тешман*, *Шшшман*, *Шшшман*.

Поинтересни имиња на *-ман* во бугарската антропонимија се следните: *Грозман*, *Драшман*, *Калшман*, *Милман*, *Ризман*, *Шшшман*. При тоа *Калиман* и *Шшшман* се имиња и на бугарски владетели од средниот век, на нивната употреба и денеска е „модерна“, то ест спаѓаат во т.н. политички имиња.

¹⁷ Petar Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb 1972, с. 367.

¹⁸ Борис Марков, *Двојчлени македонски презимиња и прекарн (= презимиња)*. Во: *Setita jugoslovenska onomastična konferenca*. Ljubljana 1981, с. 367.

¹⁹ Владимир Миличиќ, *Обраштен речник на македонскиот јазик*. Скопје 1967, с. 236.

²⁰ Ст. Ставојевлић, *Ibid.*

²¹ Стојан Новаковић, *Ibid.*

²² Т. Maretić, *Ibid.*, с. 111.

Лични имиња на *-ман* се познати и кај другите словенски народи. Ј. Свобода не се задржува поподробно на овој суфикс, иако дава неколку примери: *Добрман, Лубман, Луѓман, Луцман, Рахман, Рацман* и при одбележувањето на суфиксот и во индусот на старочешките имиња и презимиња, напоредно со германските *Tuhtan, Turtan, Rudtan*. При тоа тој приведува и неколку лични и месни имиња од српскохрватскиот јазик: *Вукман, Вукман, Душман, Раѓман* односно *Докманиќи, Кошроманиќи, Кохмановиќи*²³. Со тоа тој како да сака да каже дека овие имиња, пред сè народните, се карактеристични за српскохрватската антропонимија. И навистина, што се однесува барем до имињата на *-ман* изведени од тие на *-мир*: *Брајман, Вук(о)ман, Рог(о)ман, Тешман* и сл., треба да се констатира дека тие биле и се доста необични кај Србите и Црногорците.

3. Суфиксот *-чин* има мошне висока продуктивност на голем дел од јужнословенската територија. И ако суфиксот *-дин* се појави доста неочекувано а *-ман* и под влијание од разни страни, за сложените суфикс *-чин* тоа не би можело да се каже. Тој е настапат со контаминација на *-ко* (*-чо*), *-ка* (*-чи*), па и на *-ка* (*-ица*) + *-ин*, сè суфиски што снаѓаат меѓу најпродуктивните во разгледуваните простори, при што се губи вокалот од првиот составник. Појавата на суфиксот *-чин* не треба да се објаснува само со барањата на дистинкцијата, туку и со потребата од уште поголема наситеност со хипокористичност на имињата изведени со него. Воопшто, *ч*-суфиксите се нагласено хипокористични.

Личните имиња со овој суфикс се засведочени многу рано. Во македонската антропонимија до XVI век, според објавени материјали, веќе среќаваме импозантен број: *Бајчин, Бојчин, Борчин, Брајчин, Вејчин, Велчин, Влајчин, Војчин, Дабчин, Добрчин, Дојчин, Драјчин, Дрвјчин, Ѓурчин, Јанјчин, Јарчин, Јончин, Калчин, Којчин, Крајчин, Лалчин, Љујчин, Милчин, Пејчин, Пројчин, Рајчин, Сивјчин, Силјчин, Стојчин, Тончин*²⁴. Во еден необјавен турски дефтер од 1582, само во една потесна област на Западна Македонија (Река, Жупа и Дебарца), ги забележавме и овие имиња: *Анчин, Данчин, Јовчин, Манчин, Мурчин, Перчин, Танчин*. Други имиња со овој суфикс, некои од кои засведочени само во современите презимиња, се среќаваат и подоцна, сè до наше време: *Горчин, Горчин, Зарчин, Колчин, Неделчин, Нелчин, Трвјчин, Трвјчин*. Имињата со овој суфикс, разбирливо, се многу чести и во македонската топонимија. Во неа се засведочени, исто така, нови имиња со овој суфикс: во ојковинијата — *Грујчин* (Тетовско), *Јачинце* (Кумановско), *Ранчинци* (Светиниколско); во микротопонимијата — *Дејчинци, Драчинци, Кајчиноац* и многу други; само личното име *Дојчин* е зачувано во триесетина микротопоними: *Дојчинци, Дојчинови, Дојчиновице мивади, Дојчино кладенец, Дојчинско Пеширче* итн.

Колку што се знае, најрана фиксација на образувањата со суфиксот *-чин* има во српскохрватската антропонимија. Во веќе неколкупати

²³ Jan Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha 1964, с. 78.

²⁴ Марија Коробар—Белчева, *Струјачиња на личните имиња во Македонија до XVI век*. Магистерска дисертација (ракопис), с. 116—117 и 131.

споменувањата прва дечанска повелба (XII век) се регистрирани имињата *Лейчин* и *Милчин*, а пак во светостефанската (исто така, XII век), покрај *Лейчин* — и *Белчин* и *Добрчин*. При тоа, поновите српски поменици (XV — XVIII век) доведуваат нови вакви образувања: *Данчин*, *Дојчин*, *Којчин*, *Крајчин*, *Пејчин*, *Рајчин*. М. Грковиќ ги дава уште имињата: *Бојчин*, *Бојчин*, *Бокчин*, *Болчин*, *Борчин*, *Брајчин*, *Влајчин*, *Војчин*, *Вујчин*, *Гојчин*, *Горчин*, *Дајчин*, *Дејчин*, *Драјчин*, *Ивчин*, *Јовчин*, *Љујчин*, *Марчин*, *Миљчин*, *Момчин*, *Првчин*, *Пријчин*, *Стајчин*, *Стојчин*, *Страјчин*, *Трајчин*²⁶. Во западните краишта на српскохрватската јазична територија овој суфикс ве е обичен. Кај А. Буриќ го среќавме само презимето *Андрејчинов* со потврда од 1858 година²⁶.

Интересно е дека презиме *Андрејчин* се среќава и во Македонија и Бугарија. Не е исклучиво во последниот случај да стаува збор за членови на иста поширока фамилија, преселени од еден крај во друг. Овдека може да се постави и прашањето: кој е во случајов првиот суфикс во полиморфемниот *-чин*? Секако дека може да се претпостави оти се тоа *-ка/чо* (*Андрејко*, *Андрејчо*) и *-ка/-ча* (*Андрејка*, *Андрејча*). Во македонскиот случај (презимето е засведочено во Тетово), меѓутоа, живиот спомен води кон суфиксот *-(в)ица* односно кон именувањето според мажот: *Андре(в)ица* — *Андрејца* — *Андрејчин*, исто како и во презимињата *Костијчиноски*, *Ристијчин*.

Ст. Илчев ги има регистрирано следниве вакви образувања во бугарската антропонимија: *Балчин*, *Белчин*, *Бојчин*, *Валчин*, *Делчин*, *Дојчин*, *Гурчин*, *Калчин*, *Карчин*, *Крчин*, *Ловчин*, *Миљчин*, *Нелчин* (со назн ака дека е од Македонија!), *Пејчин*, *Пројчин*, *Рајчин*, *Стојчин*, *Трајчин* (со назнака дека е од Дебарско!).

За продуктивноста на суфиксот *-чин* убедливо зборува и неговото преземање во муслиманската антропонимија. Во Босна и Херцеговина е регистрирано името *Мујчин* (: *Мујчо*, *Мушифа*)²⁷. Воопшто, османлиските лични имиња ги примаат лесно продуктивните словенски наставки. Сп. *Рам-че* (: *Рамадан*), *Фар-ко* (: *Фахрудин*), *Бјр-уш* (: *Бајрам*).

Како што се гледа, образувањата со суфиксот *-чин* се многу чести кај јужнословенските народи. Се добива впечаток дека речиси нема основно лично име од кое да не е изведена форма и со овој суфикс. Корисно би било тоа врз основа на документи од исто време и со одбележување на местото би се утврдило жариштето на ваквите образувања. Без такви потврди не може да се дојде до сигурен заклучок. Фактот што одделно лично име со овој суфикс го нема во овој или оној крај не зборува многу, бидејќи може едноставно тоа да ја немало среќата да доживее и пиомена фиксација. Засега ни останува со голема сигурност да констатираме само дека образувањата со суфиксот *-чин* биле пообични во југозападните краишта на јужнословенската територија.

²⁶ Станува збор за веќе цитираните трудови на Ст. Станоевиќ, Ст. Новаковиќ, И. М. Железњак и М. Грковиќ.

²⁶ Antun Burić, *Ibid.*

²⁷ Ismet Smailović, *Ibid.*, с. 366.

Интересно е што денеска сосем необичното име *Трајчин* е регистрирано на три места. Кога ќе го исклучиме примерот од речникот на Илчев, бидејќи укажува на Македонија односно на Дебарско како место на неговото суштествување, добро е да се соопштат изворите од каде што е преземено. За Македонија тоа е поменикот на манастирот Св. Јован Бигорски²⁸, а за српскохрватската јазична територија — областа на Бранковиките²⁹ во Црна Гора, значи два краја не многу оддалечени еден од друг. Не може ли овој факт да биде укажување во барањето на огништето на образувањата со *-чин*?

Кои се главните карактеристики на разгледуваните суфиксални образувања?

1. Сите тие се типични за јужнословенскиот терен. Суфиксите *-чин* и *-дин* речиси не се среќаваат воопшто кај другите словенски народи. Т. Скулина³⁰ не приведува староруски лични имиња со суфиксите *-дин*, *-ман*, *-чин*, а пак Ј. Свобода го дава, меѓу суфиксите со согласката *-ч*, и суфиксот *-чин* и само примерот *Величин*³¹.

2. Сите тие немаат еднаква продуктивност. Далеку најпродуктивен е суфиксот *-чин*. Потоа, продуктивноста е различна во различно време и во различна област. Се вие дека суфиксот *-ман*, на пример, е попродуктивен во српскохрватската антропонимија секако и под влијание на поголемата застапеност таму во поголем временски интервал на личните имиња на *-мир*.

Од едно фреквентно основно име се познати изведенки со сите свис суфикси: *Вук* — *Вукадин* — *Вукман*, *Вукоман* — *Вујчин*; *Својан* — *Својман* — *Својчин*. Потоа, можни се образувања од различни форми на едно основно фреквентно име: *Горчин* и *Гурчин* (:*Георги*), *Јанчин*, *Јовчин*, *Јончин* (:*Јован*), *Неделчин*, *Нелчин*, *Делчин* (:*Неделко*), *Пејчин*, *Перчин* (:*Пејтар*) итн.

3. Сите тие суфикси се користени за образување лични имиња многу рано — веќе во XII век. Фактот што се тие изведувани од основите на стари словенски имиња зборува, исто така, во прилог на нивната рана појава, то ест во времето пред народните имиња да бидат потиснувани од христијанските. Полн расцвет ваквите образувања доживуваат веќе во XV век.

Денеска со овие суфикси, меѓутоа, не се изведуваат нови имиња. Уште повеќе. Дури и од денеска фреквентните лични имиња *Бојан*, *Дејан* — ги нема во употреба нивните стари деривати *Бојчин*, *Дејчин*. Тоа значи дека при обновувањето на едно постаро лично име — не се обновуваат и сите негови деривати.

²⁸ Л. Милетиќ, *Исторически и художествени именници в манастира Св. Јован Бигор (Дебарско)*, Описанне на БАН, XVI (1918), с. 23.

²⁹ Хамид Хашимбеговиќ, Адем Ханџиќ, Енреф Ковачевиќ, *Област Бранковића, општини каталтарски попис из 1455. Југине*, Сарајево 1972.

³⁰ Tadeusz Skulina, *Staroruskie imięnictwo osobowe*. I—II. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk, 1973—1974.

³¹ Jan Svoboda, *Ibid.*, с. 139.

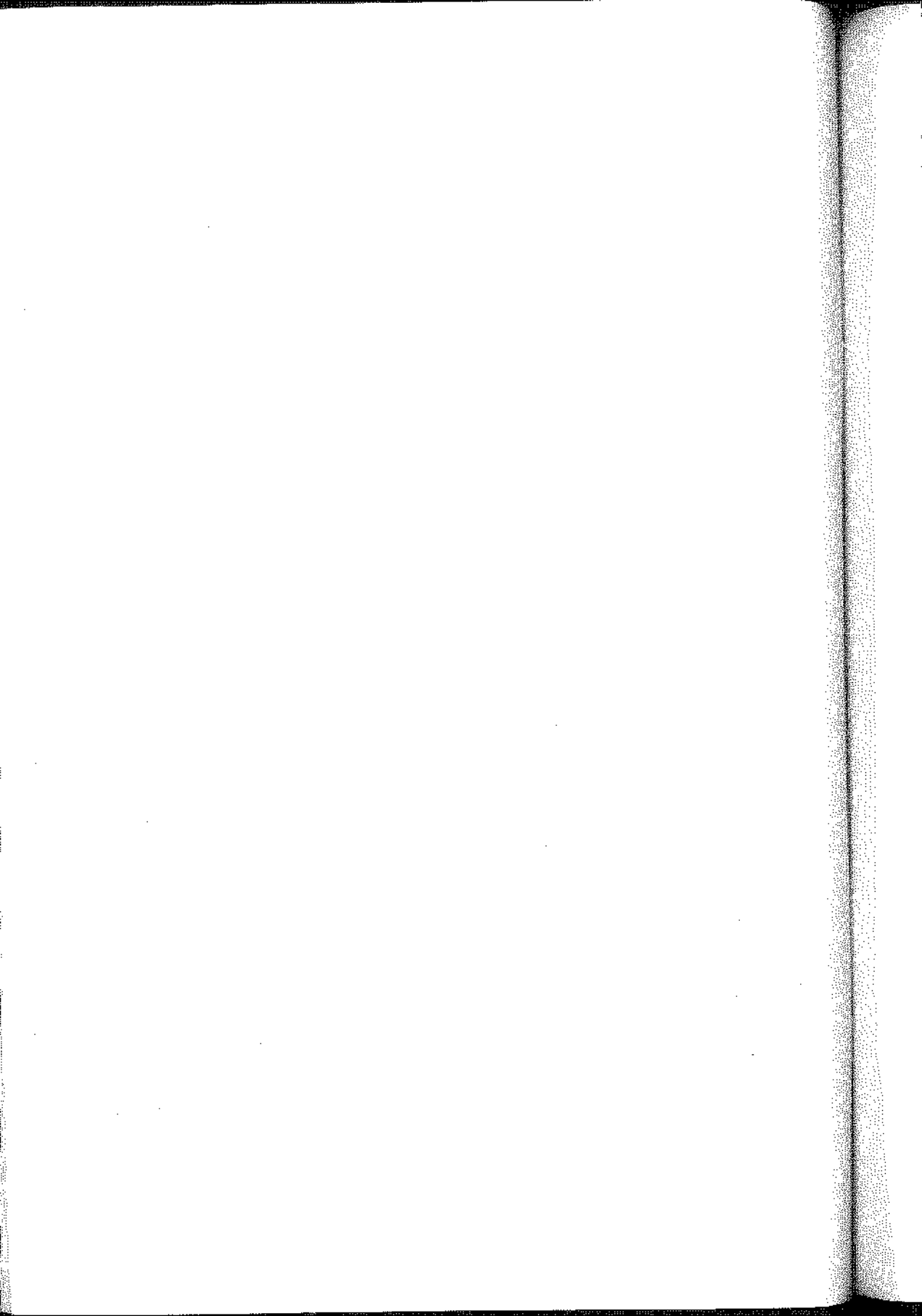
4. Личните имиња со суфиксите *-дин*, *-ман*, *-чин* денеска се примаат како основни. Кај нив не се чувствува никаква хипокористичка нијанса, дури и кај тие на *-чин* кај кои и најмногу би се очекувало. Дури и спротивно, суфиксот *-ман* во определен контекст има нејоративно значење.

5. Со сите овие суфикси се изведуваат нови форми како од народни така и од календарски имиња: *-дин* — *Дријодин*, *Живодин*, *Спојадин* наспрема *Насијадин*, *Никодин*, *Пејшродин*, *-ман* — *Брајман*, *Доброман*, *Радман* наспрема *Гурман*, *Калиман*, *Рисшоман*; *-чин* — *Брајчин*, *Велчин*, *Милчин* наспрема *Јанчин*, *Калчин*, *Пејчин*. Воопшто, потеклото на основното име не игра речиси никаква улога при користењето на суфиксалниот репертоар.

6. Разбирливо, секое име изведено со помошта на овие суфикси нема нста фреквенција. Добро е кога кој материјалот се дава фреквенцијата и ареалот на едно име, како што го прави тоа Ст. Новаковиќ. Тоа овозможува да се види дека името *Касијадин* се среќава дури 42 пати во сите поменаци што тој ги обработува а пак *Беладин* само еднаш, дека името *Вук(о)ман* е забележано дури 57 пати во 4 поменаци а пак *Койшроман* во еден, дека името *Пејчин* е запишано 15 пати во 4 поменаци а пак *Данчин*, *Јовчин*, *Мирчин* само по еднаш.

Во светлината на овие факти стана јасна потребата од изучување и на зборообразувачките појави во антропонимијата а не само на етимологијата на коренима, па така да се согледаат подобро историските процеси на јазичниот развнток. Изучувањето на националните антропоними е претпоставка за изведување на типологијата на општата антропонимија. При тоа е апсолутно нужно да се тргнува од единствени критериуми и образци. Добивањето пак целосна слика за определени појави е незамисливо без консултација на податоците од топонимијата како вонредно драгоцен антропонимиска ризница.

ЛИТЕРАТУРНА НАУКА

Vera STOJČEVSKA-ANTIĆ

AKINDYNE, VU À LA LUMIÈRE DES INFLUENCES DE L'OCCIDENT ET DE CELLES DE L'ORIENT

Le nom d'Akindyne se rencontre le plus souvent lié au nom de son maître Varlaham, puis, à celui des Hissychastes, ceux-ci ayant joué le rôle principal dans l'Empire byzantin au XIVe siècle. Akindyne apparaît sur la scène byzantine en tant qu'une personnalité fort instruite, descendant de Prilep et mêlé dans des polémiques théologiques et philosophiques les plus actuelles dans la vie publique de l'État. Nous allons rencontrer son nom dans d'importants matériaux authentiques en latin, grec et en langues slaves. Les événements de l'Empire byzantin du XIVe siècle furent répercutés également dans des pays slaves voisins.

L'Hissychasme domine la vie byzantine au XIVe siècle. C'est là où repose la théologie mystique prenant différentes formes dans certains périodes du développement social. Envisageant différentes suppositions et problèmes de l'Hissychasme, des chercheurs de toute sorte aboutissent à des interprétations contradictoires. Ainsi, par exemple, K. Radčenko¹ et J. Bois² sont d'avis que l'Hissychasme a été créé sous l'influence du messalianisme oriental et du bogomilisme, tandis que B. Krivoschéine³, J. Meyendorff⁴, D. Bogdanović⁵ considèrent que l'Hissychasme représente une expression de la tradition orthodoxe classique, dont les porteurs sont des moines.

A cet égard, l'étude de D. Dragojlović intitulée „L'Hissychasme et le Bogomilisme“ semble être utile⁶. Il rattache l'influence hérétique orientale au mysticisme monacal: „Des recherches scientifiques, n'étant pas com-

¹ К. Ф. Радченко, *Религиозное и литературное движение в Болгария в эпоху перед турецким завоеванием*, Киев 1898.

² J. Bois, *Les hésychastes avant le XVI siècle*, 1901—1902, EO, 5, 1901—1902, 253—362.

³ Василий Кривошеин, *Аскетическое и богословское учение св. Григория Паламы, Семипалатум Кондаковичанум VIII*, 1936, 99—154.

⁴ J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas* Paris 1959, 50—58.

⁵ Д. Богдановић, *Јован Лесјевичник у византијској и сјарој српској књижевности*, Посебна издања Виз. института, књ. 11, Београд 1968, 163.

⁶ Драгољуб Драгојловић, *Исихазам и богомилство*, Balcanica, XI, Београд 1980, 19—28.

plètes jusqu'à présent, ont prouvé sans doute que l'étude messalienne sur les démons, l'apathie et l'adoration, ainsi que sur la transformation de l'être humain, de la vision de dieu par Evagriye, Dionysiye Aréopaguite, Diadoch d'Épire et par Pséudo Makariye, avait été, déjà dans les époques antérieures, partiellement fondée dans la mystique orthodoxe évitant à s'opposer ouvertement contre l'Église et ses institutions, ce qui fut manifesté par l'accroissement et le renforcement du monachisme anachorétique. Mais l'influence de la mystique messalienne ne put être empêchée ni par des prescriptions légalées, ni par des décisions prises aux conciles œcuméniques, non plus. Dès la moitié du Ve siècle ceci eut une prédominance totale dans les monastères de l'Asie Mineure orientale et centrale⁷. Orienté dans le sens hérétique, le monachisme de l'Asie Mineure exerça une influence également sur celui de Mont Athos. La mystique messalienne et bogomile se fit passer à travers toutes les formes antérieures de la mystique monacale trouvant son reflet dans la mystique hissychaste. Ceci ne pourrait, en aucune façon, être complètement ignoré. Dionysiye Aréopaguite fut frappé d'anathème au Ve Concile œcuménique en tant qu'hérétique bien qu'il fût prédicateur chrétien convaincu. Palama, lui-même, fut au début plus près de la mystique hérétique pour s'en éloigner plus tard, et ce n'est que grâce à lui „l'Église orthodoxe avait réussi à canaliser cette espèce de mystique orientale dans l'esprit de la doctrine ecclésiastique et à s'exprimer avec des notions philosophiques en l'adaptant, dans la plus grande part, vers l'esprit du temps“⁸. À ce sujet, y jettent le plus de clarté les divers polémiques entre les hissychastes et les hérétiques Varlaham et Akindyne, où reprochent les uns aux autres sur des compréhensions hérétiques.

Les racines de la mystique hissychaste sont cherchées dans la basse période de la vie monacale. La théologie mystique prend différentes formes dans certaines périodes du développement social. Dans ce cas-là, on peut faire la comparaison avec le mysticisme islamique oriental *taṣawwuf* du IIIe et IVe siècles et plus tard, dans les études de N. Filipović⁹. Déjà au IVe siècle Evagriye Pontiski fut retiré à une vie purement anachorétique. Il prétendait que c'est par „la prière nette“ qu'on pouvait atteindre l'omniscience de dieu. Au Ve siècle Diyadan composa l'ouvrage intitulé „Les Têtes pour le perfectionnement spirituel“. De pareilles tendances seront développées par Yovan Moscha au VIe siècle, puis par Antioch Pandecte au VIIe siècle. À cette période-là sera composé l'ouvrage intitulé „Aréopaguitica“ par Dionysiye Aréopaguite⁹.

Cependant, la voie vers l'idéal spirituel, atteinte par l'intermédiaire du mysticisme des prédécesseurs de l'hisseychisme, fut démontrée par „L'Échelle“, ouvrage écrit de l'igoumène de sinaï byzantin nommé Yovan Le-stvitchnik. Cet ouvrage exercera une influence décisive sur la façon de vivre

⁷ Д. Драгојловић, 26—27.

⁸ Д. Драгојловић, 28.

⁹ Nedim Filipović: *Ṭaṣawwuf — islamski misticizam*, Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo 1976, XXXIV, Simpozij o arapsko-islamskoj kulturi, 13—33.

⁹ Димитрије Богдановић, „Душени византијске књижевности“, — Ханс Бек, Београд, 1967, 34.

monacale et, particulièrement, sur l'hissychasme, „sur toutes ces régions, de la vie sociale et individuelle soumises à l'influence de l'hissychasme.“¹⁰ Cet ouvrage révèle entièrement un aspect mystique vers le monde, avec une influence décisive sur la vie spirituelle en Byzance. Son influence ne fut pas décisive seulement pour la Byzance, parce que l'ouvrage aura un fort retentissement dans les milieux slaves. La version slave en fut effectuée au Xe siècle, tandis que le manuscrit grec le plus ancien tire son origine du IXe siècle. La tradition de Lestvitchnik sera poursuivie par Atanasiye Sinaïte, Théodore Stoudithe et, particulièrement, par Siméon Novi Bogoslove. Hans Beck écrit que Bogoslove, sous l'influence immédiate de „l'Échelle“, avait connu une transformation spirituelle¹¹. Dans son ouvrage „Le Message de confession“ est exprimée son attitude envers la contemplation spirituelle du monachisme byzantin. Dans un dialogue avec le dieu il écrit des compositions poétiques en plein délire mystique¹². Dans ses méditations, en tant qu'un mystique extrême, Siméon aboutit à certaines suppositions finales, celles-ci disant que les mystiques extrêmes furent arrivés le plus souvent au bout de l'hérésie. On pourra l'apercevoir le mieux par des polémiques des hissychastes avec des hérétiques Varlaham et Akindyne. La tradition de Siméon fut poursuivie par son disciple Nikita Statithe. Celui-ci fut suivi par Nikiphore Hissychaste, puis par Grigoriye Sinaïte.

Grigoriye Palama se mettra à la tête des hissychastes et l'hissychasme sera confirmé comme une doctrine orthodoxe officielle, bien entendu, uniquement grâce aux procédés et aux polémiques entrepris par Palama. Des renseignements détaillés en offrent les ouvrages de: J. Meyerdorf,¹³ O. M. Joujy, T. Ouspensky¹⁴, A. A. Anguelopoulos¹⁵, A. Pantović¹⁶.

Palama introduira l'hissychasme dans presque tous les monastères byzantins au XIVe siècle. Il aura compris que l'hissychasme pourrait être le mieux placé au Mont Athos, parce que les moines en furent, par leur conception, le plus proches des hissychastes. Parmi eux, Grigoriye Palama fut capable de prêcher „θεωρία“ et d'enseigner la vie dans „ήσυχία“.

Toutes ces tendances furent répercutées dans les milieux slaves. Ces dernières années c'est D. Bogdanović qui s'occupe à écrire des prédecesseurs de l'hissychasme dans les recueils de travaux serbes du XIVe siècle.

L'Essentiel de la doctrine hissychaste peut être révélé par leurs suppositions suivantes. La lumière où apparut Jésus-Christ à la montagne de Tavor fut éternelle. Cette lumière ayant atteint les gens et devenant visible pour les gens simples, les hissychastes la surnommèrent „ένέργεια“ en la considérant ne pas avoir été créée. Cette énergie lumineuse en fut saisie

¹⁰ Д. Богдановић, *Лесвицичник*, 33.

¹¹ Ханс Бек, *Пућеви Византијске књижевности*, Београд 1967, 35.

¹² V. Krivochéine *Symeon le Nouveau Théologien*, Catéchèses 1—5, Paris 1963.

¹³ J. Meyerdorf, Paris 1959.

¹⁴ Ф. И. Успенский, *Очерки по истории византийской образованности*, Петроград 1891, 246—364.

¹⁵ Αθανάσιον Α. Αγγελόπουλου, Νικόλαος Καβαοίλας Χαμαρετός, *Η ζωή και τó έργον αύτου, ένάλκτα*. Βλατοιδών 5, Θεσσαλονίκη 1970, 75...

¹⁶ Γερ. Αμφιλοχίου Πεντοβίτης, *Τò μυστήριον τής "Αγίας Τριάδος κατά τον Άγιον Γρηγορίον Πάλαμην*, Θεσσαλονίκη 1973, *Ανάλεκτα Βλατόδων*, 16, 29,...

en tant qu'une espèce d'influence subie de dieu et celle-là ne fut pas l'essence de dieu, parce que l'essence même de dieu fut inapercevable. L'Énergie serait une espèce de pitié de dieu atteignant les gens. Et l'énergie fut quelque chose non créé comme le fut l'essence de dieu. Autrement dit, entre l'essence de dieu et l'énergie de dieu il y a une différence, mais aussi bien, une ressemblance. La différence même ne devrait pas entraîner des incompréhensions à l'égard de la divinité, c'est-à-dire celle-ci ne devrait pas être considérée comme quelque chose complexe. L'Essence de dieu se situe par-dessus l'effet de dieu, c'est-à-dire par-dessus l'énergie. Il est évident que les adhérents de Palama prétendaient à prouver que l'homme ne pouvait voir que d'énergie, bien que l'effet de dieu soit inséparable de l'essence de dieu. Palama défendait cette attitude par les citations tirées des ouvrages écrits par: Cyrille d'Alexandrie, Dionysyie Aréopaguite, Yovan Damaskine, Atanassiey le Grand, Yovan Zlatouste (à la bouche d'or). Les polémiques avec leurs adversaires aboutissaient à une dissolution des preuves, à des imprécisions. Par suite de quoi, de nombreux travaux de chercheurs offraient des matériaux prétendant à éclaircir une suite de questions vagues. Pour pouvoir débrouiller cette complexité de problèmes y avaient contribué également les travaux des auteurs tels que: C. Hall, O. M. Joujy, G. Papamichaël, le moine Vassiliye Krivoscheïne, G. Ostrogorsky et tant d'autres.

La problématique de l'hissychasme fut particulièrement abordée par le savant soviétique T. Ouspensky dans plusieurs de ses travaux. Il avait réussi à révéler les aspects les plus essentiels de la philosophie des hissyachastes et de leurs adversaires — Varlaham et Akindyne. Cependant, il arrive, dans certains instants, à démystifier les hissyachastes en tant que aristotéliciens, et leurs adversaires — en platoniciens¹⁹. Pourtant, les matériaux authentiques témoignent, à coup sûr, que les hissyachastes s'identifièrent le plus aux platoniciens, tandis que Varlaham et Akindyne, comme on pourra le voir à la suite de cet exposé, seront présentés en tant qu'adhérents de la philosophie d'Aristote. Et Akindyne et Varlaham et les hissyachastes dans leurs polémiques touchent aux limites de l'hérésie.

Anguéloupoulos prend particulièrement en considération l'activité de Nikola Kavassilas, et celui-ci examine „Les Triades“ de Palama. Dans la revue „l'Antiquité vivante“ furent publiées en plusieurs reprises des recherches précieuses exécutées par J. Filovski et M. Petrouchovski, se rapportant à l'ouvrage d'Akindyne intitulé „*περί οὐρανοῦ καὶ ἐνεργειῶν*“²⁰, selon le manuscrit grec appartenant à la Bibliothèque de Venise intitulé „Marciana“²¹. Des commentaires et l'ouvrage même figurent dans quelques numéros de ladite revue²². En fait, le manuscrit fut copié et préparé

¹⁷ Димитрије Богдановић, *Претече исихазма у српским зборницима XIV века*, Sygillomethodianum, V, Thessalonique, 1981, 202—208.

¹⁸ Ф. И. Успенский, 247.

¹⁹ *Очерки по истории византийской образованности Н. Успенского*, Спб. 1891, 246+365.

²⁰ Јани Филовски, *Белешки кон делото Перл оуранос каи енергеиас*, од Григориј Акиндин, *Жива Антика*, Скопје, т. XXIII, 1, 1973, 33—67.

²¹ Secundum Cod. Marcianum ms. Gr. Z. 155.

²² Јани Филовски, *Жива антика*, XXIII, св. 1, 1973, 33—67; Јани Филовски и Михаил Д. Петрушевски: г. XXIII, св. 2, 1973, 317—365; г. XXIV, св. 1—2, 1974, 295—331; г. XXVI, св. 1, 1976, 161—193; г. XXVI, св. 2, 1976, 4678—4500.

pour la presse en 1972 par notre chercheur défunt Yani Filovsky. Auparavant, l'ouvrage fut particulièrement publié par J. Gretzer, et puis, par J. Migne. Pour raison d'une présentation du texte en forme incomplète et parfois vague, J. Filovsky avait accédé à cette problématique fort sérieusement. Pourtant, après sa mort, les opérations concernant la publication de l'ouvrage furent poursuivies par M. D. Petrouchevski. Par là, l'édition de Gretzer de 1916, en tant que non intégral, fut complétée et publiée avec une appréciation critique.

Dans cet ouvrage Akindyne parle de ses conceptions fondamentales relatives aux qualités de la divinité et de son essentiel vues de l'aspect philosophique. En fait, à la base de ses conceptions théologiques sont fondées également ses idées philosophiques, celles-ci étant évidemment à la position des philosophes progressistes, tel que fut Aristote, parce que Akindyne accepte au fond l'admissibilité rationaliste de la divinité. Selon lui, c'est par la connaissance de la vérité qu'on aboutit à Dieu, et le dieu même, c'est la vérité. L'ouvrage révèle Akindyne en tant qu'une personnalité très progressiste, dans les conditions de l'époque où en Byzance prédomine la tendance la plus extrême du mysticisme monacal. Akandyne fit soulever des discussions tumultueuses dans la vie publique de la Byzance, poursuivant ainsi la lutte menée de Varlaham. Celui-là prouve, à la manière d'un traité philosophique, que l'essence de dieu et l'énergie de dieu sont la même chose. L'essence de dieu ne diffère pas de son énergie.

Sur l'attitude philosophique d'Akindyne parle également l'un de ses autres travaux, écrit contre Palama, à la mesure l'ambigüe. Quant à cette composition, c'est „le Panégyrique à Grigoriye Palama“ de Phyloteye²³ qui nous en renseigne. Le titre de cette composition est que voici: „κατὰ τὸν ἑρπεσὼν Γρηγορίου τοῦ Παλαμά“. Akindyne y propose que tout homme raisonnable évite Palama „parce que celui-ci a dépassé la mesure d'une réflexion normale et qu'il a rejeté les règles nationales“²⁴. Selon Akindyne, Palama a mis tout sens dessus dessous. Celui-là orthique son interprétation concernant l'essentiel de la Sainte Trinité, expliquant l'indivision de la Monade. La Patrologie de Migne confirme cette attitude-là par des travaux publiés — pour et contre les hissychastes²⁵. Une interprétation théologique relative à deux courants opposés en Byzance, particulièrement à celui des hissychastes, fut présentée d'une manière très approfondie, par le moine Vassiliye Krivoschéine, celui-ci abordant particulièrement les questions suivantes: les fondements ascétiques et gnoséologiques de la doctrine de Saint Grigoriye Palama; l'essence et l'énergie (la doctrine de Palama concernant les énergies non créées); la lumière divine non créée; avec une conclusion de l'importance de Palama à la théologie orthodoxe. A ces conceptions théologiques se rattachent les idées philosophiques des hissychastes et de leurs adversaires.

G. Ostrogorsky, prêtant attention à la doctrine hissychaste en Byzance, arrive à réviser un problème considérable, c'est-à-dire la raison pour laquelle l'hisseychisme a été accepté par l'église orthodoxe grecque, et par suite de

²³ J. Migne, P. 6. 151, 608.

²⁴ J. Migne, P. 6. 151, 849.

²⁵ J. Migne, P. 6. 149, 151.

quoi ceci convenait davantage à l'orthodoxie byzantine. Avant tout, il est notoire que l'église byzantine n'eût pas reconnu si facilement l'attitude de l'église catholique, dont Varlaham et Akindyne se présenteront en tant que ses adeptes. C'est dans la façon de penser gréco-chrétienne qu'Ostrogorsky révèle l'antinomie²⁶. Le dogmatisme grec repose sur des attitudes lesquelles, logiquement, se font réciproquement exclure et supprimer. Palama considère que la lumière n'est qu'une énergie de dieu celle-ci se distinguant de l'essence de dieu, par suite de quoi elle est accessible à l'homme, mais, tout de même, il la trouve en une énergie de dieu. Donc, Palama poursuit la tradition du dogmatisme grec. „Son système correspond aux fondements de la façon de penser gréco-chrétienne²⁷. La mystique des hissychastes avait reposé sur des mêmes fondements que la théologie théorique et dogmatique de l'église grecque. C'est par là qu'il parvient également un soutien sans réserve à l'hisychasme.

Bien que les polémiques eussent terminé par un triomphe des hissychastes, Varlaham et Akindyne ne furent pas laissés isolés et sans adhérents. Ces derniers se furent maintenus de même par la suite sur des positions antihissychastes mystiques. Ils n'avaient pas justifié les insistances des hissychastes de vivre en une paix totale, „en hissychie“, ni les efforts afin de parvenir à une quiétude intérieure par une longue et persistante contemplation. Les hissychastes tendaient d'atteindre un état d'extase, où ils auraient aperçu sa lumière divine — l'énergie. L'état de percevoir cette lumière en fut considéré comme le point culminant de l'extase.

La polémique la plus importante avec les hissychastes se passa dès l'arrivée du moine Varlaham de l'Occident à Constantinople, en 1330. C'est à l'Occident que Varlaham propageait la culture byzantine, et il fut précepteur du grec à Petrarque²⁸. A l'Orient, Varlaham entra en conflit avec l'hisychasme.

Bien qu'il fût adorateur de la culture byzantine, il fut adepte de la culture et science occidentales. Il ne put pas accepter le mysticisme extrême. Et il commença à nier toute une suite de procédés lui ayant paru illogiques et absurdes et dont les défenseurs furent les hissychastes. Il ne faut pas oublier que, outre les mystiques extrêmes. Et il commença à nier toute une suite de procédés lui ayant paru illogiques et absurdes et dont les défenseurs furent les hissychastes. Il ne faut pas oublier que, outre les mystiques extrêmes, il y eut en Byzance également des gens aux conceptions plus sobres auxquels les interprétations de Varlaham ne furent pas inconnues²⁹. Cependant, quant aux hissychastes, tout ce qui parvenait de l'Occident, il le leur était inacceptable. L'Ambitieux Varlaham fut entré en discussion avec Nitchiphor Grigor une seule fois pour en être vaincu. C'est justement dans cette discussion qu'il utilisait des syllogismes, ce qui avait été soigné par Aristote, tandis que Grigor pensait qu'Aristote, tout en s'éloignant de

²⁶ ἀντινομία — contradiction.

²⁷ Георгије Острогорски, *О веровањима и схваћањима Византијанаца*, Београд 1970, 221.

²⁸ Успенский, *Очерки*, ...

²⁹ Острогорски, *О веровањима*, 210.

la doctrine de Platon, avait été tombé toujours dans l'erreur, c'est-à-dire les syllogismes d'Aristote furent toujours inapplicables dans les sphères théologiques³⁰. Dans le cas présent, Variaham se fut présenté en adepte absolu d'Aristote, et non de Platon. Ceci sera confirmé de même dans des discussions postérieures, ainsi que dans celles d'Akindyne.

La discussion achevée, Variaham se retira à Salonique, où il fit la connaissance des extrémités et des superficialités des conceptions hissychastes, ainsi que de leur naïveté, parce qu'ils se tenaient debout et immobiles des heures entières, faisant leur prière d'un souffle dissimulé et retiré, et fixant leur regard vers le nombril dans l'attente de l'apparition de la lumière de Tavor³¹.

En 1341, une discussion fut menée entre Variaham et Palama. Le dernier fut provoqué par Variaham et tous deux discutèrent les questions dogmatiques. Variaham, utilisant la logique des conceptins rationalistes occidentales, tenta de contester les extases mystiques des hissychastes. Il prêchait le dieu, mais un dieu conçu par la raison, suivant l'exemple de la conception d'Aristote. Ses conclusions furent logiques et, en outre, rationnelles. Il contestait que les hissychastes, dans certains moments, eussent pu voir la lumière de Tavor. Il avait prouvé qu'un tel phénomène était irréalisable 1400 ans après la mort de Jésus. S'ils avaient pu voir une lumière quelconque, ce ne fut que la divinité même et, en réalité, elle est invisible. Il suit de là aussi la conclusion que les hissychastes n'avaient vu aucune lumière à part. Selon Variaham, le dieu fut totalement transcendant au monde entier. Cette discussion acheva aussi par la défaite de Variaham qui, déçu et fâché, quitta la Byzance.

Après lui, en Byzance apparut son disciple Grigoriye Akindyne, dont les travaux le présentent en son adhérent absolu et étant du même avis, bien qu'il eût déclaré publiquement de ne pas avoir été d'accord avec Variaham. Akindyne fut probablement le deuxième Slave fort important qui, après Clément d'Ohrid, eut réussi à devenir connu en Byzance et, également, dans les pays voisins. L'on sait qu'il descend de Prilep, et cette question fut auparavant abordée par: D. Tzouchlev, J. Ivanov, D. Taschkovski. Dans un manuscrit grec, que l'on garde à Paris, a été littéralement inscrit ceci: „Παλαμηνού Ἀκινδυνού“. Cette donnée se trouve également dans, le livre de O. Taphraly intitulé „Salonique au XIVe siècle“³².

Akindyne, aussi bien que d'autres Slaves, ayant eu la possibilité de se faire instruire en Byzance, fit ses études à Salonique, où se réunissaient des personnalités renommées. C'est bien là qu'il fit la connaissance de la doctrine de Grigoriye Palama, Nikola Cavassylas, Nitchiphor Calite, Variaham de Calabre. Cependant, Akindyne subit aussi une forte influence de la philosophie de Thoma Aquinas³³. Après avoir fait un séjour à Salonique, Akin-

³⁰ J. Franzius, *De musicis Graecis commentatio* Berolini 1840; Ученский, *Очерк*, 258. Острогорски, 211.

³¹ Variaham avait réprouvé le plus les hissychastes pour „l'omphalopsychie“ pour avoir fixé leurs yeux sur le nombril, s'est-à-dire pour avoir fait passer leur âme dans le nombril.

³² O. Taphrali, *Théssalonique au XIVe siècle*, Paris 1902, Ms. gr. Paris 1238, f. 238 v. if. 239v.

³³ Острогорски, *О серовањима*, 215.

dyne partit pour Constantinople où il devint moine³⁴. Sous l'influence de Varlaham et de la scolastique occidentale, Akindyne entreprit une démarche à Constantinople contre les hissychastes et y fut convoqué un nouveau concile.

Durant la discussion, Akindyne prit la parole manifestant des tendances rationalistes, ce qui voulait dire qu'il avait accepté la philosophie d'Aristote. Le patriarche Yovan Calecas et l'impératrice Anne de Savoie³⁵ se mirent de son côté, s'en tenant à une tendance plus sobre et faisant face à l'extrémité des hissychastes. Il soutenait la thèse, lui aussi, concernant la connaissance de dieu par la raison, à la différence des adhérents de Platon ceux-ci nant la préférence au cœur et aux sentiments. Selon ces derniers, la réalité absolue et effective est présentée par les idées. Platon aboutit à l'idéalisme ontologique, celui-ci n'étant pas, en tout cas, soutenable, cependant, c'est cette erreur qui l'avait amené, selon B. Petroniyević, à l'idéalisme éthique, à l'optimisme absolu³⁶. A cet égard, ce n'est que l'optimiste absolu Christ qui pourrait s'approcher de lui, par suite de quoi il existe également ce lien entre le bas christianisme et le platonisme (néoplatonisme). Par conséquent, il aurait été le moins possible de dire que Varlaham et Akindyne eussent témoigné des tendances platoniciennes.

Chez Aristote, la logique fut élevée à un degré d'une science particulière. C'est ce philosophe qui cherchait des conclusions comme conséquence d'une réflexion intellectuelle³⁷. Étant donné que Varlaham et Akindyne mettent un accent particulier sur une composante raisonnable, il leur revient plutôt l'épithète d'aristotéliens. Ce qui distingue particulièrement Aristote de Platon, ce sont les qualités suivantes: le rationalisme, le réalisme, l'immanentisme, l'énergisme³⁸, les quelles, évidemment, sont également à l'usage dans les œuvres de Varlaham et d'Akindyne. Aussi, la conclusion d'Ostrogorsky dans ce cas-là, est-elle très claire: „Mais, les conclusions auxquelles aboutit Ouspensky sont à peine satisfaisantes, parce que tout le conflit concernant l'hisseychisme en fut réduit à un traité philosophique; l'auteur fit atteindre le problème, présentant les hissychastes en tant que aristotéliens et, leurs adversaires — en platoniciens, mais il a directement commis une faute, parce que, comme nous allons le voir, ce qui est exact, en fait, c'est le contraire“³⁹.

Malgré l'esprit progressiste et rationaliste d'Akindyne, sa discussion finit également par le triomphe de Palama, pour des raisons plus haut mentionnées.

³⁴ Д. Ташковски, *Акидин во борба против мистицизма*, Скопје 1956, 10—11.

³⁵ Anne de Savoie fut de l'origine latine et elle adopta le rationalisme de l'Occident.

³⁶ Бранислав Петронијевић, *Чланци и сјудује*, Београд 1913, I, 228—229.

³⁷ М. Шишкин и В. Иконов, *Учебник по историја на филозофијата*, Софија, Платон и Аристотел, 43—63.

³⁸ М. Бурчић, *Историја хеленске еџике*, Београд, 1961, 421—424.

³⁹ Острогорскв, *О веровањима*, 204.

Le Concile, auquel Akindyne avait polémisé, fut convoqué en 1341, et la polémique même fut publiée chez Migne⁴⁰. Les fragments de cette polémique sont semblables au texte que nous allons publier, selon le manuscrit de Vladislav Gramatik.

Dans le cours des temps, les adhérents de Palama se sentirent mécontents pour ne pas être condamnés également, par écrit, leurs adversaires. Akindyne gagna la faveur de Calacas. Des discussions poursuivirent même après le Concile. Les uns et les autres eurent également de nombreux adeptes. Aux environs de l'année 1345, ceux qui furent du même avis qu'Akindyne acquirent la prédominance pour la perdre à nouveau en 1347. Dans l'histoire sont mentionnés plusieurs conciles à propos de l'hisychasme, dont deux en 1341 concernant Varlaham et Akindyne, en 1347 — à l'occasion de Yovann Caleacas, en 1351, 1352, 1368 — par rapport à Prochor Kydon. C'est au Concile de 1351 que furent prises des décisions importantes, mais déjà en 1352 Varlaham et Akindyne furent morts. Déjà, avant de mourir en 1351, tous les deux furent excommuniés de l'église, en tant qu'hérétiques, et puis, anathématisés⁴¹. Au Concile de l'année 1368 furent à nouveau jetés des anathèmes sur Varlaham et Akindyne. Parmi les adeptes d'Akindyne persécutés sont mentionnés: le moine Théodorithe, Pyropoul, Phoïoul. Au Concile de l'année 1368 fut condamné également Prochor Kydon, tandis que Goriye Palama fut canonisé.

Akindyne avait mené une discussion fort animée concernant d'importantes questions et suppositions dogmatiques et philosophiques à un niveau plein de dignité, ce qui excita, même après sa défaite, une inquiétude chez ses adversaires. Akindyne fut un digne adversaire de Palama. Dans le texte grec, publié par Migne, sont mentionnées les causes pour lesquelles il fut frappé d'anathème et parmi lesquelles fut particulièrement mise en relief et critiquée son opinion concernant la lumière de Tavor qu'il considère être créée. A propos de cette lumière, dans le texte grec, entre autre, figure le fragment que voici: „... ce qui est créé se laisse être démontrer et décrit...“⁴².

Afin d'être accessibles également des textes sud-slaves relativement à la problématique exposée jusqu'à présent, particulièrement à l'égard de de l'activité d'Akindyne, descendant de Prilep, nous allons mettre un accent particulier sur des matériaux sud-slaves écrits à la main, et les textes inédits, figurant dans le recueil de travaux de Vladislav Gramatik, nous allons les présenter de même en tant que textes imprimés à la phototypie.

Les retentissements des événements s'étant déroulés en Byzance, à propos des polémiques de Varlaham et d'Akindyne ci-devant mentionnées, se sont vite répandus également dans des pays sud-slaves, dont il y a des preuves dans des matériaux conservés. Les renseignements puisés à ces sources, quoique parvenus par voie directe et indirecte, se reflètent sur le XIVe siècle, étant également utiles en tant que matériaux, bien que ceux-ci soient, dans certains endroits, remaniés, raccourcis, interprétés. Dans la forme où

⁴⁰ P. 6. 151.

⁴¹ P. 6. 151, 718—736.

⁴² P. 6. 151, 719.

ils sont conservés, en les découvrant, nous espérons qu'ils pourront contribuer à éclaircir la question complexe concernant le conflit des hissyhastes avec les hérétiques proclamés Vavrlaham et Akindyne, dont les noms se rencontrent le plus souvent dans des matériaux ensemble ou l'un après l'autre.

A ce propos, ci-joint, pages des manuscrits sud-slaves concernant „злочѣстин“ de Vavrlaham et d'Akindyne, selon le manuscrit inédit de l'année 1469, celui-ci étant conservé dans l'Académie des sciences et des beaux-arts de Yougoslavie à Zagreb, connu dans la science en tant que Recueil de travaux de Zagreb, composé à Novo Nagoritchané par Vladimir Gramatik.

Димитар БОШКОВ

И. С. ТУРГЕНЕВ В МАКЕДОНИИ

В этом сообщении мы хотели прежде всего показать а/ с какими произведениями И. С. Тургенева знаком македонский читатель и б/ отношение к нему и его творчеству в македонской общественности — начиная с 1944 г., то есть со времени создания СР Македонии как свободного государства македонцев и создания норм современного македонского литературного языка.

Именно тогда /с 1944 г./ и начинается интересующий нас период, который характеризуется интенсивным развитием македонского народа, как в плане общественно-политическом, культурном и экономическом, так и в литературном. Высоко можете быть оценена и работа македонских переводчиков. За истекшие 37 лет переведены на македонский язык и изданы произведения мировой классики всех времен и народов, от древности до наших дней. Особенно хотелось бы подчеркнуть самое широкое знакомство нашего читателя с русской классической литературой. Удивительно быстро, за короткий срок, равный жизни одного поколения, на самый молодой из всех литературных славянских языков были переведены основные произведения таких авторов, как Л. Н. Толстой, Ф. М. Достоевский, А. П. Чехов, Н. В. Гоголь, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, М. Горький, М. В. Шолохов и др. И не последнее место в этом списке занимает имя И. С. Тургенева, выдающегося художника слова. Первым его произведением, переведенным на македонский язык, был рассказ „Муму“ /1948 г./, а двумя годами позже /1950 г./ появились „Записки охотника“.

Хронологически переводы произведений Тургенева на македонский язык могут быть представлены следующим образом:

1. И. С. Тургенев. МУМУ. Државно книгоиздателство на НРМ, Скопје, 1948, превод од руски: Р. Груевска.
2. И. С. Тургенев. ЗАПИСКИ НА ЛОВЕЦОТ. Државно книгоиздателство на НРМ, Скопје, 1950, Превод: Ристо Проданов.
3. И. С. Тургенев. СПРОТИ НОВИТЕ ДНИ. Издателство „Кочо Рацин“, Скопје, 1951. Превел Ѓорѓи Поповски /Сталев/.
4. И. С. Тургенев. ТАТКОВЦИ И ДЕЦА. издателство „Култура“, Скопје, 1953. Б-ка Светски класици. Превод: Благоја Корубин.

5. Иван Тургенев. ПРОЛЕТНИ ВОДИ. Издателство „Кочо Рацин“ Скопје, 1956. Б-ка Светски класици. Превод: Цветко Мартиновски.
6. Иван Сергеевич Тургенев. РУДИН. Издателство „Кочо Рацин“, Скопје, 1964. Б-ка Галеб. Превод: Глигор Крстевски.
7. Иван Сергеевич Тургенев. СПРОТИ НОВИТЕ ДНИ. Издателство „Кочо Рацин“, Скопје, 1966. Б-ка Атлас. Превод: Ѓорѓи Сталев.
8. Иван Тургенев. ТРИУМФАЛНА ЉУБОВ. Издателство „Мисла“, Скопје, 1968. Превод: Васил Икономов.
9. Иван Сергеевич Тургенев. СПРОТИ НОВИТЕ ДНИ. Издателство „Македонска книга“ Скопје, 1970. Превод и поговор: Ѓорѓи Сталев.
10. Иван Сергеевич Тургенев. ТАТКОВЦИ И ДЕЦА. Издателство „Култура“, Скопје 1971. Превод: Благоја Корубин.
Из этого следует, что роман „Отцы и дети“ выходил дважды, а роман „Накануне“ претерпел даже три издания.

*
*
*

Сознаниј о творческом и жизненном пути И. С. Тургенева читательская публика в Македонији приобретала прежде всего через непосредственное знакомство с его произведениями, в школе /начальной и средней/ и в последнюю очередь через литературно-критические публикации и периодическую печать.

До 1974 г. согласно школьной программе по литературе для средних учебных заведений И. С. Тургенев изучался как представитель мировой классической литературы, и учащиеся в обязательном порядке знакомились с его биографией и творчеством. Особое внимание при этом уделялось „Запискам охотника“ и роману „Накануне“.

Однако реформа средней школы предусматривает в настоящее время так называемое направленное образование, и изучение творчества Тургенева выносятся за рамки работы в классе, так что теперь учащиеся знакомятся с романом „Накануне“ в качестве обязательного внеклассного чтения.

До настоящего времени и македонская литературная критика не уделяла достаточного внимания творчеству И. С. Тургенева. Согласно справочному изданию „Македонская библиография“¹, как и „Библиографии литературных статей“², единственной статьей в макс. периодике посвященной творчеству Тургенева, была информативная статья „Иван Сергеевич Тургенев“, автором которой является Вана Неретски³.

¹ Македонска библиографија. Издава Народна универзитетска библиотека „Климент Охридски“, Скопје.

² Милева Милев и Љубомир Герасимов; Библиографија. Прилози за литературата објавени во „Н. Македонија“ од 1944 до 1968 г. /I/, сп. „Литературен збор“ 1982/1, стр. 123—137.

³ Неретски Вана, *Иван Сергеевич Тургенев*, „Развиток“ 1979/3.

Поэтому особое внимание заслуживает послесловие к третьему изданию романа „Накануне“. Его автором является Георг Сталев, известный своими прекрасными переводами с русского, греческого и других языков. Перу Георге Сталева принадлежат также переводы „Евгения Онегина“, поэзии Блока, Лермонтова, Маяковского. Настоящее послесловие представляет собой попытку самостоятельного осмысления творчества Тургенева и особенно его романов.

В начале статьи подчеркивается особое место, которое занимает в раннем творчестве Тургенева поэзия, и заметное влияние Байрона, ощущаемое в поэме „Стено“, „этой фантастической драме, написанной пятистопным ямбом“. И после „Стено“ Тургенев не оставляет занятий поэзией, а вышедшая в 1843 г. поэма „Параща“ получила высокую оценку. Далее автор обращается к периоду 1843 — 1852 г. г., когда интересы Тургенева были посвящены преимущественно драме. Именно к этому периоду относится пьеса „Месяц в деревне“, которая до сих пор не сходит со сцены. Цензура долгое время не дала разрешения на постановку его пьес, и тогда Тургенев обращается к прозе. Ранее он уже снискал блестящий успех сборником рассказов „Записки охотника“.

„Записки охотника“ вышли отдельным изданием в 1852 г. По оценке современников, в этих рассказах Тургенев дает „широкую картину жизни крестьян, помещиков и вообще крепостной деревни, считая показ бесконечной вереницы образов крестьян и помещиков на фоне пейзажа средней полосы России „с изображением „величия духа русского крестьянина“, этого, по словам автора после словия, „умного, тихого, без вины виноватого крестьянина“, которого Тургенев противопоставляет бесчеловечным, отравительным, циничным господам.

Далее автор подчеркивает, что реалистический подход к изображению человеческих характеров и жизни в целом, смелое разоблачение сущности феодальных отношений в России сделали „Записки охотника“ произведением, которое стало событием, взволновавшим общественное мнение. Цензор, разрешивший выход книги в свет, был уволен, а Тургенев отправлен в ссылку.

Наибольший интерес в послесловии представляет собой краткий и в то же время относительно точный анализ романов Тургенева, стремление автора показать основную идею произведения и охарактеризовать главных героев.

Роман „Рудин“ автор рассматривает как произведение, в центре которого стоит человек, наделенный прекрасными мечтами о свободной жизни, о возможности самопожертвования, „отвергающий бесплодный скептицизм“, верящий в человека, но неспособный осуществить свои желания. Автор приводит две оценки Рудина как типа. Согласно первой он представляет собой развитие онегинско-печоринской линии „лишнего человека“. Вторая оценка — это высказывание Горького, который называл Рудина „мечтателем“, человеком скорее полезным, чем практичным, являвшимся одновременно „пропагандистом ре-

¹ см. в конце сообщения.

волюционных идей" и критиком действительности. Рудин не только критиковал, но и погиб на баррикадах во Франции.

Роман „Дворянское гнездо“ покорила всю читательскую Россию. Автор послесловия рассматривает это произведение как роман о человеке, потерявшем надежду на счастье. Сломленный изменой горячо любимой жены красавицы Варвары Петровны, смирившийся, замкнувшийся в себе, убитый личной трагедией, Лаврецкий представляет собой полную противоположность постоянно возмущаемому, многословному Рудину. Лаврецкий находит себя в тихой, безмятежной любви с Лизой. Однако и это последнее убежище, где он обретает возможность личного счастья, разрушает своим неожиданным возвращением из-за границы красавица Варвара Петровна. Это „воскрешение из мертвых“ представляется Лаврецкому каким-то возмездием за попытку обрести „личное счастье ценой запретной любви“. Автор послесловия считает, что Лаврецкий вынужден согласиться с жизненными принципами Лизы и отпустить любимую девушку в монастырь, а сам, сломленный, как дерево после бури, остается в одиночестве в ожидании старости, „утратив всякую надежду на личное счастье“. Пережив крах личной жизни, Лаврецкий хотя и пытается что-то делать, изменить каким-то образом жизнь своих крестьян, но так или иначе он остается лишним человеком, представителем дворянского класса, не способным устроить личную жизнь, ни свою, ни Лизы.

Наибольшее внимание в послесловии уделяется анализу романа „Накануне“. Это объясняется не столько художественными особенностями самого романа, сколько тем фактом /как уже упоминалось/, что это произведение изучается в программе средней школы по литературе. Анализируя это произведение, автор напоминает известную мысль Добролюбова о том, что в этом романе Тургенев как бы расстается со своими былыми героями, представителями прошлого, и выдвигает на первый план проблему настоящего человека, столь злободневную для того времени.

Герои этого романа — скульптор Шубин, интеллигент Барсенок, молодая дворянская девушка Елена и болгарин Инсаров. Инсаров, как и многие македонцы периода Возрождения на Балканах, приехал в Россию, чтобы приобрести необходимые знания и опыт, чтобы найти поддержку в борьбе за освобождение поработенной родины. Не случайно носителем всего передового в романе является не соотечественник писателя, а иностранец. В охваченной дремотой феодальной России еще не созрели условия для появления человека дела, мрачное насилие реакции сломало бы его в самом начале его деятельности.

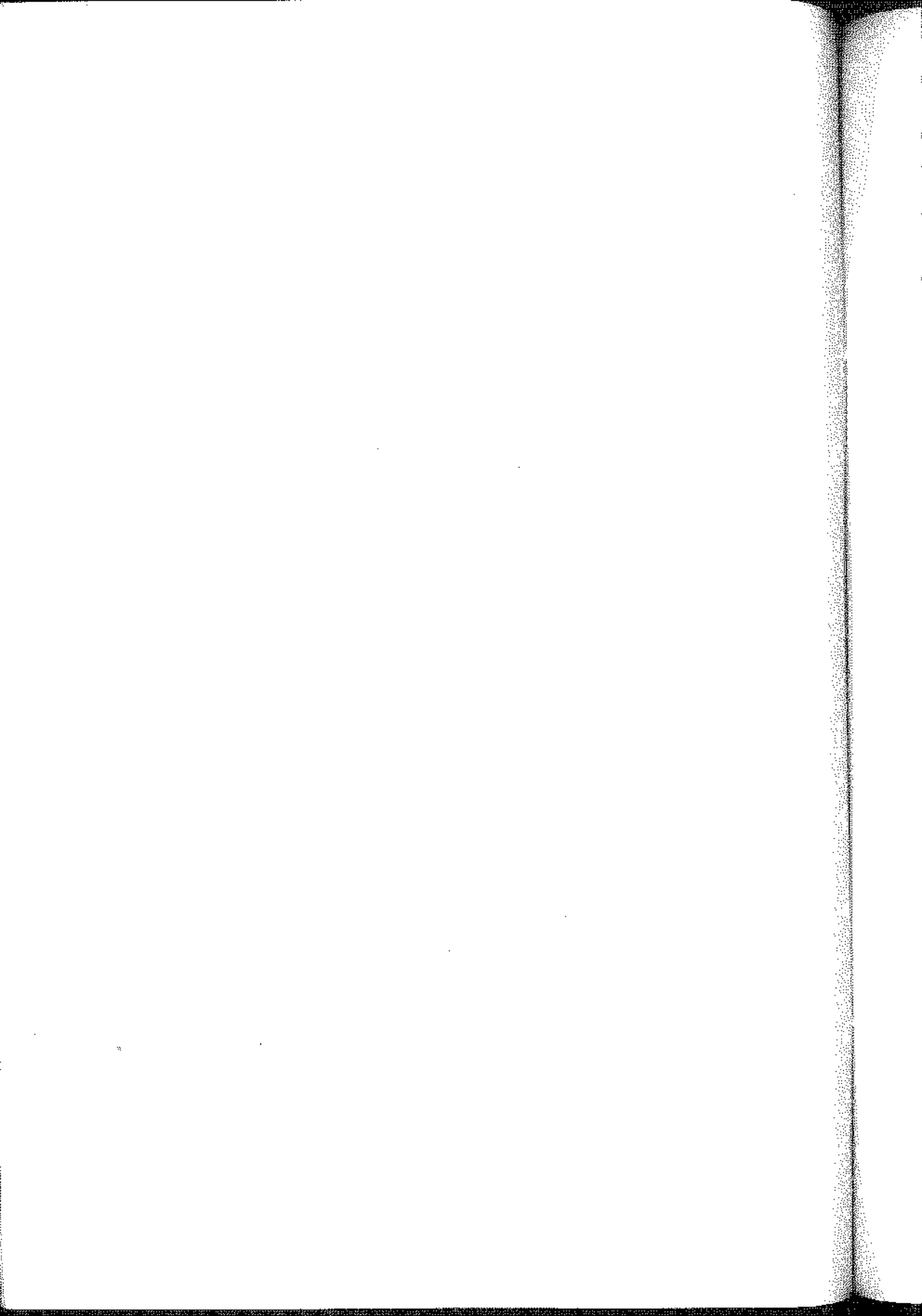
Приступая к анализу романа „Отцы и дети“, автор послесловия выражает мнение, что оценка этого романа тогдашней русской критикой как высшего художественного достижения Тургенева основывается скорее не на художественных особенностях произведения /в этом смысле предыдущие романы несколько не уступают „Отцам и детям“/, а на идейном содержании романа, изображающего отношения между представителями различных поколений — столкновения между отцами и детьми. В основе замысла писателя автор видит критику русского

дворянства и уверенность в победе демократизма над аристократией. Главный герой романа Базаров, всем своим поведением выражает нигилизм нового поколения, а „в лексиконе Тургенева нигилист означает революционер, хотя такой Базаров по существу может быть революционером только на словах“.

В заключение автор пишет:

Бесспорно Тургенев был самым читаемым писателем своего времени не только в России, но и за ее пределами. Даже Л. Толстой в своих рассказах не сумел избежать влияния тургеневского стиля. Салтыков-Щедрин указывает, что „Записки охотника“ „положили начало целому литературному направлению, объектом которого стал народ и его страдания“. А если принять во внимание, что и роман Чернышевского „Что делать?“ был попыткой показать реальный тип „русского Инсарова“, тогда станет ясно величие творческого гения писателя, который снискал европейское признание и самую высокую оценку со стороны Мопассана, Шмита, Бурже, Джеймса, Ленина.

Со своей стороны в заключении нашего сообщения мы должны сказать, что перед молодой славистикой Македонии и в будущем стоит непростая задача освоения большого и прекрасного литературного наследия Ивана Сергеевича Тургенева.

Милан ГУРЧИНОВ

НОВАТА МАКЕДОНСКА ПОЕЗИЈА ВО КОНТЕКСТОТ НА ЈУГОСЛОВЕНСКАТА КНИЖЕВНОСТ

И покрај несомнените блиски контакти и разновидни взаемни проникнувања компаративните истражувања помеѓу југословенските национални литератури сеуште се недоволно развиени, а особено се малу проучени во таквиот контекст авторите и појавите од поново време. Таа задача постојано како да се одлага за идни времиња. Надежи за поширок и посистематски приод кон оваа материја буди неодамна одржаниот научен симпозиум во Загреб, на кој југословенските компаративисти изразија спремност да пристапат кон реализацијата на проектот во кој потемелно би биле истражени врските, проникнувањата и поттиците помеѓу југословенските литератури во XX век¹.

Новата македонска поезија, од нејзиниот основоположник Рапин, сè до најново време, имаше мошне динамичен и брз развоток. За кусо време по Ослободувањето изминати се многубројни фази и совладеани многубројни светски и европски искуства при што се изгради една беспорна и витална поетска структура со свој оригинален и автентичен сјај и високи творечки дострепи. Неретко може да се чуе дека сета понова македонска литература, а во нејзините рамки особено процесот на крајно динамичниот поетски развој, ги има многуте обележја на „забраната книжевно-естетска еволуција“ што и некои други словенски литератури со ретардиран историски развоток ја имале во минатото². Оваа прта на динамичка преобразба со бројни рефлексии на светските актуелни поетски текови е пооддамна согледана, а сторени се првите чекори во согледувањето на присуството на одделните европски поети и струења на македонска поетска почва /Мајаковски, Есенин, Лорка, надреали-

¹ Станува збор за научниот собир „Односи, среќии и комуникации на југословенските литератури во првата половина на XX век“ што од 9 до 11 ноември 1982 година се одржа во Загреб.

² Спор. Aleksandar Flaker, „periodizaciji istočnoevropskih književnosti“. Во книгата „Stilske formacije“, Zagreb, 1976 str. 64—65.

За проблемот на „забраната еволуција“ во развојот на современата македонска проза зборуваме во прилогот „Биноминатный рассказ „Дийшихон“ Владо Манескио как пример „ускоренной эволюции“ в новой македонской литературе“ Zeitschrift für Slawistik, Band XXIII, 1978, Berlin s. 548—552.

змот/. Малку е мисута, сторено да се истражи она заедничкото и општо-то што југословенските литератури ги поврзува од времето на Втората светска војна сè до денес. А таквите контакти не се ни малубројни, ни помалку занимливи за книжевниот истражувач.

I

Југословенскиот контекст е присутен и неодминлив всè во чинот на поставувањето на фундаментите на новата македонска поезија. Поетското творештво на нејзиниот втемелувач Коста Рацин е најтесно поврзано со едно мошне изразено движење во југословенската книжевност во периодот помеѓу двете светски војни кое обично се означува како „движење на социјалната литература“. Рацин целосно му припаѓаше, на кругот на писателите кои во него активно учествуваа и како личност и со својата револуционерна пролетерска свест, и со најбитните одредници на сопственото книжевно искуство. Притоа, треба да се нагласи дека Рацин се наоѓаше во средиштето на ова движење не само преку своето недвосмислено идејно определување и најшироко сфатените типолошки прти на поетиката на социјалната литература, туку и со некои специфични диференцијални прти што беа карактеристика на југословенската револуционерна и прогресивно ангажирана литература од овој период. Во таа смисла ќе биде нужно пошироко да се истражи врската помеѓу раната поезија на Рацин и оној дел од прогресивната југословенска поезија која се наоѓаше под несомненото влијание на поетиката на европскиот експресионизам. Оваа условност е досега објаснувана во главно преку паралелата Рацин — Аугуст Цесарец. Според нас, заслужува да се проучи и влијанието и зрачењето кое врз Рацин, го имаше најкрупниот југословенски претставник на револуционерната книжевност од меѓувоенниот период — Мирослав Крлежа. Дотолку повеќе што не е тешко да се откријат линии на сходство помеѓу лириката на Крлежа од првите години по Првата светска војна и експресионистичкиот циклус на Рацин, и тоа, — не само преку идејната насоченост и социјалниот активизам, туку и во структурна и типолошка смисла. Ќе укажеме во тој поглед на мотивот на разденувањето, како симболичка визија на Конечната Промена, т.е. Револуцијата кај едниот и кај другиот поет:

„O Veliko Bezglavo Nešto, prokleta ime tvoje.
u sve vijeke vijkova! Al Ništa! Sviće. Internacionala“.

пишува Крлежа во завршниот дел од својата песна „Veliki petak godine hiljadu devet stototina i devetnaeste — Karlu Liebkechtu u spomen“.

„Gledajte!
Sviće!

U protivrečnostima — извикува Рацин во финалето на својата најзначајна песна од овој циклус — „Огномет“.

Значењето на Крлежа врз експресионистичката поезија на Радин го согледуваат макар и бегло и други автори. „Првиот полет на поезијата на Кочо Радин е понесен со оној природен стих на Мирослав Крлежа во новата епоха: „Зазорува. Интернационала“, пишува во своите спомени за Радин Велибор Глигорик, а на овој контакт укажува и Сафет Бурина во својот прилог „Радиновата поезија на српскохрватски јазик“³.

Врската со крупните претставници на хрватската револуционерна лирика обично се смета за напуштена во втората половина на 30—те години кога Радин се сврте од стихката на експресионизмот кон обликувањето на својата нова поезија од знаменитата збирка „Бели мугри“ пишувана на изворен македонски јазик. За некои книжевни историчари овој премин е дотаму радикален што се одвива не само на јазичен /автентичен македонски јазик/, типолошки /доманаџија на фолклорните елементи, наспроти на општиот, универзалниот, урбанист јазик и израз во претходната фаза/, туку и идеен план /засилување на поинаквата, „аргатска“ свест, наместо дотогаш изразито пролетерскиот поглед на свет⁴/. Според нас, ваквото спротивставување на лириката на Радин од двете посочени фази не е многу основано. Тоа прортивречи на ставот за органскиот жив процес во природната еволуција на поетот, од друга страна, тоа не наоѓа појачки потврди во конкретниот материјал, Ѓадејќи:

а/ преминот на Радин кон поезијата пишувана на мајчин јазик значи не напуштање или отстапување, туку, напротив, засилување на револуционерната свест, при што „Пролетерската“ останува присутна и длабоко вградена и во идејниот контекст на „Бели мугри“, обединувајќи се со „аргатската“ во ново и неодлачно единство и синтеза, и

б/ макар и колку во книжевно-историска смисла за нас Македонците крупен и пресуден, преминот кон стихката на „Бели мугри“ кај Радин не е без допирни точки со оној дел на прогресивната југословенска поезија од времето помеѓу свете светски војни кој пројавуваше знаци на популистичка насоченост, на доближување до фолклорот и народниот јазик, појавувајќи се како израз и на ослободувачките пориви на плебејските народни маси од ова заедничко тло. Во оваа смисла, заслужува, според нас, пошироко внимание паралелата помеѓу знаменитите „Балади на Петрица Керемпух“ и поттикот што со ова свос ингениозно поетско дело можел да го пружи Крлежа во Радиновата решешност да тргне во пресрет по својата нова поетска вокација, најшироко ослобета врз исконската народна реч и традиција.

³ Велибор Глигорик, *Поетовата насмевка*. Во кн. „Кочо Радин во спомените на современниците“, Скопје, 1972.

Safet Burina, *Radinova poezija na srpskohrvatskom jeziku*.

Во зборн. „Творецкото и револуционерното живеење на Кочо Радин“, Десетти Радинова средба, Титов Велес, 1973.

⁴ V. Petar Keresci, *Positivizam u nauci o makedonskoj kniževnosti*, „Umjetnost riječi“, Zagreb, 1961, br. 1—4.

II

Иако елементи на монагласен личен и интимистички однос во новата македонска поезија имаме и во почетниот период во војната, кога, доминираа општите, колективни теми како најсоодветни на духот на времето, несомнен свик кон интимистичката лирика настанува во почетокот на 50-те години преку широкиот бран на интимизмот, според кој цел еден временски интервал се означува како „период на интимна лирика“. И овај процес не е без допирни точки со другите југословенски литератури веќе и поради фактот што слични промени за ослободување од шематизмот и декларативниот патос ја зафаќаат иста југословенска поезија од тоа време. Спектарот на струењата во тој поглед е доста широк. Нис, во оваа прилика ќе го насочиме вниманието кон оние кои доаѓаат од страна на младата словенечка лирика на преминот од 40 кон 50-те години. Постои несомнено сходство помеѓу оној дел од младата македонска лирика која настојчиво се обидува да ја надминне поезијата на општите места и да засновс една нова сензибилна интимистичка поезија со остварувањата на четворицата млади словенечки поети од тој период Кастан Кович, Јанез Менарт, Цирил Злобед и Тоне Павчек и нивната заедничка програмска стихозбирка „Pesmi štirik“. Впрочем, тешко е да се поверува дека е случајна коинциденција фактот што токму двајцата истакнати претставници на интимната лирика во новата македонска поезија Србо Ивановски и Гане Тодоровски пројавуваат толкав интерес за словенечката поезија токму во тој период, како што е, најверојатно, повеќе од обично совпаѓање податокот дека токму двајцава македонски поети ја пречејуваат и објавуваат Антологијата на словенечките поети, како прв антологиски избор на една од југословенските поезии во слободна Македонија⁵. Исто така, за степенот на блиските контакти не е без значење податокот дека и на словенечка почва во истиот период се појавуваат првите антологиски избори на младата македонска поезија и проза, како први антологиски презентирања на остварувањата од македонската литература во Нова Југославија⁶.

Во предговорот на посоченава „Антологија на словенечките поети“ литературниот критичар Јанко Кос во својот предговор „За словенечката лирика“, зборувајќи за актуелните поетски струења во Словенија, го забележува следново:

„... Околу 1948 година лириката на младите поети доби вистинско значење, дури и поширок опсег, кога се отргна од надворешната тенденциозна поезија и се усмери кон лириката на индивидуалната интимна исповед“.

„... Субјективноста, внатрешната ослободеност, строгата индивидуализација на лирското доживување, традиционал-

⁵ „Словенечки поети“, стихотворен зборник, Скопје, 1956.

⁶ F. Jeza, *Makedonske pesni*, Ljubljana, 1947, i F. Petrič, *Makedonska poezija*, Ljubljana, 1948.

вата форма и реалистичкиот израз се главните карактеристики на поезијата на младите словенечки поети⁷.

Карактеристиките што ги дава словенечкиот критичар можат во не мал степен да се применат кон она што на преминот помеѓу 40-те и 50-те години се случувале и со младата македонска лирика, на патот кон нејзиното забрзано еманципирање и ослободување на изразот.

III

Почетокот на 50-те години е означен во новата македонска поезија со бурни промени. Субјективноста и интимизмот добиваат во неа, како што веќе нагласивме, многу поширок простор, но беа потребни нови радикални зафати, внатре, во структурата на поетскиот јазик, за да се ослободат скриените потенцијали на поетскиот израз и тој да се доближи и стане способен да стане адекват на едно модерно чувствување на светот. На патот кон изразувањето на модерниот сензибилитет и урбано понагласениот мируглед македонската поезија не можеше да се развине со они поетски искуства кои европската поезија ги беше оддамна усвоила, а кои во другите поразвиени југословенски литератури имаа уште во предвоенниот период свое неодминливо место. Помеѓу таквите искуства што во својот забрзан развој во 50-те години новата македонска поезија неминувано требаше да ги асимилира на патот кон својата полна автентичност беше и *надреалистичкото*. Овој процес можеме да го гледаме и како премин од претходно доминантното влијание на словенските литератури, кон јакнењето на влијанието од романските /Лорка и француската модерна поезија/ при што францускиот мадреализам остава несомнени траги врз поетскиот ракопис на неколкумина истакнати претставници на младата и модерна македонска поезија од тоа време⁸. Она што притоа заслужува да биде истакнато е фактот дека таквите елементи во новата македонска поезија се појавуваат воглавно *посредно*, преку ревитализацијата на надреалистичката поетика во повоената српска поезија /„белградски надреалистички круг“/ чии што најистакнати претставници како Душан Матиќ и Оскар Давичо зрачат и го оплодуваат поетското искуство на помладата македонска генерација, посебно на онаа што во тие години стапува на книжевната сцена и се обликува како модерна и иноватна на страниците од списанието „Млада литература“ и книжевниот весник „Разгледи“⁹. Блискоста на поетските и воопшто книжевните идеи помеѓу модерната српска литература и модерно ориентираните македонски книжевни творци во тој период може добро да се согледа преку споредбата на карактерот и содржината на книжевниот весник „Сведочанства“ што во 1952 година

⁷ Јанко Кос, *За словенечката лирика*. Во антологијата: „Словенечки поети“, Скопје, 1956, стр. 23—24.

⁸ Кошул, прилогот на д-р Александар Спасов, *Примери на користење, на надреалистичкото искуство во повоената македонска поезија*, во неговата книга „Истражувања и коментари“, Скопје, 1977, стр. 34—47.

⁹ Мила Ђурѓинов, *Tragom uzajamnih poisticaja (Oskar Davičo i nova makedonska kniževnost)*, „Očjek“, Sarajevo, br. 23, 1—15 decembar, 1982.

го обновува групата на предвоените белградски надреалисти /Матиќ, Марко Ристиќ, Давичо, Вучо/ и весникот „Разглед“ во кој најмногу доаѓаат до израз модерните поетски сфаќања. При постојба анализа овие контакти и совпаѓања би требало, според нас, да се разгледуваат диференцирано. Од една страна, како сходство кое доста придонесе за ослободувањето на јазикот од дотогашните стегнати и ограничености /упатеност кон Валеријевата формула на поезијата како „Јазик во јазикот“, од друга, како отворена можност процесот на ослободувањето на јазикот да се одвива паралелно со ангажираниот општествен став на поширок план, преку особеноста што беше присушта на најголемиот дел на српските надреалистички ориентираны поети и во предвоенниот и во повосниот период /паралелизми кои во оваа смисла се наметнуваат помеѓу поезијата на Давичо и елементите на поетскиот авангардизам кај Славко Јаневски/, и од трета, преку она нивно продолжување кое во српската модерна поезија во Ослободувањето дојде до израз со афирмацијата на поетската постапка која вонредно успешно го вгради фолклорот и јазичката традиција во авангардните облици на модерното поетско мислење и чувствување на светот /Васко Попа/. Оригиналниот и креативно мошне продуктивниот спој помеѓу духовната традиција и архаичниот јазички идиом и — модерниот сензибилитет, со видливи траги на надреалистичкото поетско искуство во одделните случаи, стана едно од најсугестивните и најкарактеристичните обележја и на модерната македонска поезија, при што поттикот што го даде Васко Попа остави несомнени траги како во 50-те години, така и подоцна кај неколкумина видни претставници на современата македонска поезија¹⁰.

IV

Кон средината на 60-те години во новата македонска поезија се обликува едно ново струење, кое иако без посебно формулирана поетска програма, покажува низа заеднички обележја кои можат да бидат формулирани на следниов начин:

а/ новата поезија /Михаил Ренцов, Чедо Јакимовски, Атанас Вангелов/ се свртува преодоминантно кон *символизмот*, како основно средство на поетскиот израз/ оганот кај Ренцов, морето кај Јакимовски, цветот кај Вангелов/ при што се јавува обид за засновање на една поинаква поетика која најкратко би можела да се означи како *неосимболистичка*;

б/ поетите од овој круг, истакнуваат некои нивни толкувачи, настојуваат да го „оживотворат“ Хајдегеровото начелно уверување, според кое, преку песњето за судбинското во поезијата, преку барањето на смислата и целта на песњето најдобро се остварува дијалог со времето и со сопствениот историски миг, уверување дека поетовото свртување

¹⁰ На оваа врска се обидуваме да укажеме во прилогот „Значење поетичкото искуство Васко Попа“, „Књижевне новине“, Београд, 25 декембар, 1980.

кон јазикот, кој повеќе не се толкува како средство, туку како суштински простор во кој поезијата ќе го најде своето потекло и ќе стаса до својата цел, може да се створи речиси единствено преку поетските слики од затворен тип, со помошта на кое, по јазичен пат, значи, поетите „се стремат кон конкретизацијата на имагинацијата“¹¹.

в/ неосимболистичкото струење пројавува помал интерес за обусловеноста на поезијата од генеричката врска со националната мочва и историскиот мит, црта карактеристична за нивните претходници /Радован Павловски, Богомил Гузел, Петре Андреевски, Петар Ђошковски/;

г/ тоа се стреми кон поцврста метричка организација на стихот, се залага за враќањето и обновата на класичниот стих.

д/ настој да го зајакне аудитивниот квалитет на стихот, наместо дотогаш далеку позразитата визуелност и сликовитост.

ѓ/ врши поместување од метафоричкиот кон метонимскиот поетски израз, при што песната и самата станува *предмет* на поезијата.

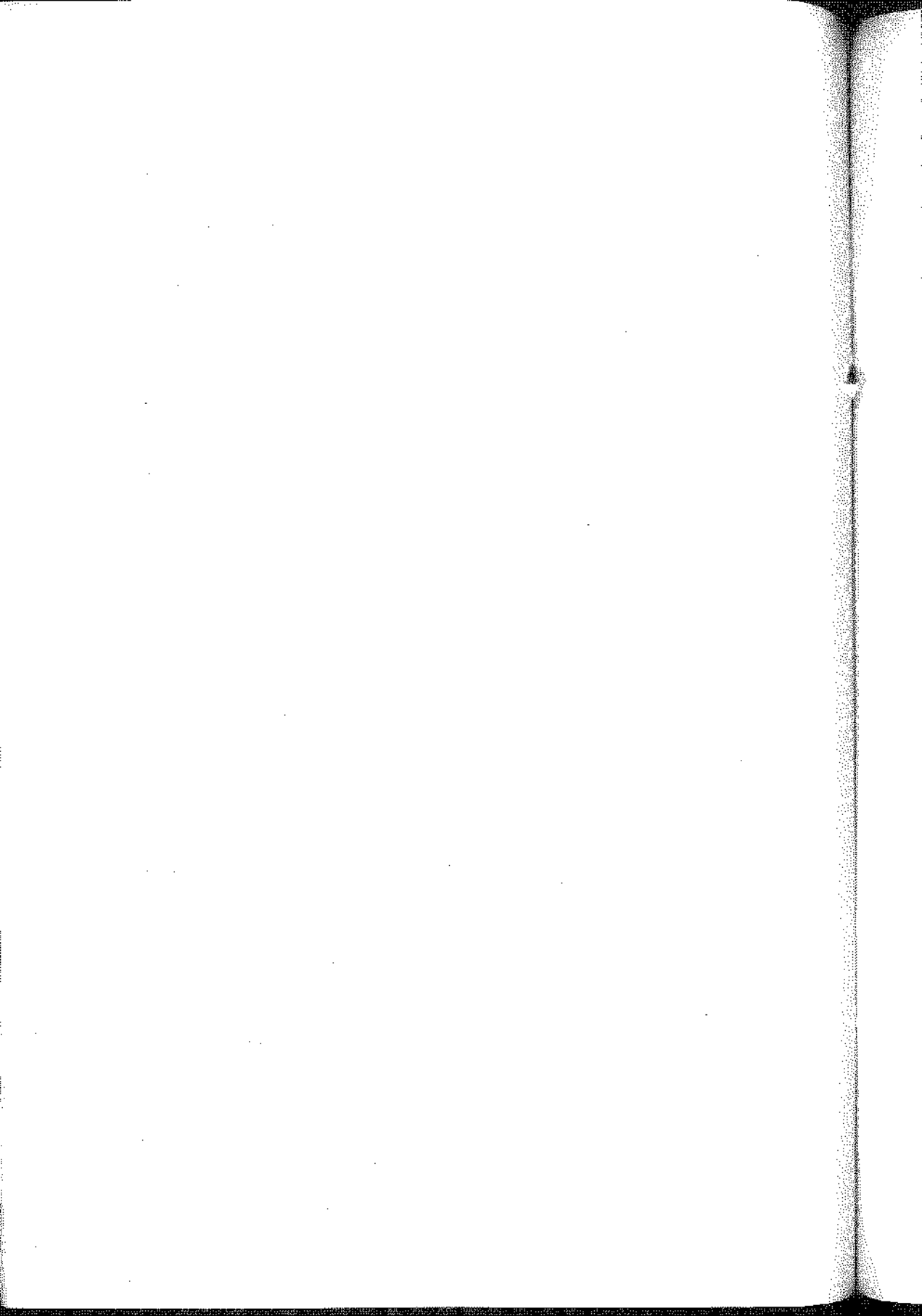
Безмалу сите овие црти можат да се најдат и во онаа ориентација што ја зафати младата српска поезија во втората половина на 50-те години преку генерацијата што од своите редови излачи неколку истакнати претставници на современата српска поезија / Бора Радовиќ, Иван Лалиќ, Божидар Тимотијевиќ / и на чело на која се наоѓаше ингениозната поетска личност на Бранко Миљковиќ¹².

Без намера да дадеме целосен приказ на поврзаноста и меѓусебните контакти помеѓу македонската и другите југословенски поезии во периодот по Ослободувањето сметаме дека и од еден ваков прилог може да биде согледано колку бројни врски и аналогни книжевни процеси ги зафаќале овие сродни литератури во временскиот интервал кој се одликува со сличноста на културните и општествените услови и блискоста на книжевните и поетските идеи и определувања. Останува на крајот да се нагласи дека со текот на јакнењето и зацврстувањето на автентичниот облик на новата македонска поезија, со нејзиното израснување во една од највиталните структури и највозбудливите феномени на југословенскиот повсен поетски развој овие процеси сè повеќе ја губеле првобитната едностраност, сè повеќе прераснувале во процес на отворена и слободна комуникација на погледи и идеи, на взаемно меѓусебно проникнување.

¹¹ Богдан А. Поповиќ, *Драма песничкој стварања*, во книгата: „Михаил Рендов, Песме“, Београд, 1977, стр. 250.

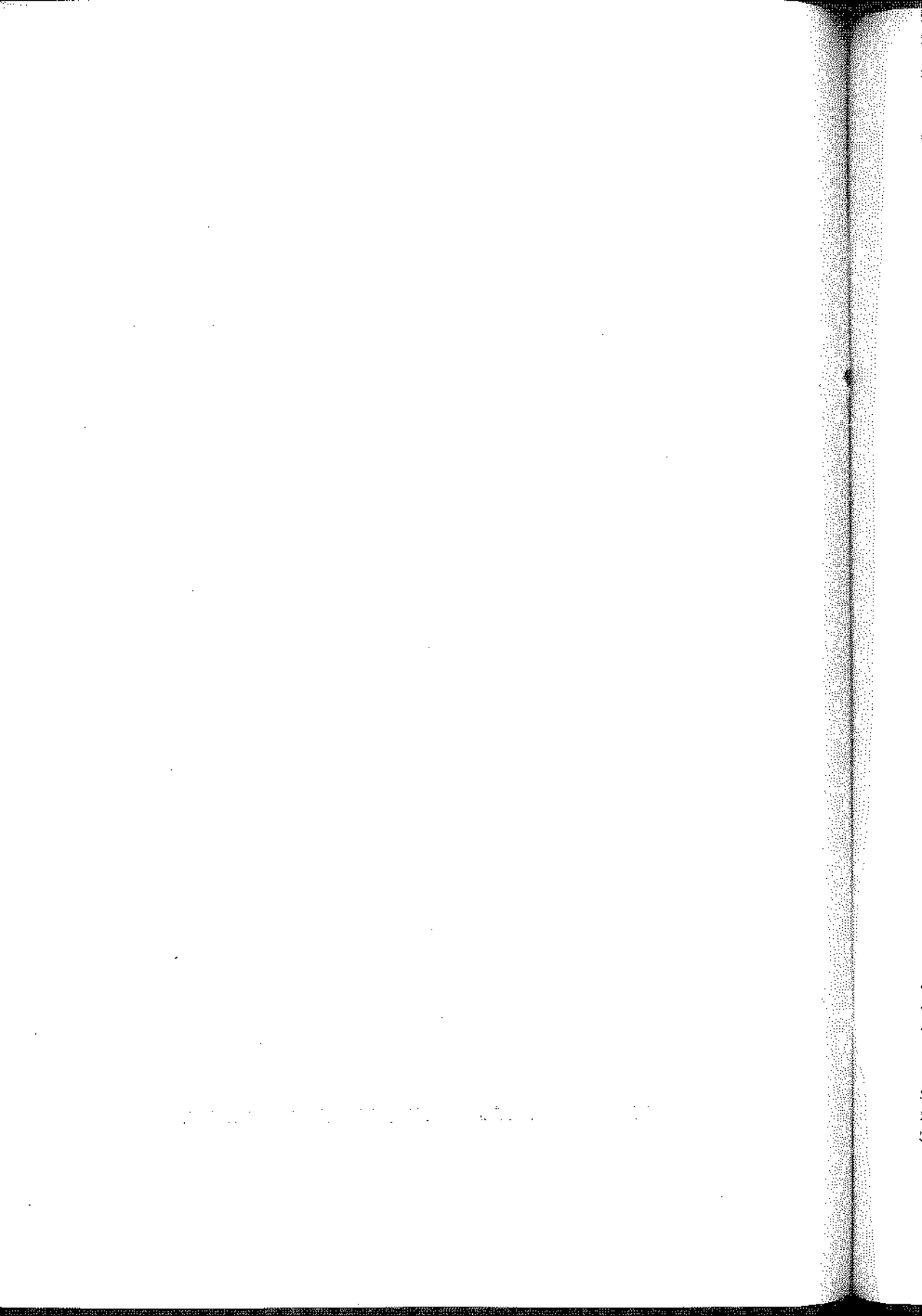
¹² За оваа генерациона врска, при јасно назначеното неосимболистичко проседе, пишува во својата студија „Бранко Миљковиќ или неукротива реч“ (Београд 1965) белградскиот литературен критичар Петар Цаџиќ.

¹³ Според со веќе спомнатиот приказ на Богдан А. Поповиќ, како и кај Данило Коцевски во неговата книга „Да и не“ (Скопје, 1981), во огледите за поезијата на Чедо Јакимовски, Атанас Вангелов и Михаил Рендов.

ЛИТЕРАТУРНО-ЛИНГВИСТИЧКА ПРОБЛЕМАТИКА

Ванелија ДЕСПОДОВА

СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ В ДВУХ ОСНОВНЫХ ТИПАХ ЮЖНОСЛАВЯНСКОГО ПОЛНОГО АПРАКОСА

При гипологической классификации рукописей одной из существенных характеристик является последовательность чтений. Но следует разграничить формальные различия от различий в структуре какого-нибудь текста, которые вызывают систематические изменения в последовательности чтений.

В апракосах (и кратких и полных) текст четырех евангелистов распределяется в циклах в течении целого года, в зависимости от того когда читался данный текст в православной церкви. Старые славянские апракосы делятся на четыре особые цикла. На основании содержания и композиции текста в цикле от пятидесятницы до мясопустной недели, когда краткоапракосные чтения (на субботу и воскресенье) чередуются с полноапракосными (на дн с понедельника по пятницу) установлено наличие двух основных типов славянского полного апракоса.

В отношении композиции текста в полных апракосах замечается, что самыми устойчивыми являются чтения на воскресенье, а затем на субботу. Различия между воскресными и субботними чтениями в Мирославовом евангелии, в сохранившейся части Григоровичева ев. № 9, в Мстиславовом ев. и в старых кратких апракосах Ассемановом ев., Саввиной книге, Остромировом ев. и в первой части Архангельского ев. (Арх¹) небольшие: в одном случае Грг 9 = Сав, а Ассем Остр Арх¹ Мстисл = Мир; в одном случае Грг 9 = Милятино ев., а Мир = Мстисл Сав Ассем Остр Арх¹; в двух случаях Мир Грг 9 = Мстисл, а различия имеют место во всех старых кратких апракосах; в одном случае различие только в Сав; в одном случае различие в Ассем Остр Арх¹ (в Сав невозможно установить за отсутствием соответствующих листов); в одном случае различие в Остр (в Сав Ассем Арх¹ данные листы отсутствуют). Остальные краткоапракосные чтения совпадают во всех приведенных рукописях.

В чтениях с понедельника по пятницу появляются большие различия не только в последовательности чтений, но и в зачалах. Именно по расхождениям в последовательности полноапракосных чтений производится типологическая классификация полных апракосов.

Все до сих пор нам известные русские полные апракосы (их больше 150) относятся к •дному типу, который представлен напр. в Метиславоном ев. 1115—1117 гг. или в Юрьевском ев. 1119—1128 гг. Считается, что этот тип славянского полного апракоса возник не позднее 1092 года, когда написана вторая часть Архангельского ев. (Арх²).

На южнославянской почве представлены оба типа славянского полного апракоса.

Один тип представлен всего двумя рукописями — сербским Мирославовым ев. из 1169—1190 гг., чей прототип возник на территории Македонии и македонским Григоровичевым ев. № 9 из Государственной библиотеки СССР имени В. И. Ленина в Москве, которое на основании водяных знаков датируется первым десятилетием 14 века. Основным представителем этого типа следует считать Мирославово ев., поскольку Ев. Григоровича № 9 сохранилось неполностью.

Ко второму типу, в котором набор текстов в основном соответствует представленному в Метиславоном ев., принадлежат все остальные южнославянские полные апракосы, как напр. македонские Карпинское ев. 14 в. (ГИМ Москва, собр. Хлудова № 28), Радомирово ев. 13 века (ЈАЗУ Загреб, III в 24), Македонский евангелийский текст 13 в. (Библиотека АН СССР, Ленинград, собр. Срезневского № 1), примерно десяток сербских полных апракосов, из которых приводим Вуканово ев. 1201—1208 гг., которое непосредственно или через ряд промежуточных списков восходит к русскому списку, Дечанское ев. 13 в. (монастырь Дечани ЗЦ № 1), Хиландарское ев. 13 в. (Хиландарь № 8), Ев. Николы Станевича 14 в. (Хиландарь № 14), рукописи Югославянской Академии в Загребе (ЈАЗУ) Калиниково (III в 22) и Лесновское (IV d 12) евангелие конца 13 — начала 14 века, которые составляют две части в прошлом одной и той же рукописной книги.

Основными представителями этого типа южнославянских полных апракосов являются сербское Вуканово ев. и македонское Карпинское ев. Набор чтений, который в них представлен в основном совпадает с принятым в последующей практике вплоть до 20 века.

Мирославово ев. и Карпинское ев., как представители обоих типов южнославянского полного апракоса, имеют своеобразный и существенно различающийся набор текстов в полноапракосных чтениях в цикле от пятидесятиницы до мясопустной недели. Различие появляется уже во втором полноапракосном чтении и постепенно становится все заметнее, так что в понедельник одиннадцатой недели в Карпинском ев. еще идут чтения от Матфея (Мт 23, 13—22), тогда как в Мирославоном евангелии уже читается евангелие от Марка (Мк 3, 6—12).

Детальный анализ последовательности чтений во многих списках славянского полного апракоса выдвигает перед нами ряд новых интересных вопросов и допускает возможность других группировок славянских полных апракосов.

Рассмотрим здесь вопрос о т.н. дополнительной неделе перед чтениями нового лета.

После 16-й недели по пятидесятнице в Мстиславовом ев., а также и в Южнославянских апракосах Карпинского типа нет текста на дни с понедельника до пятницы, нет и ссылки на другое чтение в рукописи.

В Мирославовом ев. и в Ев. Григоровича № 9, а также и в южнославянских полных апракосах типа Вуканова ев. (к ним присоединяются еще напр. Радомирово ев. и Калиниково лесновское ев.) после 16-й недели следует 17-я неделя по пятидесятнице. На дни с понедельника по пятницу в Мирославовом ев. и в Ев. Григоровича № 9 распределяется текст Мк 12, 13—44 и Мк 13, 1—9 (следовательно используются чтения 16-й недели нового лета), а в Вукановом, Радомировом и Калиниково лесновском ев. текст Мк 10, 46—52, Мк 11, 11—33 и Мк 12, 1—11 (т.е. используются чтения 15-й недели нового лета).

Чтения на субботу (Мт 25, 1—13) и воскресенье (Мт 15, 21—28) 17-й недели по пятидесятнице тождественны во всех нами исследованных южнославянских полных апракосах. Здесь использованы чтения 17-й недели нового лета.

В указанном случае текст славянского полного апракоса, который представлен напр. русским Мстиславовым ев. и македонским Карпинским ев., не отличается от текста краткого апракоса, который сохранился только в Остромировом ев. (в Ассемановом ев. и в Саввиной книге этих листов нет), где находим текст Мт 25, 14—29.

Классификацию славянских полных апракосов можно провести и по дню, которым начинается неделя.

В кратких апракосах чтения на все дни недели кончаются в понедельник по пятидесятнице и дальше идут только чтения на субботу и воскресенье. В полных апракосах продолжают чтения на все дни недели и после понедельника, т.е. после последнего дня пятидесятницы. У чтений, которые являются общими для кратких и полных славянских апракосов (это чтения на все дни недели от Пасхи до пятидесятницы, а дальше только субботние и воскресные чтения) и их нумерация одинакова. Между тем, при тождественности содержания, нумерация вторника, среды, четверга и пятницы, которые следуют после пятидесятницы различна в славянских полных апракосах.

Следствием различной нумерации является колебание в приурочении начала недели к субботе, воскресенью или понедельнику, что имеет место в славянских полных апракосах.

В этом случае славянские писцы и редакторы не могли опираться на византийскую практику, где свое название имеют только пятница, суббота и воскресенье, а дни с понедельника по четверг означаются числом. Это значит, что три приведенные možnosti для начала недели представляют чисто славянский принцип нумерации.

Различия в композиции и последовательности чтений между Мирославовым ев. и Мстиславовым ев. в первой части полного апракоса (от пятидесятницы до нового лета) влекут за собой и различие в начале недели. В Мстиславовом ев. неделя начинается субботой. В Мирославовом ев. до третьей недели по пятидесятнице неделя начинается воскресеньем, но с номером три в Мирославовом ев. означены два воскре-

семья, так что от четвертой недели после пятидесятницы недели уже начинаются понедельником. Данная часть апракоса не сохранилась в Ев. Григоровича № 9, благодаря чему нельзя установить сходится ли оно с текстом Мирославова ев., но в той части апракоса, которая сохранилась в Ев. Григоровича № 9 неделя начинается понедельником. Понедельником начинается неделя и в Мстиславовом ев. в чтениях нового лета.

В старых славянских полных апракосах в той же рукописи можно встретить все три принципа нумерации недели. В позднейших текстах почти всегда неделя начинается понедельником. Такой случай представлен в южнославянских полных апракосах — Карпинском, Радомировом, Вукановом и др.

Как видно, и в рукописях того же типа существуют некоторые, не столь существенные различия в чтениях. Указанные различия дают базу для ответа на вопрос о хронологическом приоритете двух полных апракосов Мирославова типа.

В случаях когда в Ев. Григоровича № 9 есть целый стих, а в Мирославова ев. только часть стиха, а потом следует ссылка на чтение какого-либо другого дня, помещенное выше в рукописи, можно предположить, что текст выпущен только в прототипе, который послужил как основа для Мирославова ев. или же выпущен когда писалось Мирославова ев.

В случаях когда находим только часть стиха в обеих текстах нужно предположить, что текст выпущен еще в их общем оригинале, или, может быть, даже в греческом оригинале.

Мирославова ев. и Ев. Григоровича № 9 восходят к общему протооригиналу, но между их протооригиналом и ими необходимо предполагать существование ряда промежуточных списков.

Хотя Ев. Григоровича № 9 написано более чем на 100 лет позднее Мирославова ев., случаи, когда в Ев. Григоровича № 9 текст полнее чем в Мирославова ев. говорят в пользу предположения, что оригинал с которого списано Ев. Григоровича № 9 старше оригинала, с которого списано Мирославова ев. Такое предположение высказываем по двум причинам: 1) Менее вероятно, чтобы в текст Ев. Григоровича № 9 добавлялся текст. Более вероятно, что в промежуточных списках, которые предшествовали Мирославова ев. продолжалась метода, где чтения не даются полностью, а даются в отсылках: 2) Мирославова ев. роскошное и дорогое издание, но следует отвергнуть предположение, что его писец прибегает к отсылкам на пропущенные тексты преследуя экономно материалом по двум причинам: во первых — он повторяет некоторые чтения и во вторых — отсылки на другие чтения есть и в Ев. Григоровича № 9, а это значит, что метод указаний применялся уже в общем прототипе Мирославова и Григоровичева № 9 евангелий.

Тодор ДИМИТРОВСКИ

НЕКОИ ПАРАЛЕЛИ МЕЃУ СОВРЕМЕНИТЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ПЕРЕВОДИ НА „СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ“

1. Во педесеттите години, напоро од 1954 до 1958 година, се појавија на јужнословенските простори пет превода на епичното дело на старата руска литература „Слово о полку Игореве“. Првиот, во 1954 на словенски, од проф. Рајко Нахтигал¹, и на бугарски, од Људмил Стојанов², потоа во 1957 на хрватско-српски, од проф. Јосип Бадалиќ³, и на македонски, од пишуваачот на овие редови⁴, и во 1958 на српскохрватски, од Милорад Паниќ-Суреп⁵.

Какви се тие превода? Успеваат ли тие во сета полнота да го предадат древниот звук на „Словото“?

2. Пред сè би сакал да истакнам еден беспорен факт, посочен, инаку, од знаменитата српска писателка Исидора Секулиќ (1877 — 1958): „Староруски текст (на „Словото“ — Т.Д.) толико је близак српском језику, српштиви колику није близак модерном руском језику. Лексички и синтаксички ближи српштини него модерној руштиви. Сем неколико речи за које је потребан речник или тумач, наш човек, културан, пачитац, ако још и са извесним знањем руског језика, може слободно запливати у оригинал. Да смо задржали двојину, ништо вазалности, ништо нагла-

¹ *Staroruski ep Slovo o polku Igořevé*. Slovensko izdajo je priredil prof. dr. Rajko Nahtigal, redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SAZU. Razred za filološke i literarne vede. Dela 8, Inštitut za slovenski jezik, 5. Ljubljana 1954. (Понатаму издањето се приведува под Нахтигал).

² *Песен за похода на Игор, Игор Свјатославич, внук Олегов*. Преведо Леудмил Стојанов. Издање на Българската академия на науките. София 1954. (Понатаму издањето се приведува под Стојанов.)

³ Josip Badalić, „Slovo o polku Igořevé“ u hrvatskom prijevodu. Spjev o vojevanju Igorovu, Igora, sina Svjatoslavova, unuka Olegova. „Slavistična revija“. Casopis za literarno zgodovino in jezik. Rajku Nahtigalu za osamdesetletnico. Ljubljana. X. letnik, št. 1 — 4, 1957, стр. 217 — 221 и 222 — 229. (Понатаму издањето се приведува под Бадалиќ.)

⁴ *Слово за Иоговой Игорев*. Превод од староруски и коментар на Тодор Димитровски. „Млада литература“, 1957, бр. 10, стр. 56 — 82. Во одделна книга, во издање на „Кочо Рациќ“, преводот е објавен во 1960. (Понатаму издањето од 1960 се приведува под Димитровски.)

⁵ *Слово о полку Игореву*. Јуначки спев XII века. Са староруског прево М. Панић-Суреп. Београд 1957. (Понатаму издањето се приведува под Панић-Суреп.)

сака на средњем слогу, било би стапцѣ које би гласиле старосрпски⁶. И понатаму: „А пожекад је свака реч у стиху слична у српском и староруском, и сад треба бити музикалан да сваки слог измениш звуком да би говорио а музика испадне равно вредности“⁷.

Има, според мене, повеќе основи што е тоа така. Ке истакнам две: прво, структурата на обата јазика, современиот српскохрватски и старорускиот, е мошне слична на повеќе рамништа; второ, еден од моќните фактори во изградувањето на современиот српски или хрватски литературен јазик е токму јазикот на народното творештво, на народната поезија, посебно епската. А елементи на народна поезија — и во ликовите и во организацијата на одделни синтаксички целисти, и во изразните средства — тоа е видливо уште на прв поглед — се орекаваат на многу места во „Словото“⁸.

3. Токму ижкорпуирањето на елементи од јазикот на народната поезија во современиот српскохрватски јазик, то така што речиси да не се чувствува нивната посебност, му дава можност на преведувачот на „Словото“ на српскохрватски јазик изобилно да ги користи тие елементи. Неколку цитати од прозниот превод на „Словото“ од проф. Јосип Бадалџиќ (1888) добро тоа ќе ни го покажат:

„Bojan bo prevješti, kad htijaše o kome pjesmu slagati, tad mišlju letijaše kao bijela vjeverica po drvetu, kao mrki vuče po zrnjji, kao sivi soko pod oblacima“⁹. Преведувачот посегнал по вокалитивната форма *mrki vuče* — којашто во народната српска или хрватска народна поезија се употребува и со номинативно значење па може во реченицата/стихот да биде и подмет — за да го стилзира своето кажување, а читателот да го почувствува во тоа ни извештачност, ни натсгнатост на фразата. Се разбира, за тоа придонесуваат и имперфектот *htijaše*, и синтагмата од народната поезија *sivi soko*, потоа инфинитивот *slagati*, и др.

Друг пример: „Braće i družino! Ta bolje je poginuti nego gobljem postanuti!“¹⁰. Пак епско кажување, својствено не само на народната поезија туку и на широки говорни подрачја на српскохрватскиот јазик (Херцеговина, Босна, Црна Гора). Инструменталот *gobljem* и архаизираниот инфинитив *postanuti* и сега се доживуваат од припадниците на српскохрватскиот јазик не како нешто што ѝ припаѓа само на народната поезија, зашто тие се сосем можни и во современа реч, во уметнички и публицистички текстови.

Или: „Igorь žeka mila brata Vsevoloda“¹¹ (наспрема кој текст во оригиналот стои: „Игорь ждетъ мила брата Всеволода“)“¹². Употребата на неопределениот облик на придавката во акузатив (*mila*) е нешто

⁶ Исидора Секулић, *Говор и језик*. Сабрана дела. Књига једанаеста. Матица српска, Нови Сад 1966, стр. 300.

⁷ Истога, стр. 310.

⁸ Д. С. Лихачев, „Слово о полку Игореве“. Историко-литературный очерк. Москва 1976, стр. 99 — 103. (Понатаму издавието се преведува под *Лихачев*.)

⁹ Bađalić, 222.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Лихачев, 123.

сосема обично не само во народната поезија туку и во широко подрачје од српскохрватскиот јазик, па оттаму е таа и нормирама во литературниот јазик.

Би сме можеле такви места од преводот на проф. Бадалиќ да посочиме уште многу, и тие би биле само доказ за тврдењето на Исидора Секулиќ дека претпоставките за успешен превод на „Слово о полку Игореве“ на српскохрватски јазик лежат токму во самиот јазик, во неговата блискост со јазикот на знаменитото „златно слово на старата руска литература“¹³.

Затоа преводот на проф. Ј. Бадалиќ, иако работен во прозна форма, на многу места зазвучува, токму благодареејќи на структурата на српскохрватскиот јазик и на епскиот стил што се чувствува во преводот, мошне сугестивно не отстапувајќи пред вредностите на старорускиот оригинал на „Словото“. Еве едно такво место:

„Виše se dan, biše se drugi; treći dan o podne padoše stijezi Igorovi. Tu se braća rastadoše na obali Kajale brze. Tu krvavoga vina nesta; tu pir dokončaše hrabri ruski sinci; svatove napojiše, a sami za zemlju rusku polegoše. Ponikla trava žalošću, a drvlje se od tuge do zemlje povinulo“¹⁴.

Вистина, проф. Ј. Бадалиќ, наспроти прецизноста со која го предава старорускиот текст и извонредно преведените места, што е секако плод на мајсторското познавање на обата јазика, и на старорускиот и на српскохрватскиот, ќе го нарече својот прозен превод „pokušaj prijevoda „Slova““¹⁵ и ќе го објави „sa željom da izazove spremnije, koji će moj pokušaj nadmašiti i time u našoj prijvodnoj (naučnoj) književnosti popuniti jednu nesumnjivu prazninu“¹⁶.

4. Преведувачот го има работено својот текст според извонредното научно издание на „Словото“ на проф. Рајко Нахтигал (1877 — 1958), којшто — во тешки услови, лишен од најновата литература за „Словото“ — наедно со текстот на првото печатено издание на „Словото“ (Editio princeps), даде и реконструкција на старорускиот јазик во него, потоа латиничка транскрипција и, на крајот, превод на „Словото“ на словенечки јазик¹⁷. Тој превод, авторот на овој значаен труд во кој се секој збор и форма од старорускиот текст прецизно обработени и коментирани, „ne zasleduje posebnih literarnih ciljev, tem već je... filološki usmerjen le za umevanje ruskega teksta. Ono drugo je vse cura posterior“¹⁸. Ако се знае дека проф. Рајко Нахтигал беше, како и проф. Бадалиќ, одличен познавач на старорускиот јазик и на својот сопствен, ни се чини дека е престрог кон својот превод. Него морал да го понесе стилот на „Словото“, неговите високи уметнички вредности, и тој самиот не можел да остане рамнодушен кон низ колку и да тврди дека му е тоа

¹³ Слово о полку Игореве. Вступительная статья, редакция текста, дословный и объяснительный перевод с древнерусского, примечания Д. С. Лихачева. Москва 1975, стр. 5.

¹⁴ Bađalić, 224.

¹⁵ Bađalić, 221.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Nahtigal, 24 — 61.

¹⁸ Nahtigal, 5.

„последна грижа“. Затоа преводот на проф. Рајко Нахтигал го доживуваме не само како совршено точен и научнички студен туку на ред места, но своите дострели на уметнички план, рамни на оригиналот. Таков, тој несомнено ќе му послужи на идниот словенски преведувач/препевач на „Словото“ да постигне, во уметничкото транспонирање на текстот, завидни резултати.

Ќе си дозволам да цитирам две такви места:

„Spalila je knezu um strast in zastrla mu je (to) znamenje vneša
pokusiti Dona Velikega „Hočem namreč, je rekel, kopje prelomiti na
koncu polovške stepe z vami, ruski sinovi, hočem glavo svojo položiti, ali
piti s šlemom iz Dona“¹⁹.

„А моји се ти Kurjani izkušeni vitezi: pod trobantami poviti, pod
šlemi zazibani, na koncu kopja vzrejeni; za poja vedo, jatuge so im znane,
loki so pri njih napeti, tulci odprti, sablje nabrušene; sami skačejo kakor
seri volcje, na poljani, išoč sebi časti, a knezu slave“²⁰.

Меѓутоа, колку и да секаваме дека во преводите на професорите
Бадалиќ и Нахтигал има на повеќе места различен ритам и музика во
прозното кажување, што е несомнено плод и на применетата постапка
при преведувањето на старорускиот текст, сепак во нив сите вредности
на „Словото“ не можат да дојдат до израз.

5. Проф. Д. С. Лихачов, како што е познато, ги издели во поново
време ритмичките единици во „Словото“ и со тоа направил извонреден
пробив во разбирањето и доживувањето на уметничките вредности
содржани во него. Почувствуваме уште повеќе дека „ритамот на „Слово
о полку Игореве“ е заснован врз рамнотежата на одделни синтаксички
единици, синтаксички паузи и интонации. Тој не претполага равенство
на деловите, туку се заснова врз нивната рамнотежа: по неколку
(три-четири) кратки синтаксички единици следува една долга; долгите
единици се завршуваат со една кратка, или две средни се градени симетри-
чно, без да бараат поткрепа, и сл. Карактеристична црта на ритмиката
на „Словото“ е најтесната нејзина врска со емоционалната и логичката
смисла на раскажувањето. Пред нас се во „Словото“ живи интонации.
Беспогрешното усекавање на тие интонации од страна на читателите
и создава впечаток за чудесната леснина на целиот текст на „Словото“²¹.

Токму izdelувањето на ритмичките единици на „Словото“ из-
вонредно многу спомогна да ги сфаќаме нав како „слободни стихови“
на една чудесна голема стихотворба. За нас, Југословените, тоа беше
сосем природно, зашто кај нас, во нашата земја, со децении веќе доминира
во поезијата слободниот стих, така што не тежи веќе врз современите
генерации адахромното сфаќање дека една песна е вистинска поетска твор-
ба само ако е во врзан стих, со определена метрика и сл. „Деветнаести
век — со право ќе напише преведувачот на „Словото“ Милорад Паниќ-
Суреп — није осећао слободан стих; у њему су одређени облици чврсто
владали укусом људи. Морали су им се потчињавати и преводјоци

¹⁹ Nahtigal, 27.

²⁰ Nahtigal, 29.

²¹ Димитровски, 48.

старих текстова. И зато се при превођењу „Слова“ примењују сѐ могуће строфе и стопе, метри и сликови. То неизбежно доводи до препевавања, тојест до квалитетних измена музике и речника оригинала. У множини таквих превода заиста се може наћи извршних поетских остварења, али веома мало двојника (т.е. конгенијални преводи — Т.Д.) старог спева“.²² Последниве констатации важат и за ред понови, советски и други, прешени на „Словото“.

Изделувањето на ритмичките единици во „Словото“ претставува, според тоа, и огромна помош укажана на преведувачите негови. Зашто, „савремена метрика даје могућности да се отклони една од основних сметки при превођењу ове поетске творевине далеке прошлости, тј. даје могућности да се најде савремена поетска форма која неће бити у супротности са оригиналом“²³.

6. Прв го искористи ова несомнено постигање на советската наука, преведувајќи го „Словото“ на еден јужнословенски јазик, познатиот бугарски писател Људмил Стојанов (1888 — 1973). Тој чесно признава дека „първата стихотворна редакција (на текстуалниот превод на „Словото“ — Т.Д.) у мен се отклони по тълкувањето на А. Югов, чийто превод издава правдини, но често твърде смели хипотези по отношение на староруския оригинал“²⁴ Но по излегувањето на преводот на Лихачов, бугарскиот преведувач на „Словото“ се откажува од „това увлечение и така се наложи втора стихотворна редакција на поемата, която от своя страна претърпя коренни промени...“²⁵. Таа „първа стихотворна редакција“ на најновиот бугарски превод на „Словото“ има оставено траги и во дефинитивниот текст на преводот. Зашто, во преводот се среќаваат и „буйни коне“²⁶ и „бързи коне“²⁷, при сè што во оригиналот обата нати стои „бръзия комони“²⁸; „пенелав вълк“²⁹ и „сиви вълци“³⁰ наспроти фактот дека во оригиналот има само „серый вълк“³¹ „серый влци“³². Има и поголеми отстапувања од текстот на оригиналот. Ритмичката единица „орли клетомъ на кости звѣри зовут“³³ е преведена со „орли с крясък зверове зоват на плячка“³⁴ (сп. кај Бадалиќ: „Orlovi kliktaјima на kosti zviјeri zovu“³⁵); двете ритмички единици од оригиналот „Дълго нощ мръкнеть. Заря свѣтъ запала“³⁶ се предадени на бугарски како „Нощта бавно отминава. / Зората едва

²² Панић—Суреп, 15.

²³ Панић—Суреп, 22.

²⁴ Стојанов, 13.

²⁵ Стојанов, 14.

²⁶ Стојанов, 18.

²⁷ Стојанов, 23.

²⁸ Лихачев, 122 и 124.

²⁹ Стојанов, 17.

³⁰ Стојанов, 23.

³¹ Лихачев, 121.

³² Лихачев, 124.

³³ Лихачев, 125.

³⁴ Стојанов, 24.

³⁵ Badalić, 223.

³⁶ Лихачев, 125.

се разгара³⁷ (сп. кај Бадалиќ: „Дуго ноќ мркне. Zora zarudi“³⁸). Или ритмичките единици „Спал кнџице умь / похоти / и жалость ему знаменне заступе / искусити Дону великаго“³⁹ добиле ваква трансформација: „В жажда душата на кнџа горв — / прѣко небесни знаменѣ / да види великѣи Дон“⁴⁰ (сп. кај Бадалиќ: „Pomutila strast knezu pamet, te u žudnji da srkne Dona velikoga zaboravi znamenje“⁴¹). Или ритмичките единици режиси од почетокот на „Словото“: „Начати же ся тѣи пѣсни / по былинамъ сего времени, / а не по замышлению Бояню“⁴² во преводот на Љ. Стојанов се предадени со „Ала да почнем песента / с днешни истински събития, / а не с прѣумиците на Бояна“⁴³ (сп. кај Бадалиќ: „Најде zato da зарочено овај срјев по zbivanjima ovoga vremena, a не по zamisli Bojanovoj“⁴⁴).

Преводот на Љ. Стојанов има несомисни уметнички достоинства и прекрасно предадени пасажи од старорускиот оригинал. Има, меѓутоа, и слаби страни. Нив ги гледаме, пред сè, во ненужните отстапувања од текстот на оригиналот и таму каде што немало потреба (се работи, во крајна линија, за слободен стих!) и, второ, во недоволното користење на јазикот и изразните средства на бугарската народна поезија⁴⁵ на не мал број места во старорускиот оригинал.

7. Вистински подвиг во преведувањето на „Слово о полку Игореве“ на српскохрватски јазик има сторено поетот и истакнат научен работник Милорад Паниќ-Суреп (1912—1968). Уште во текот на печатењето на својот прозен превод на „Словото“ во „Slavistična revija“ проф. Јосип Бадалиќ ќе се најде побуден да додаде неколку реда на крајот од својот текст: „Za vrijeme štampanja ovoga priloga izdan je nov — i najbolji — srpski prijevod „Slova“ (u slobodnom stihu) iz pera M. Panića-Surera.“⁴⁶ А Исидора Секулиќ, восхитена од „еден од најубавите успеси на поетскиот опус“ на преведувачот, ќе се одзве уште веднаш (во 1958) со јавниот есеј „Време древно, песник незнан, песма дивна“⁴⁷ и ќе напише: „Памић, да нема познато име, могао би бити знан и цењен некако слично писцу оригинала: онај што је писао Слово, онај што је у Београду, седми по реду, године 57. превео на српски Слово“⁴⁸.

Тргувајќи од тоа дека „Словото“ е „чиста поезија, али без стихова, сликова, чак и без асонанца“⁴⁹, и дека неговиот ритам се заснова

³⁷ Стојанов, 25.

³⁸ Бадалиќ, 223.

³⁹ Лихачев, 122, 123.

⁴⁰ Стојанов, 21.

⁴¹ Бадалиќ, 222.

⁴² Лихачев, 121.

⁴³ Стојанов, 17.

⁴⁴ Бадалиќ, 222.

⁴⁵ За нејзините особености в. Л. Андрейчин, *Штарина и традиција в изразните средине на народното творчество*. Език и стил на български писатели, кн. 1, Софија 1962, стр. 5 — 25.

⁴⁶ Бадалиќ, 221.

⁴⁷ Исидора Секулиќ, *op. cit.*, стр. 292 — 301.

⁴⁸ Исто, стр. 296.

⁴⁹ Паниќ-Суреп, 23.

врс музичката фраза на говорната реченица⁴⁶, М. Паниќ-Суреп си поставил задача „да се, према својим могућностима, увесе у једну стару, давно мивулу музику и да је, заједно са материјом коју проткива, превесе у своје време“⁴⁷. При тоа тој модел посебна сметка — како самлот го негира тоа — за формалната должина на секоја ритмичка единица во оригиналот, со стремех „да уловим дух псливе и једно целе музичке фразе“⁴⁸.

Ритмичките единици (респ. стиховите) во преводот на Паниќ-Суреп содржат секогаш парен број слогови: 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16 и 20. Благодаревки на истоветната структура на јазикот на оригиналот и јазикот на преводот и нивната извонредна блискост, преведувачот успеал со мошне добра организација на ритмичките единици да ја предаде, користевки добро погодени лексеми, нивната содржина. Ке приведеме, за илустрација, неколку места од „Словото“ во превод на М. Паниќ-Суреп:

„... Тај кад раздор старих дана помиваше / — шричало се — / пушта десет соколова против јата лабудова / и првога кога стигне, / он патера да запева / о староме Јарославу, / о храброме Мстиславу / што Ребеџи смаче главу пред четама пред касонским, / ил о дичном о Роману Свјатславичу“⁴⁹ (ритмички единици од 12, 4, 16, 8, 8, 8, 16 и и 12 слога).

„... Полагано, дуго мркне... / Румен зраци веј су згасли... / Прекрилина магла поља... / Славујева песма усну, / говор чавки разбуду се. / Руси поља непрегледна црвен штитом преградеше / тражеј за се част бојовну, кнезу олаву“⁵⁰ (8, 8, 8, 8, 8, 16, 12).

„... Спи у пољу храбро гнездо Ољегово. / Далеко се залетело! / Није оно за шлен лаки одгојено / ни соколу, / ни јастребу, а ни теби, црни врале, / ти погани Половјане! / Гзак ко курјак бежи даље, / а Кончак му пут казује води Дону великоче“⁵¹ (12, 8, 12, 4, 4, 8, 8, 8, 16).

„... Зар је што од рана драже, браћо, оном што отури част, / богатство, / град Чернигов, златни престо преједовски, / своју милу, жељковану лепотицу кћер Гљебову, / и навике, обичаје?“⁵² (17 + 3, 12, 16, 8).

„... „Дан се бйше, / бйше други; трећег дама око подне наше стези Игорови. / Ту се браћа разлучише на обали Кајалиној; / ту крввина не дотече, / ту пир Руси окончаше“⁵³ (4, 4, 16, 8, 8).

Ги одбравме овие ритмични целисти без посебен труд. Споредете ги со соодветните во старорускиот текст на „Словото“ и ќе се уверите во вистинското мајсторство на преведувачот да го додржи ритмот

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ П а н и ћ—С у р е п, 25.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ П а н и ћ—С у р е п, 35.

⁵⁰ П а н и ћ—С у р е п, 35.

⁵¹ П а н и ћ—С у р е п, 45, 46.

⁵² П а н и ћ—С у р е п, 49.

⁵³ П а н и ћ—С у р е п, 53.

г) Употреба на иста основа во глаголскиот предикат и објектот: *сташе мостити мосте* блатом (45; сп. во старорускиот текст: *начати мосты мостити по болотомъ*⁶²).

д) Образување сложени зборови од две именки (по турски образец): О Бојане, *славуј-певче* старих дана (39); А Свјатополк са Кајале *раван-ходом* оца доде (51); ту *крв-вина* не дотече (53); сам испусти *бисер души* (71); свакојаким *шоловецким бисер блатом* (45) и др.

ѓ) Образување присвојни придевки од хидроними: Ту *о браћа* разлучише на обале *Кајалиној* (53); Тад обале *Немизине* (75) и др.

е) Употреба на вокативот во позиција на субјект: по пољима *мрки зуче*, / *сури орле* под облаке (35); и *буј-тур му Вселогде* проговори (389); грозни кнез *кијевљавски Свјатославе* (57); Ољег и млад *Свјатославе* (61); Тад велики *Свјатославе* [...] ово рече (61) и др.

ж) Почеста употреба на посесивниот датив од лични заменки: на телу *му јуначкоме* (77); што у пољу *безводноме* жеђу скврчи *лукове им* (79); јао телу *без главе му* (87) и др.

з) Почеста употреба на имперфектот: ал кад кога тај *хоћаше* опевати (35); тај кадс *разгор* старих дана *иљмишаше* (35); А тај Ољег *мачем* буне свуд *коваше* (49); јеку о том *веш слушаше* стари мудри *Јарославе* (49); и док *кнези* против себе сами буне свуд *ковашу* (55); Синоћ су ми — он *причаше* — *навлачили* / *покров* при (59); а *шикара* ко *кијавска* *дизаше се* у *подграђу* (59) и др.

с) Повторување на исти предлози: што Ређећи *смаче главу* *пред* *четама* *пред* *касонжим*, / *ил* *дичном* *Роману* *Свјатославићу* (35); *штекћу* *лије* на *штитове* *на* *дрвене* (43); а *на* *реци* на *Кајали*, / *покрај* *Дона* *великога!* (сп. во старорускиот текст: *на рѣцѣ на Кајалѣ*, / *у Дону великаго!*⁶³); и *на* *шокров* *на* *зелени*, *крај* *Канине* (51); и *под* *шлемом* *под* *црвеним* (71) и др.

и) Инкорпорирање на глаголот во синтаagma од придавка и именка: *ког* *могућно* *било* *није* *за* *кијевске* *везати* *горе* (75); *ту* *гвоздени* *млати* *ланци* (73); *на* *брза* *се* *бази* *ковѣ* (81) и др.

ј) Честа употреба на синтагми од именка и придавка: *Пљусак* *стрела* *доћ* *ће* *с* *Дона* *великога!* (47); *под* *њиховим* *мачевим* *челичница* (69); *и* *сулице* *ваше* *пољске* (69) *зарад* *своје* *Земље* *Руске* (71); *шрѹбе* *шрѹбе* *городненске* (71) и др.

⁶² Лихачев, 126.

⁶³ Лихачев, 127.

Овие, а и други особености од репертоарот на изразните средства на српскохрватската народна поезија⁶⁴ користени од М. Паниќ-Суреп несомнено многу имаат придонесено да дојдат до полн израз големите уметнички вредности на „Слово о подку Игореве“ во неговата „српска варијанта“⁶⁵.

8. Што се однесува до современиот македонски уметнички преход на „Словото“, излезем од под моево перо, јас — од разбирливи причини — нема да зборувам за него. Но она што во тој превод може лесно да се забележи — тоа е користењето на цртите и изразните средства на јазикот на македонската народна поезија, особено на местата каде што и во старорускиот текст на „Словото“ се тие елементи јасно пројавени. Проникнат со такви црти, емоционално обоев и лежерно стилзиран јазик спомага, посебно во македонската јазична ситуација⁶⁶, да биде и на тој начин сугериран древниот звук на бесмртната творба на староруската литература.

⁶⁴ Впрочем, тие средства и се својствени воопшто на јужнословенската народна поезија. За нив во македонската народна поезија вид. ја одлучната студија на Блаже Конески, *Јазикот на македонската народна поезија*, Скопје 1971, посебно стр. 9 — 49. Така, за елиптичното — стр. 13; за образувањето на неменливи словенски придавки — стр. 26; за плуралините облици на -и кај еднословните именски од м.р. — стр. 29; за вокативната форма во функција на субјект — стр. 47, 48; за повторувањето на исти предлози — стр. 41, 42 и др.

⁶⁵ Исидора Секулиќ, *op. cit.*, стр. 292.

⁶⁶ Напротив фактот дека во јазикот на македонската народна поезија „се содржат повеќе елементи што го диференцираат од народниот јазик“, „восприемајќи ја спонтано народната песна, ние како и да не ги забележуваме во вистинска мера. Во нашата средина усното народно творештво има останато како жива па и доминантна дејност во областа на уметничкиот збор сè до најново време. На негова основа, и со вклучување во себе на повеќе негови јазични карактеристики, почна да се создава современата македонска пишувана поезија. Во една таква средина карактеристиките на оралниот поетски јазик се присутни во свеста на секој говорител, којшто живее не само во традицијата на јазикот на секојдневната комуникација, ами уште од детство се пронајдува со звукот на народната песна, се вклучува во живата традиција на обработениот поетски збор во народната поезија“. Затоа за припадникот на македонскиот јазик „можеме на речење дека неговиот слух е полн со звуци од народната песна. Доволно е тој да се „исклучи“ од секојдневниот говор и да се „вклучи“ во јазикот на поетската традиција, па да го доживува тој јазик со спонтаност што оtkлонува секако конфликт со современата јазична норма“ (в. Блаже Конески, *op. cit.*, стр. 7).

Харалампие ПОЛЕНАКОВИЌ

**ПРВИТЕ ПРЕВОДИ НА И. А. КРИЛОВ НА МАКЕДОНСКИ
ЈАЗИК НАПРАВЕНИ ОД АНДРЕЈА Д. ПЕТКОВИЌ**

Помладиот од браќата башиноселци, Андреја Д. Петковиќ (1837—1897)¹, автор на две песни испеани на македонски јазик во годините кога штогуку се раѓаше македонската поезија, особено се истакнува со својот сатиричен тон во песната „Глас од далека землја“, којашто до нашево време му се припицуваше на Константин Миладинов, а по откритието на Александар Спасов² се покажа дека е таа заправо стихотворба на Андреја Д. Петковиќ, и се утврди во мојот труд³ откритието на А. Спасов, при што беше идентифицираи велешкиот владика, чии недела се жигосуваа во стихотворбата на А. Петковиќ.

Објавувајќи ја како песна на Андреја Петковиќ, покрај песната „Глас од далска землја“, А. Спасов ја донесе и втората оригинална песна на А. Петковиќ: „Могила во гора“, за да му послужи на читателот како материјал за јазични, стилски и поетски карактеристики, кои им одговараат на соодветните од песната „Глас од далека землја“, со што се даде уште еден доказ во полза на утврдувањето авторство на песната „Глас од далека землја“.

1

Хронолошки прва по ред е напечатена песната „Могила во гора“, во Цариградски вестник“, X, бр. 463 од 9 јануари 1860 година (стр. 3). Втора по ред е напечатена стихотворбата „Глас од далека землја“, во истиот весник, X, бр. 474 од 12 март 1860 (стр. 2).

¹ X. Поленаковиќ, *Андреја Димитриевиќ Петковиќ (1837—1897)*. Годишен зборник на Филолошкиот факултет, Скопје, кн. 1 1975, 157—159.

² А. Спасов, *Кој е автор на стихотворбата „Глас од далека землја“?* Македонски јазик. III — 7, 1952, 155—166;

³ X. Поленаковиќ, *Против кој владика е испеана песната на Андреја Петковиќ „Глас од далека землја“*, Во книгата: Во есот на народното будеење. Скопје, 1973, 121—131.

Во меѓувреме — и пред да се напишат оригиналните стихотворби на Петковиќ — во „Цариградски вестник“ прво беше објавена дописката: „Слово, изјасено во Велешкото училиште. Изјасил Андреј Д. Х. Петков брати Констџантинов“, год. V, бр. 57 од 20.X.1851! Всушност станува збор за текст напишан на еден смешан бугарско-руско-словенски јазик, со неколку збора од велешкиот говор. Ова „Слово“ го прочитал кри крајот на школската година Андреја Петков, како ученик кога „ожончак првото лето в наставлението настојашаго учителя на него“.

Од печатењето на „Словото“ требаше да минат доста години додека со своите оригинални стихови и со преводите од И. А. Крилов се јави од Одеса, како ученик на тамошниот Ришелевски лицеј „Андреј, Петковиќ, Башино—Селед“.

Името на Андреја Д. Петковиќ го носат покрај спомнатите оригинални творби и три препеви од прославениот руски баснописец Иван А. Крилов.

Баските на И. А. Крилов се преведувани на многу јазици:

1. Вранја в павунови пера, ЦВ, X, бр. 462 од 19.XII. 1859,
2. Младо дрвце, ЦВ, X, бр. 467 од 23.I.1860 и
3. Сочинител и разбојник, ЦВ, X, бр. 479 од 16.IV.1860.

2

Басната „Вранја в павунови пера“ (Враня в павунови пера) претставува препев од басната на И. А. Крилов Ворона (објавена во: Басни И. А. Крылова в IX книгах... пятое, полное издание, Санкт-петербург, 1852; ова издание можеби го користел Андреја Петковиќ, бидејќи е најблиско до времето на неговиот престој во Русија; за моите потреби сум се користел и со: И. А. Крилов Сочинения в двух томах, Библиотека „Огонек“, издательство „Правда“, Москва, 1969. Со оваа басна завршува книга VII на изданието од 1852 година; во некое издание, што го користам, објавена е и басна со број 27, која ја нема во тоа од 1852.

Оваа басна ја користи Андреја Петковиќ како илустрација — сатира упрена против непријателите на првиот „бугарски“ владика. Партиџија Зографски, и одделно против Драган Цанков (1828—1911), уредник на весникот „България“ и човек кој стоел на чело на унијатското движење во Бугарија и (Македонија). Во забелешката што оди пред препевот, Петковиќ ја изнесува содржината на басната за жабите кои кречале, барајќи цар, па го добиле жеравот за цар, а тој за секој обед (ручек и вечера) ќе проголташе по неколку жаби, па тогаш жабите станале и против него! Несмасно стилизирана споредбата, Петковиќ ги спореди „Бугарите“ со жабите. Само во случајот со владиката, тој „Бугарите“ не бил како жеравот, дури не знаел, откако на барање на „Бугарите“ бил назначен за владика, главата каде да ја „подклопит“. Продолжувајќи ја споредбата, Петковиќ додава дека викотот против „бу-

гарскиот“ владика доаѓал од „тија мрзливи Латинци, што немаат кој во царштината им да верува, искат прости чловеци барат, за да ги излжат“.

Во последниот пасус од забелешката Петковиќ директно му се обрнува на Цанков (наредувајќи го: „Драгалчу“): нека се поучи од „приказката“ (мето басната!), која е преведена од прочуениот Иван Крилов.

Преводот на басната Петковиќ го потпишал: „Состави Андреј Петковиќ“

Еве го првиот македонски превод од една басна на И. А. Крилов. Се разбира, во „Цариградски вестник“ преводот е напечатан со тогашната граѓанска кирилица, којашто ја употребуваа повеќе словенски народи меѓу кои и Бугарите. Преводот се донесува со денешната македонска кирилица, при што се запазени сите јазични особености на оригиналот-преведот.

*Некеш ми никој да не ти се смее,
Держи си харно свој род и илемја,
Ош тиговица ми сја орач далеку држи.
Ако ми си малечек создаден, милиј,
Немој ми сја ти в толемци гујај, —
Нека ти твој рости на ѓамјаи лежи.**

*Врана ми сја прехубаво напшкмила,
С ѓауноки ѓерја оѓаш накинѓила
И ми шеш с ѓауни прѓорделиво.*

*Она мисли, што прѓјашели нејзини,
И близки и далеки рожини,
Стрмилиа ке сја ош секаде прчаш,
Да ово невидено ошше чудо видјаш;*

*Што дошло веќе времја
Која ке сја и врана земе
За украшение у царска куќа
На место ѓаунка милка. —*

*Но оле-ле, леле, оле-ле
Што би они штоај сидели?—
Гауни оѓаш врани оскубѓли
И за срамота ј ке живѓ ошшунѓили.*

* Антон П. Стоилов во својата книга: *Български книжевници от Македонија*, I, 1704—1878, Софија, 1922, 87, во кратката белешка: „Константин и Андрей Петковиќ“, ги цитира „началните стихове на едно стихотворение“. Ја цитира првата строфа од преводот на басната на Крилов, не прецизирајќи за чии стихови станува збор!

Врана ми взе шуѓај да беа
 И назад веќе не иледа:
 Не е, вели врана, оштите иштите голема
 Што ја паунови изубах, сиротиа ѝерја,
 Но моја е жалба оштите иштите голема
 Што ми е шолку цели оштанаха криља:

Каде ќе она сега
 Сиротиа да беа?
 Пак до свои сџари
 Мили врани — сесџари. —

Но они ја желна не познали,
 И ми ја љушо доскубали.

*
 * * *

Во препевот од Крилов, Петковик започнувајќи од самиот наслов, па одејќи до крајот на басната, доста слободно се однесувал кон оригиналот, гледајќи да ја сочува основната смисла и порака на басната, но таа да биде и прифатена од читателот, пред сè од македонскиот читател, бидејќи во прв ред нему му била наменета.

Од едноставниот наслов на басната во рускиот оригинал: „Ворона“, во печатениот текст се дојде до проширување на насловот, Претполагам дека овој наслов не го дал Андреја Петковик, туку некој во редакцијата на „Цариградски вестник“ (веројатно уредникот). Ова да го помислам ми даваат повод следниве факти: во препевот на сите места се употребува обликот в р а н а, наместо в р а н я од печатениот текст на насловот, место обликот: п а в у н о в њ и од насловот во печатениот текст, во целиот контекст од препевот се употребува обликот паунови, пауни, паунка!

Крајот на басната, кој во оригиналниот текст има десет стиха и во кој баснописецот му дава еден близок пример на рускиот читател, земен од животот на руските луѓе: желбата на девојката Матрена, ќерка на некој богат трговец, со пари да се мажи за барон, — па и таа ја доживува судбината на враната од басната:

„И сделалась моя Матрена
 Ни Пава, ни Ворона“

— Петковик го иопушта, бидејќи овој пример ништо не му кажувал на македонскиот читател!

Додека рускиот оригинал има 25 стиха, македонскиот препев има 33 стиха. Препејувајќи го Крилов Петковик, при сета слобода што си ја дозволил, барајќи соодветни, прифатливи решенија во пре-

певот, го одбегнувал ропското држење на лексиката и фразата на оригиналот, во притоа настојувајќи да не го изневери рускиот баснописец во основната замисла, така што препевот се чита со задоволство.

Првата строфа од басната претставува поука, или „наравоучение“, како би рекол Доситеј Обрадовиќ. Препевот на оваа строфа ги носи основните белези на целата басна: прилагодување кон разбирањата на македонскиот читател. Еве примери од тоа прилагодување: рускиот текст:

„Держися звания, в котором ты рожден,
Простолюдин со знатю не родися“

ја добил оваа македонска фиџеса:

„Держи си харно свој род и племја,
От трговца мя сја орач далско држи“.

Во препевот место „звания“, кое делува службено, и учено, дадено е поблиското до народното разбирање: род и племја. Во вториот стих, од цитираните, во препевот се даваат други ликови, конкретни: трговец и орач, место „простолюдин“ кој не се ородува „со знатю“ — од рускиот оригинал. Македонскиот читател ги знаел трговците како нешто што отскокнува од орачот; на рускиот читател, и воопшто, му беше познат благородникот кој го експлоатирал обичниот човек. Со замената: трговец место благородник на читателите од Велес, Башино Село, и инаку од Македонија, му се даваше пореална слика, која се дополнуваше и со одредувањето на орачот во македонскиот пренев место кој било од простољудието од рускиот оригинал.

Многу поинтимно му се обрнува на македонскиот читател поетот-препејувачот, кога ја пренесува на македонски пораката на рускиот баснописец:

И, если карлой сотворен,
То в великаны не тянися,
А помни свой ты чаще рост“—

„Ако ми си належок создаден, милиј,
Немој ми сја ти в големци дигај,—
Нека ти твој рост на памјат лежи“.

По „наравоучението“, со два стиха Крилов ја прикажува „мајсторијата“ на враната;

„Утыкавши себе жавлиным перьем хвост,
Ворона с Павами пошла гулять спесиво—“

На Петковиќ му беа потребни три стиха интонирана со народната дикција, за да ја даде сликата на лекоумната врана:

„Врана ми сја прехубаво нат'кмела,
С паунови перја опаш накутила
И ми шета с пауни прегорделиво“

при што ја зајакнува сликата во првиот стих со придавката, „прехубаво“, а во третиот со „прегорделиво“, м. само горделиво!

И следните стихови на оригиналот:

„И думает, што на нее
Родня и прежниче приятели се
Всe заглядјатся, как на диво;

Что Павам всем она сестра
И что пришла се пора
Бѣтъ украшешем Юнонина двора.

Петковиќ делумно ги проширува во осум стихови, со заменувањето претставата каде се чувале пауните: место на „Юнонина двора“ — „у, царска куќја“ и со некои други додавања „и близки и далеки роднини“, „стрмглав“ и др.

Испуштајќи го стихот на Крилов:

„Какој же вышел плод се высокомерья?“

и вметнувајќи свои, слободни, во духот на народното творештво,

„Но оле-ле. леле, оле-ле
Што би они тогај видели?
Пауни опаш врани оскубали
И за срамота ја жива опуштили.“

Врана ми взе тугај да бега
И назад веќе не гледа:
Не е, вели врана, оште штета голема
Што ја паунови изгубих, сирота перја.
Но моја е жалба ошт поголема
Што ми е толку цели останаха крилја:

Каде ќе она сега
Сирота да бега?
Пак до свои стари
Мили врани-сестри --

Но они ја жалба не познали,
И ми ја љуто доскубали“

Андреја Петковиќ дал речиси наполно своја верзија на оригиналот кој гласи:

„Что Павамы она ошипана кругом,
И што, бежав от них, едва не кувыркком,
Не говоря уж о чужом,
На ней и овеоего осталось мало жерья
Она было назад к своим; но те совсем
Заклеванной Вороны не узнали,
Ворону вдосталь ошипали.
И кончились ее затеи тем,
Что от Ворон она отстала,
А к Павам не пристала“.

Втората басна на И. А. З. Крилов во превев на Андреја Петковиќ е: „Младо дървце“. Ја има во двете изданија од басните на Крилов со кои се користев при пишувањето на овој труд и има наслов: *Дерево*. Објавена е во III книга на басните од Крилов и носи број XIV.

Басната е посветена на познатиот бугарски трговец во Одеса Николај Миронович Тошков (1816—1874), кој парично помагал школи во Бугарија и Македонија (Неврокоп, Охрид). Кон превевот Петковиќ пропуштил да го истакне фактот дека е тоа басна од Крилов, а под превевот стои: „Состави Андреј Петкович.“*

Басната „Дерево“ има 31 стих, а превевот „Младо дрвце“ 40 стихови! Еве го превевот на втората басна од Крилов:

„На память родолюбивому Н. М. Тошкову

Младо дрвце

*Младо дрвце видело дрвара
С тежка и остра в раци секира
И тихо му вели:
„Пријателе милиј!
„Ти околу мене јора изсечи,
Која ми многу да растам пречи:
С'ниу не дава да до мен' дојде,
Ни кој' излезе, ни кој' заведе*

* Стојанов, *Бугарски възрожденска книжнина*, I, 285, Софија, 1957. Додека за првата и третата басна на Крилов, означува дека се работи за преводи од басните на Крилов, во случајов за „Младо дървце“ тоа не го чини.

„На кор’ни сејде је тесно место
 Никојаш нема да вејри место
 „Такав она силела над мене леси,
 Што мене, жели, и не браша где си

„Да беше она мало подалеко
 Ја би било веќе дебело и високо

„Мои би честии зелени транки,
 Покрила с сенка равни долчинки
 За шова с талжно плачам ја срце,
 Што сам си шанкo как весно перце!

„Дрвар ми дојдо не чекал,
 Осјира ми секира размахнал;
 Појабале вековити зелени дрвја
 Отвори се равни—ширеки поља
 „Која ми дрвце осјана млада—једничко,
 Зарядуја ми се ош душа и нежно срдечно

„Но скоро жешко оинено с’нце
 Зело да пече младоово дрвце.
 Град и дожд му гранчица криши
 Сосема то најпосле бура доврши.

„Рече штој змија премудра:
 Ум ти немаш ни за една пара,
 Не можеш да се на никојо лутини,
 Зашто ош своја глава си шетнеш.

„Ако да беше ти дружески растило
 Сос друш дрвја на једно место
 Не би ти ни бури, ни жештине вредиле
 Стари би те дрвја ош сички беди чувале.

„Мало—помало ти би израсинало,
 Усилло би се и дебело станало.
 Тој би и само мојло да се чуваш,
 Ош секакви беди и бури браниш.“

Како и при случајот со превот на првата басна од Крилов, и во овој втор превот од Крилов, Петковиќ доста слободно се однесува кон оригиналот, обично проширувајќи го (Проширувањата ги даваме со курзивен текст).

Од насловот во оригиналот „Дерево“ се дојде до „Младо дрвце“ во превот!

Потоа, уште во почетните стихови, може да се забележи слободното однесување на Петковиќ.

Крилов пее:

„Увидя, что топор Крестьянин нес“, а Петковиќ расположен,
да е што посликовит во својот препев, вака го пренесува Крилова,
облакајќи го во македонска облека:

„Младо дрвце видело дрвара
С тежка и остра в раи секира . . .“

За да продолжи со прожигувањата:
„Голубчик“, — Дрвце казало младое, — пее Крилов, а Петковиќ
препевува:

„И тиго му вели
Пријателе мили!“

Следниот стих е доста добро пренесан, но оние кои потоа доа-
ѓаат, уживаат во слободата:

„Я не могу расти в покое:
Ни солнца мне не виден свет,
Ни для корней моих простору нет,
Ни ветеркам вокруг меня свободы,
Такие надо мной он сплесть изволил своды!“

„Која ми многу да растам пречи:
С'нцу не дава да до мен' дојде,
Ни кој' излезе, ни кој' заведе.
На кор' ни сегде је тесно место
Никогаш нема за ветри место,

Такви она сплела над мене леса,
Што мене, жेलно, и не праши где си.

Следните четири стиха од оригиналот ги дава со шест македон-
ски во препевот, доста слободни, од кои два сосем оддалечени од Крилов:

„Когда б не от него расти помеха мне,
Я в год бы оделалось красою сей стране,
И тенью бы моею покрылась вся долина;
А ныне тонко я, почти как хворостина“

„Да беше она мало подалеко
Ја би било веќе дебело и високо,

Мои би чести зелени гранки
Покриле с сенка равни долчинки.
За шова с тешко илачам ја срдце,
Што сам си танко как лесно перце!“

И во продолжението на прпевиот Петковиќ слободно се оддалекува од оригиналот:

„Взявоя Крестьянина за топор,
И Дереву, как другу,
Он оказал услугу:
Вкруг Деревца большой очистился простор;

„Дрвар ми долго не чекал,
Остра ми секира размахал;
Попаѓале вековити зелени дрвја
Отвориле се равни—широки полја.
Каја ми дрвце остана младо—јединечко
Зарадуја ми се оти душа и нежно, срдечно“

Натаму Крилов пее:

„Но торжество его недолго было!
То солнцем дерево печет,
То градом, то дождем сечет,
И ветром, наконец, то Дерево сломило“.

А македонскиот прпејувач зака ги преточува стиховите од оригиналот на македонски јазик:

„Но скоро жешко оинено с'ляце
Зело да пече младово* дрвце
Град и дожд му граници криши,
Сосем го најпосле бура доврши“.

И ми се чини убаво со полна мелодичност и рима.

До крајот на прпевиот, Петковиќ се придржува до оригиналот, со лесен стил пренесувајќи ја материјата од еден на друг јазик.

Забелешка: При препечатувањето на оваа басна извршив некои посетни интервенции, сметајќи дека станува збор за технички грешки.

Така во стихот	7	би	требало:	до	мен' а	не	домен'					
„	„	8	„	„	ни	ког' а	не	никог				
„	„	8	„	„	ни	кога	а	не	никога			
„	„	12	„	„	не	праша	где	си	а	не	Непраша	гдеси
„	„	21	„	„	вековити	а	не	веко	вми			
„	„	24	„	„	зарадуја	ми	а	не	зарадујами			
„	„	36	„	„	стари	би	а	не	„Стари	быоте		

* Во забелешката кон зборот младово објаснува, на македонски јазик, дека можело да се каже и младоно дрво. Целата оваа мала граматичка дискусија на А. Петковиќ ја донесувам на друго место.

Третата басна од Крилов, што ја препевал Андреја Петковиќ е басната: *Сочинител и разбојник* (кај Крилов: Сочинитель и разбойник XXIV басна во VI книга). Под препевот е означена годината 1860, а името на препејувачот е дадено само со: А. Петкович.

Оригиналниот текст на басната има 75 стиха полиметриски, наместа римувани, а препевот има 103 стиха исто така полиметриски, блиски до народната поезија, наместа и тие римувани. При препевот на оваа басна Петковиќ си дозволил најголема слобода во проширувањето, менувањето на детали, испуштањето на одделни зборови. Во препевите на првите две басни од Крилов, Петковиќ беше доста воздржан во користењето на поетската слобода. Преведувајќи ја третата басна од кај Крилов нашиот препејувач е веќе здобиен со опитност и наместа тој од мртвата констатација кај Крилов во препевот добиваме текст директен, исполнет со живост и ангажираност.

Еве како ги слика двајцата јунаци од басната Крилов:

„В жилице мрачное теней
На суд предстали пред судьей
В один и тот же час: Грабитель
(Он по большим дорогам разбивал,
И в петлю, наконец, попал);
Другой был слявою покрытый Сочинитель:
Он тонкий разливал в своих твореньях яд.
Вселял безверие, укоренял разврат,
    Был, как Сирена, сладкогласен
И, как Сирена, был опасен.

Максдонскиот препејувач ги дава на овој начин:

„Тамо, дека темни сенки ходат,
Дошли в едно време да се судат:
Разбојник, што по *друмишата* ходил

И *иштинци*
    како *врабци*
Безжалостно он *убил*,
И со *нејо* сочинител
    Натоварен о слава
    За премудра му глава.
Он в свои сочиненија *танки*
Блујал *бездни* јадови *торки*,
Безжалостно сејал *неверство*
И размножујал *рапуство*.
    Глас му бил *сладок*
    И како в *Славеја* *шејок*
    Звучен како в *Сирена*,
    Но *опасен* *ош* *сека* *сирена*.

Курзивниот текст претставува—како и во случајот на прелевот на првите две басни од Крилов—интервенција на Петковиќ: проширување, заменување на зборови.

Крилов продолжува со раскажувањето за судевото на злосторниците:

„В аду обряд судебный скор;
 Нет проволочек бесполезных:
 В минуту сделан приговор.
 На страшных двух цепях железных
 Повешены больших чугуных два котла:
     В них виноватых рассадили,
 Дров под Разбойника большой костер жвалили;
     Сама Магера их зажгла
     И развела такой ужасный пламень,
 Что трескаться стал в сводах адских камень.

Во продолжение, во првиот стих сторена е печатна грешка:

„В јаз се многу не мајат
 И суд скоро гледајат
 Нихна скоро разбрали работа
 И дали своја секому заплата.
     На два синжира железни страшни
     Обесиле тежки два котла црни
 В једин шурил ирабишелја
 А в другиј сочинителја.
     Набуцали под Котел разбојника
     Дрва сухи, како сухјарка
 Магера ги сама запалила
 И таков ми пламен дигнала
 Што потрескали зицишта
 В адски високи сводишта.

Казната што го стигнала сочинителот, според басната, била потешка и долготрајна:

„Суд к Сочинителю, казалось, бил не отрог;
 Под ним сперва чуть тлелся огонёк;
 Но там, чем далее, тем боле разгорался.
 Вот вски протекли, огонь не унималоя.
 Уж под Разбойником давно костер погас:
 Под Сочинителем он здеи с часу на час.

Во препевот на Петковиќ, таа вака е прикажана:

Едвај огин под сочинителја тлејал
 И го само, туку речи, грејал,
 Но ош ден на ден

Се ми се усилиел огин;
И која зел силно да греје
Кошел ми ничел да сриче.

А под разбојника одамна
Огин силни изгасна.

До крајот на басната се изнесува дијалогот меѓу сочинителот и правдата. Прво се жали писателот:

„Не видя облегченъя,
Писатель, наконец, кричит среди мученъя,
Что справедливости в богах нимало нет;
Что славой он наполнил свет
И ежели писал немощко вольно,
То слишком уж за то наказан больно;
Что он не думал быть Разбойника грешней.

Жалбата на писателот, вака народски ја пренејува Петковиќ:

„Тогај Сочинителот от мака
Зе до небо да вика:
Што боги не судат право
И ми го осудиле криво
Штото сичко он землја
Растирил не секое времја
Вечна полема слава,
Што ја така нигде нема.
Ако и не пишувал секогаш право,
Но за то е многу осуден
Што он никојаш не мислил
Да повеч от разбојник согрешил.

Одговор на поплаките на писателот ќе даде:

„Тут перед ним, во всей красе своей,
С шипящими между волос змеями,
С кровавыми в руках бичами,
Из адских трех сестер явилася одна.

„Несчастнѣй! — говорит она, —
Ты ль Провидению пеняешь?

И ты ль с Разбойником себя равняешь?

Во препевот на Петковиќ оваа реплика еве како е пренесена:

„Истрга се тогај једна
От адски сестри жедна

С крaвaви в рaцe нoжeси
С змии в кoси црвeни.

Мoрe нeстрeкнoј чoвeчe!
Oнa му iнeгнo взрeчe:
Штo ce ти лyгити
И бoгa хулити

И ти л' с рaзбoјникa сaкaш
Дa сoи iрeшки мeрти?

Грeсвитe нa пишaтeлoт ce нeизмeрни, спoрeд прaвдaтa:

„Пeрeд твoeй ничтo eгo винa.
Пo лyтoсти свoeй и злoсти.
Oн врeдeя был,
Пoкa лиш' жил;
A тy... ужe твoи дaвнo иcтлeли кoсти,
A сoлнцe рaзy нe вoйдeт,
Чтoб нoвыx oт тeбя нe oсвeтилo бeд.
Твoиx твoрeниx яд нe тoлькo нe слaбeeт,
Нo, рaзливaвся, вeк oт вeкy лyтeeт.
Смoтри (тyт свeт eмy узрeть oнa дaлa),
Смoтри нa злыe вce дeлa
И нa нeсчaстия кoтoрых ты винoв!
Вoк дeтa, стyд свoиx сeмeй,
Oтчaяньe oтцoв и мaтeрeй:
Кeм yм и сeрдцe в них oтрaвлeны? — тoбoю.
Ктo, oсмeяв, кaк дeтcкиe мeчтy,
Сyпpyжeствo, нaчaльствa, влaсти,
И пpичитaл в винy лyдcкиe вce нaпaсти
И связи oбщeствa рвaлcя рaстoргнyть? — ты.
Нe ты ли вeличaл бeзвeрьe пpocвeщeньeм?
Нe ты ль в пpимaнчивый, в пpeлeстный вид oблeк
И стpaсти и пoрoк?
И вoн oпoсeнa твoим yчeньeм,
Тaм цeлaя cтpaнa
Пoлнa
Убийствaми и гpaбeжaми,
Рaздoрaми и мятeжaми
И дo пoгибeли дoвeдeнa тoбoй!
В нeй кaждoй кaпли слeз и крoви — ты винoй,
И смeл ты нa бoгoв хyлoй вooрyжиться?
A cкoлькo впpeдь eщe рoдитcя
Oт книг твoиx нa свeтe зoл!
Тepпи ж; здeсь пo дeлaм тeбe и кaзнa мeрa!“ —
Скaзaлa глeвнaя Мeгeрa
И кpишкoю зaхлoпнyлa кoтeл.

Очигледно, дека баснописецот на едно место ги собрал дошните страни на мнозина писатели и тој, како што е познато, одредено не целел на еден писател. Од литературата се знае дека преводот на оваа басна, со уште две други, на француски јазик предизвикал полемика во француската критика, бидејќи во Франција се помислило оти нападот бил уперен против Волтер! Меѓутоа од едно писмо на И. А. Крилов во кое станува збор и за ова прашање, се дознава дека тој и не помислувал на Волтер (стр. 506 од издањето на Басните на Крилов, што го користам во овој труд).

Превовите на писателот (писателите) од басната на И. А. Крилов вака ги прева Андреја Петковиќ:

„Колку твои грешки
Не се готови *шерки*.

Пакостен он бил и љут,
Додека живеил на *свеш*.

Но ти... твои век' изгнили коски
Се нови от тебе маки
Мило с'нце осветуе
Кога се на земја јавуе.

Погледни (сички му свет *показала*)
Погледни на онаја лошави дела,
На онаја сички несреќи терки,
Кои се плод од твоји грешки

Еве за *срамота* деца,
Коим си ти ум и срдце
Љуто отравил,
На веки погубил.

Ти си хулил супружество,
Вера, власт и началство,
Штел си вес свет да обориш
И сичко наопако превртиш.

Не ти ли гносоти до небо хвалеше?
И неверје за просветение броеше?
Не ти ли китеше с китки
Порочи на страсти — сладки?

Мене от учение твоје напојена
Цела земја тлес напоена.
П'лна от секакви безпокојства.
Грабежи и љути убијства.

Ти, ти си сичка причина
Што је до погибел она доведена.
И што рони *краси с'лази*,
От *сйрашни љути грази*.

И смејеш опште да се ордиш
 И божиј суд хулиш.
 А не знаеш ти човече трди
 Колку општ' зло ќе се роди
 От твои кинги погани
 По сички широки сирани.

Трви, трви, харно!
 Заслужил си веро!
 Мегера му договори
 а котен *сосема* затвори.

5

Интересна е појавата и губењето на Андреја. Д. Петковиќ како поет!
 За многу кратко време, како ученик во одескиот Ришелевски лицей, од 19. XII. 1859 до 16. IV. 1860 година, за неколку четири месеци, Андреја Петковиќ во истиот „Цариградски вестник“ објави две оригинални песни и три преведи од на врмето многу популарниот руски баснописец И. А. Крилов. И оригиналните песни, како и преводите, испеани се на убав народен јазик, со метриката на народната поезија дури и со поетиката на народната поезија. Според обичајот на времето, во препените Петковиќ гледал да ја даде основната порака на поетот, доста често проширувајќи го текстот на оригиналот со зборови и изрази својствени на македонскиот јазик. Карактеристично е оти првата басна Петковиќ ја употреби за да земе учество во антиунијатската борба, апострофирајќи го еден од водачите на унијатското движење, Драган Цанков!

Поради недоволното познавање на животот и дејноста на Андреја Петковиќ, во овој час не би можел со сигурност да навлезам во објаснувањето феноменот на многу краткиот поетски блесок на башиноселецот. Дали жестоките напади, што го пречекаа неговиот „Глас од далека земља“, објавени токму во бројот на „Цариградски вестник“, во којшто беше објавен третиот превод од басните на И. А. Крилов (нападот на „Безпристрасниј“ — Васил Друмев), беа причина убаво највениот поетски изблик така бргу да загасне?

Секако дека уредникот на „Цариградски вестник“ морал да води сметка за реакцијата на која наиде сатирата на Петковиќ, уперена против Авксентија велешки. Можеби и самиот А. Петковиќ, читајќи ја критиката на „Безпристрасниј“ се замислил над своите постапки (иако наполно оправдани), и блиските изгледи за настапување на универзитетот во Петроград, му диктираа воздржливост во поглед на објавувањето поезија. Во секој случај, само може да се зажали оти така бргу пресуши поетскиот извор на помладиот од браќата Петковиќ, Андреја, незаменливиот сатиричар и одличен препејувач на И. А. Крилов.

ИСТОРИСКА ПРОБЛЕМАТИКА

М

То
То
Ср
но
ва
ни
уи

мд
сам
Сг
да
рн
во
се
ост
ва
м-а
жу
ца
ре
во
це
обс
чп
ра
гла
и в
тур

Манол ПАНДЕВСКИ

МАКЕДОНСКИ СТОЈАЛИШТА ЗА БАЛКАНСКИОТ МИР И ЈУЖНОСЛОВЕНСКАТА СОЛИДАРНОСТ (крај на XIX и почеток на XX век)

I

Турската империја, одамна оставена во зависност од водечките и во Источното прашање најзаинтересирани европски сили, по 70-те години на XIX век се повеќе била претворана во полуколонија на европскиот капитал. Напоредно со економската се зголемувала и турската политичка зависност од империјалистичка Европа. Таа била присилувана да подвсрсува различни форми на странски мешања во внатрешниот живот. Тоа и го накрнувало суверенитетот и го поткопувало угледот на султанот како во земјата, така и надвор од Турција.

Во 70-те години на XIX век, со или без турско учество, биле заклучени низа мултилатерални и билатерални договори—да ги споменеме само одлуките на Цариградската амбасадорска конференција, Сан Стефанскиот прелиминарен и Берлинскиот мировен договор—благодарјќи на кои турскиот суверенитет врз низа балкански земји (Бугарија, Босна и Херцеговина, Санџак) останал само номинално, додека во други земји, меѓу кои и во Македонија, тој суверенитет и натаму се задржал во волна мера. Со тоа комплексот на Источното прашање, останувајќи без неколкуте свои дотогашни составци, бил стеснет, сведувајќи се на значително потесен круг од прашања, меѓу кои централно место ќе му припадне на македонското прашање. Тука само одбележуваме дека македонското прашање имено од ова време, поточно од Цариградската конференција (1876—1877) почнало да се изделува од речениов комплекс, вообликувајќи се постепено како одделно прашање во меѓународните дипломатски односи. И во текот на наредните децении тоа продолжило да се развива во истиов правец: да се изделува, обособува и индивидуализира. Една клаузула од Берлинскиот договор, членот 23, која ја обврзувала турската влада кон темелно реформирање на европските власти и останала неостварена, се однесувала главно на Македонија. Македонските национални водачи оваа клаузула, и во 70-те години и долго време потоа, ќе ја посочуваат како неизвршена турска обврска спрема Македонија и ќе ја бараат нејзината реализација.

Во октомври 1903 година, додека македонското Илинденско востание уште не било задушено, дошла Мирџитетската реформена програма, по силата на која двајца цивилни агенти, помошници на така наречениот генерален инспектор на трите македонски вилаети, и пет жандармериски офицерски екипи од европските сили, се настанале во Македонија, за да го надгледуваат извршувањето на програмата од страна на локалните турски власти. Во годините по Илинденското востание македонското прашање до најголема можна степен се индивидуализирало, а од друга страна, и се интернационализирано. Младотурската револуција (1908—1909) сосема нечујно ги згаснала Мирџитетските реформи, но одредбите од Берлинскиот конгрес останале во сила сè до Букурешкиот мировен договор од 1913 г. кој пак ја санкционирал новата политичко-територијална положба создадена со двете балкански војни. Со последниов договор, трите балкански соседки на Македонија — Србија, Грција и Бугарија — откако ја поделиле Македонија, успеале македонското прашање дипломатски да го дезинтернационализираат. Македонците, меѓутоа, не прифаќајќи ја поделбата на татковината и не сакајќи нивното прашање да се деградира до степен на внатрешно прашање за секоја една од трите балкански држави, и натаму, а особено по завршувањето на Првата светска војна во 1918 г., ќе се залагаат тоа да не слегне од меѓународната дипломатска сцена.

Горниве уводни редови јасно укажуваат на две нешта: прво, дека македонското прашање, во текот на неколку децении на преминот од XIX во XX век, egzistirало како изделено и индивидуализирано прашање во европските односи; и второ, дека неговото разрешување во најголема можна мера зависело од плановите и стремежите на европските сили, меѓу кои на преден план стоеле Австро-Унгарија и Русија, но не помалку за него биле заинтересирани и Великобританија и Германија.

Во македонското прашање, а со цел да влијаат врз неговите текнови, за да го разрешат во своја корист, постојано биле замешани трите балкански држави — Бугарија, Грција и Србија. Немоќни сами и со силата на оружјето да ја освојат Македонија од турски раце, а долго време и неспособни помеѓу себе за тоа да се спогодат, тие, преку нивните црковно-просветни, а подоцна и вооружени пропаганди, повеќе од половина век ќе вршат сскакви притисоци врз Македонците во Турција за од нивната средина да регрутираат свои едномисленци, а со цел на зајакнување на сопствените позиции од кои ќе настапат во моментот на делбата на турското територијално наследство во Македонија.

Учеството на Турција во македонското прашање (до 1912—1913 г.), најкратко речено се изразуvalo низ два вида активности: надворешно-политичка, одн. дипломатска низ која се настојувало да се спречува поткопувањето на султанскиот суверенитет во Македонија од страна на европските сили; и внатрешна, вооружена, со која османоката војска најбрутално ќе ги задушува македонските ослободителни напори. Целта била Македонија и натаму, со неизменет статус, да остане под Турција.

Клучот заклучок од овие редови би гласел, дека секоја една од горните држави, или групи од држави, се стремела кон разрешување на македонското прашање, ако не исклучиво, тогаш превосходно во своја сопствена корист.

И на крајот, не само што не треба да се испушти, ами повеќекратно треба да се потцрта партиципацијата на Македонците во создавањето, во постоењето и во текевите на македонското прашање. Важноста на македонското учество најдобро ќе се види ако се изрази со овие зборови: без Македонците и без нивните ослободителни стремени и борби не можело да постои ни самото македонско прашање. Сите меѓународни средби и акти за Македонија доаѓале како резултат од конкретните македонски ослободителни потфати.

II

Овие уводни страници ги изразуваат нашите денешни сознанија засновани врз научни испитувања на овие прашања. Меѓутоа, основната задача на нашиот прилог е да ги извлече, формулира и презентира погледите на сегашните македонски генерации за јав, и особено алтернативните решенија што наспроти оние туѓине, ги нуделе и за чие остварување се бореле тие генерации.

Најпрвин, како Македонците го сфаќале македонското прашање? — За нив тоа било прашање на сегашнината и, особено, на најблиската иднина на нивната татковина. Тие биле длабоко убедени дека османскиот угнетувачки систем нема шанси за долговечен опстанок; дека е прогазен од времето и осуден на блиска смрт. Македонците, исто така, добро увидувале дека туѓи и надворешни сили — секоја една од балканските држави и секоја европска сила — поединечно и сите заедно, се подготвуваат да ја извршат ликвидацијата на османската власт за да го разрешат прашањето во смисла на задоволување на нивните завојувачки аспирации. Според тоа, на Турција, а во нејзините рамки и на Македонија, им се заканувала најсериозна надворешна воена опасност. Понатаму, најпроникливите македонски умови, добро сфаќале дека османската доминација се одржува, а нејзината ликвидација привремено се одлага, благодарейќи само на луто ривалство со кое една на друга си пречеле, како европските сили и нивните блокови, така и малите балкански држави. Но острите ривалства и длабоките антагонизми, се очекувало, кога-тогаш да прераснат во всаќво вооружено пресметување, оди, во меѓусебна војна. На тој начин, секое надворешно вооружено разрешување на македонското прашање отворало шанси за два вида војни: прво, атитурски, второ, меѓубалкански. Од друга страна, бидејќи и европските сили, поделени во два антагонистички табори, со текот на времето ги заострувале меѓусебните односи и така се движеле кон светска војна, во тие околности искрите од војната за Македонија лесно можеле да го потпалат европскиот воен пожар. Можело некако да се предвиди како ќе почне, но не можело да се согледа како ќе се развива војната. Поставено во таквите пошироки балкански и

европски конституции, македонското прашање, не само за Македонците, за Турците и другите народности во Турција, ами и за соседните балкански народи, а зад Балканот и за европскиот пролетаријат, се поставувало и како прашање на војната и мирот и на Балканот и надвор од него. Поинаку речено, дипломата се состоела во следново: дали македонското прашање ќе го разреши македонската национално-слободителна револуција, одн. самите Македонци а во корист на сите угнетени народни маси во Македонија, со што војната би се направила беспредметна и отстранила како насилно средство, или ќе се остави револуцијата да биде задушена од султанските војски и со благословот од балканските и европски влади, за да ѝ го отстапи местото на војната. На тој начин, населението во Македонија, македонскиот народ и неговото ослободително движење уште тогаш почнале да ја дојат судбината на соланството, на пролетаријатот, и на работничкото и социјалистичкото движење во балканските земји на и надвор од нив, во Европа. Во споката на бучење на империјализмот тоа поинаку не можело ни да биде.

Пред Македонците, но не и само пред нив, се поставувала историската задача, да најдат излез од корсокакот, за да се ослободат, откако ќе ги усогласат потребите на сопствената револуција со неопходноста од зачувување на мирот на Балканот. За македонските револуционери мирот бил потребен, во прв ред, заради зачувување на територијалниот интегритет на Македонија, зашто биле свесни дека секоја надворешна војна интервенција во Турција би го ликвидирала најпрвин македонскиот територијален интегритет. Според тоа, тие не биле потпалувачи на војната за какви што дури и австриските социјалисти во 1903 ги обвинувале, ами борци за слобода на сопствениот народ, но и загрижени протагонисти на мирот. Кратко речено прашањето се поставувало во следниов вид: на кој начин да се извојува македонска држава, а да не се дозволи странска окупација или поделба на Македонија, и во исто време да се зачува мирот на Балканот.

По овој осврт на комплексната меѓузависност на надворешните сили и тенденции кои на некој начин учествувале во акциите за определување на идниот статус на Македонија, да се вратиме на прашањето за нудените македонски алтернативи. Разрешувањето на македонското прашање самите Македонци го гледале единствено низ самоуправни, а подоцна, и на самостојна македонска држава на Балканот. За нив неговото разрешување не можело да има каков и да е поинаков опилот. Немајќи доволно сопствени сили за вооружена победа над Османската империја чиишто поданици биле, а поучувајќи се и од недалечните примери на блиските соседи, Бугарите и Србите, тие во центарот на својата национално-политичка програма го поставиле барањето за извојување на полна политичка автономија на Македонија и одрнска Тракија. Паролите „Автономна Македонија“ и „Македонија на Македонците“ го заземат почетното место во револуционерната агитација што ја ширеле среде подјармените народни маси во земјата и меѓу македонската емиграција надвор од неа. Во нивните концепции политичката автономија во рамките на Турција се јавувала како првобитна фаза кон

потполната државна самостојност на Македонија, но и како солуција која ќе ѝ го попречи патот на војната, зашто не ќе произвика силни потреси на Балканот. Не се исклучувала и можноста, така осамостоената нова јужнословенска држава да се вклучи во идната балканска федерација или конфедерација како нејзина рамноправна политичка единица. Во оден момент, по победата на Младотурската револуција во 1908 г. македонската национално-политичка програма бара државност во формата на обласна самоуправа на Македонија во границите на демократизирана и реформирана Турција. Значи, разрошување пак од внатрешните сили, без посебни политички потреси и војни интервенции. Несоомно е дека барањето на автономијата, одн. на обласката самоуправа, ги изразувало најинтимните и легитимни аспирации и вистинските национални интереси на Македонците за национално самоопредување, за слобода, демократија и за изградување на сопствена национална држава.

Наедно со тоа, извојувањето на автономијата и конституирањето на сопствената национална држава, за сите подалесвидни Македонци представувале најсигурно средство за осигурување целоста на татковината. За нив автономијата е неопходна предпоставка и услов за зачувување на интегритетот на Македонија, на која османската држава, под чиното притисоци тие се задолжуваат, не е кадарна да ѝ го гарантира опстанокот и одбраната од надворешни освојувања. И обратно, без територијалниот интегритет и без сопствена земја нема шанси ни автономијата, зашто единството на територијата е предуслов и за единство на нацијата во сопствената држава. Всушност огромните напори на Македонците за неутрализирање на разурнувачкото дејствување од соседните балкански пропаганди, кои пак се јавувале во улогата на претходнички на идното територијално делење на Македонија, представувале суштествена побуда и за основањето, а и една од причините на долгогодишното постоење на организираното македонско ослободително движење. Во неговата матрица пак се наоѓала внатрешната македонска револуционерна организација (ВМРО). На тој начин, напорите за одбрана на територијалниот интегритет и борбата за извојување на македонска држава постојано течно заедно, засмно се проникнувале, меѓусебно се обусловувале и чинеле единствена дијалектичка целина. Неслучајно, тие сјогаш земале централно место во националните програми на македонските организации.

Имајќи ги предвид горните околности Македонците лесно можеле да му го определат местото на сопственото ослободително движење во поширокиот балкански, па и европски распоред на сили и тензиции, а кои на еден или друг начин изразуваат ијакков однос спрема Македонија. Револуционерно-демократските и прогресивни струи, а тие обично превладувале во движењето, неговото место го гледале меѓу широкиот спектар на националноослободителните, работничките и другите демократски и ослободителни движења во Турција, во соседните држави па и во подалечните европски земји. А тие сили и движења, како што се знае, редовно биле антимилитаристички и антисвоено ориентирани. Таквата карактеристика лежела во нивното битие. Прогреси-

вите Македонци добро ги согледувале допирачките точки и задничките интереси на македонското движење со овие на движењата за социјално и национално ослободување кај околните словенски и христијански народи во Турција и надвор од неа. Во таа смисла задничките интереси и јужнословенската солидарност особено успешно се изразуваат низ борбата против растечкиот милитаризам во балканските земји, чешто јакнење неодминливо водело кон војна, го загрозувало мирот на Балканот, а заедно со него и интегритетот на Македонија. И во таа насока треба да се вреднуваат начелата коишто многу често ги среќаваме во печатните органи и во програмските документи на македонското револуционерно движење, дека неговото дело не е воено-подбунувачко и урнувачко, туку напротив, дека е културно и цивилизаторско дело и дека борбата се води единствено во името на автономјата и за извојување на повисоки политичко-општествени односи во новата држава одошто биле односите во Турција. Во изворите често се јавува и јасно изразената мисла дека македонската национално-ослободителна револуција, покрај сето друго, има и активен карактер; дека таа, борјќи се за автономјата, им го затвора патот на милитаризмот во балканските земји и на војната на Балканот. Во тој контекст на размисли го наоѓа своето место и познатиот лозунг на Гоце Делчев: „Јас го разбираам светот единствено како поле за културен натпревар меѓу народите“. Значи, културен, што во она време значело и цивилизаторски и тоа во најпроширената смисла на зборот, а не милитаристички и воен натпревар меѓу народите на Балканот. Несомнено е дека при тоа Г. Делчев ја имал предвид и воената опасност насочена, во прв ред, кон Македонија. Тоа го потврдуваат и други негови изјави. Гоце Делчев во кризната 1903 година, стравувал од воена интервенција на Бугарија, зашто ако тоа станело, бугарските државници ќе барале територијални компензации за сметка на Македонија. „И во Бугарија, кога стануваше збор за неа (за помошта) — заклучува авторот на ова сведоштво Антон Страшимиров — тој пак го бараше народот, кого што го бараше и во Македонија“.

За нашата тема многу значаен е фактот (само бегло споменат на почетокот) на долгогодишното постоење и делување на македонското револуционерно ослободително движење во XIX и XX век. Ова движење по прв пат наоѓа посилен израз низ познатото Кресненско востание (1878—1879), и ќе се обнови со поголема сила, низ целата земја и врз многу посолидни основи, со формирањето на Внатрешната македонска револуционерна организација во 1893 година. По 1893 г. движењето ќе постои континуирано — сè до неговото потполно виевање во македонското комунистичко движење, а потоа, и во НОБ и социјалистичката револуција, кои ги презедоа на себе неговите нереализирани национални задачи.

Во текот на овие децении македонските народни маси, предводени од организираните револуционери сили, активно учествуваа во две востанија (без Кресненското и без Народноослободителното) — во Илинденското во 1903 г. и во Младотурското во 1908 и 1909 година. На Илинден 1903 година, тие, на ослободената територија ја создадоа

Кру
фор
сите
как
след
на
жрт
рап
од
овес

и м
на с
пред
тиве
ците
пота
Во м
ВМ
орга
Дови
змож
види
и вр
орга
и во
држа
субје
Пом
ност
борб
со се
венц
чува
со 1
бран
наста

инте
змож
дите
рано
стем
од в
ципи
зиран
на се
на бу

Крушевската востаничка република, која најнагледно ја демонстрира формата и структурата на толку пожелната македонска држава. Низ сите овие револуции и востанија Македонците натаму се обособуваат како современа јужнословенска нација; тие создаваа свое борбено наследство и ја испишуваа сопствената историја. Историската традиција, на која постојано ѝ се додаваа новите ослободителни усилби и народни жртви, збогатуваа и со нови идеали, ја преземаа натаму новите генерации како сопствен борбен опит и свое историско наследство, кое пак, од своја страна, уште побргу ја зацврстуваа националната самосвест и мислата за посебност на македонските национални интереси.

Свесни за фактот на постоење на сопствени национални интереси и идеали, а кои постојано беа загрозувани од завојувачките аспирации на околните и подалечни добро организирани буржоазии, и исправени пред историската задача да го извлечат народот од канџите на примитивниот османски угнетуваач, разбудените патриотски сили на Македонците и самите пристапија кон организирање на народните ослободителни потенцијали, и кон изградување на свои ослободителни организации. Во матицата на движењето, како што рекојме, долго време се наоѓаше ВМРО. Низ процесот на изградување на Македонската револуционерна организација и со помошта од неа, тие се стремее да ги зачуваат Македонците од надворешни политички влијанија и мешања и да ги оневозможат туѓите поегнувања, за да можат од тие позиции самите да влијаат во една позитивна насока врз развојот на македонското прашање и врз меѓубалканските и меѓународни односи. Во таа смисла добро организираното ослободително движење, кое неизбежно се јавуваше и во улогата на ембрион и историски претходник на идната македонска држава, настапуваа и како нов самостоен национално-политички субјект во меѓубалканските односи на Балканската политичка сцена. Повеќе пати декларираниот и со оружје брајет стремеж кон самостојност и независност од кој и да е, меѓу другито, се оживотворуваше и низ борбата за самоослободување; за ослободување од постојното робство со сопствени сили и без надворешни мешања, и особено без воени интервенции во Македонија. Мислата за самоослободување, но и за препрекување патот на војната, на пример, ги одведе доброволечките одреди со 1.500 борци во 1909 г., предводени од Јане Сандански, а заради одбрана на уставниот поредок, во Цариград, во кризниот момент што настана како последица од султанскиот контрареволуционерен удар.

Сосема во согласност со осознаените сопствени национални интереси, со ориентацијата кон самоослободување и со борбата за оневозможување на надворешните влијанија и мешања, македонското ослободително движење, особено во лицето на неговата револуционерна левица, рано почна да изградува свои појдовни стојалишта за сопствениот систем на однесување спрема разните сили и фактори кои стоеја надвор од него, но имаа свој однос кон Македонија, т.е. да ги изградува принципите на својата надворешна политика. Таа политика бараше организираното ослободително движење на Македонците да биде, од страна на соседните народи, и пред сè, од демократските средини и движења на бугарскиот и на српскиот народ, признаено и прифатено како при-

роден сојузник и рамноправен партнер во градењето на јужнословенското и балканско единство кои да ја овозможат војната и да отвори перспективи за поразвиен облик на заедништво во вид на балканска федерација со Македонија како војзни рамноправни член. На тој начин, Македонците, преку своето организирано ослободувателно движење, одбивајќи ги надворешните моќања и тенденциите да бидат од други и по пат на војна откивати од Турција, а со самото тоа да станат и прва жртва на војната, де факто си ја присвоија улогата која природно им припаѓаше — улогата на самостоен национално-политички субјект и природен сојузник на социјалистичките и демократски движења кај јужнословенските и балкански народи, коишто, исто така, беа антиимперијалистички и активно ориентирани. Овие последнива, можеа, имено во лицето на македонското ослободително движење, и особено на неговата револуционерна личина која и самата им беше блиска на социјалистичките идеи, да го најдат својот македонски сојузник во борбата против милитаризмот во сопствените земји, а за мир, прогрес и заедништво на српскиот, бугарскиот и македонскиот народ на Балканскиот Полуостров.

Надвор од нашиот тематски интерес останува прашањето за тоа дека балканските социјал-демократски партии, и пред сè бугарската и српската, стеснати во своите гледишта од иднио-политичките ограничюности на своето време, во лицето на македонското движење не видоа прогресивна сила и природен сојузник во борбата против балканскиот милитаризам, поради што и го оставија без сопствена непосредна поддршка. Затоа пак, бројни поединци, а кои уште од раната младост беа задонси со идеите на револуционрниот социјализам и демократизам, се вклучија и мошне активно учествуваа во македонското револуционерно ослободително движење, а повеќето од нив ги положија и своите животи за неговото преуспевање. Тие поединци не доагаа во Македонија раководјќи се исклучиво од хуманите чувства за помагање на ослободителните усилия на братскиот народ, ами и од свеста дека, меѓу другото, и долгот кон сопствената татковина им налага да се ангажираат на фронтот во Македонија за да ги свршат тековите на балканската историја кои мирните води на јужнословенското заедништво и општобалканскиот прогрес. Наедно со тоа, тие го изразуваа личниот и општествен протест против задушливата националистичко-империјалистичка атмосфера во сопствените земји. Тоа беа луѓе кои не можеа да ја одвојуваат и не ја одвојуваа иднината на сопствениот народ од онаа на македонскиот и на другите балкански народи. Впрочем, судбината на тие народи беше и остааа неодоива. По силата на низа посебни историски околности тие дојдоа главно од средината на бугарскиот народ.

III

Од сето што досега се рече следува да се заклучи дека македонската револуционерна демократија рано си изградилa достатно јасни стојалишта и појдовни начела за однесување спрема следниве три на-

дворешни фактори кои влијаале и можеле да влијаат врз развојот на македонското прашање: прво, спрема европските сили; потоа, спрема официјалните и владеечки балкански кругови; и, најпосле, спрема демократските и прогресивни сили во соседните балкански и во европските држави. Тие стојалишта и начела со текот на децениите натаму се зацврстувале, зашто наоѓале своја потврда во бројните конкретни настани што се одиграле во Македонија и на Балканот. Како изгледале овие стојалишта во однос на секој еден од нив?

Европските сили, според овие гледишта, имаат можности и се во состојба позитивно да го разрешат македонското прашање дури и само со дипломатски приписок врз Турција, но тие самовилничјативно и доброволно не ќе го сторат тоа. Не ќе го сторат, зашто прво, нивните далекусежни планови предвидуваат потчинување, а ситуационо и поделба на целата турска територија, и второ, дека европските сили, поделени во антагонистички блокови не се во состојба да се спогодат за поделба на турското територијално наследство, а ќе се ни готови да отпочнат меѓусебна војна заради распарчувањето на Турција. Некои од нив најупорно ја поддржуваат целосноста на Турција. Но нивната тајна дипломатија постојано е во дејство, покрај во другите, и во балканските држави, со цел, последниве што поцврсто да се вратат за една или друга европска сила и за овој или оној империјалистички блок. Тие, исто така, не го сакаат парцијалното разрешување на македонското прашање. Оваа состојба ги принудува Македонците, кои и без тоа не можат повеќе покорно да го поднесуваат османското робство, да подготват и да изведат сепаратно долготрајно востание, кое ќе го наруши привидниот мир во Турција и ќе ги натера силите кон колектива и ефикасна дипломатска интервенција за да ѝ се створи патот на македонската политичка автономија. Европа тоа треба да го стори, меѓу другото, во интерес и на општиот економско-општествен прогрес и на мирот во овој дел од континентот од кој треба дефинитивно да се отстрани османскиот анахронизам. Македонците ја земаат улогата на внатрешен двигател, на дотолку силен фактор чишто глас мора да тежи за да се слуша при разрешувањето на нивното прашање. Откако османското господство ќе се отстрани, разрешувањето на македонското прашање ќе се изврши во полза на македонскиот и на другите потиснати народи во Европска Турција, а не исклучиво во интерес на европските сили. Тоа ќе се постигне, откако револуцијата самата ќе го доведе, речиси до самиот крај, своето ослободително дело, кое потоа би било само санкционирано од европскиот концерт. Се додека овие сили не ќе го сторат тоа, нивните реформи во Македонија ќе останат лажно миротворство и палијативно средство преземано заради привремено залажување на размрвените народни маси и за делумна пацификација на Македонија.

Реченово за гледиштата спрема политиката на европските сили во голема мерка е релевантно и за другите балкански држави. Но, за разлика од силите, кај овие се неспоредливо посилен аспирациите за непосредно територијално проширување во Македонија за сметка на Турција. Тие се принудени привремено да одржуваат нормални односи

на и да кокетираат, со турската влада, меѓу другото и за да не ги изгубат исклучителните права и привилегии над црковно-просветно-културниот живот на султанските христијански поданици во Македонија, ко нивната стратешка ориентација е насочена кон војна против Турција заради освојување на Македонија. На таквата стратешка цел е потчинета нивната надворешна, а во најголема можна мера, и внатрешната политика. Тие со најголема напегнатост го следат однесувањето на европските сили; го следат развитокот на македонското ослободително движење; поединечно или привремено здружени, ѝ се придружуваат на оваа или онаа европска сила за да се спротивстават на друга балканска држава; ги менуваат своите европски покровители и ги доведуваат сопствените народи во економска и политичка зависност од нив. Тие целосно се вклучени во дипломатскиот вител на македонската криза. Во исто време, по пат на мешања, и особено преку интервенциите на своите вооружени пропаганди во Македонија, тие ги уништуваат македонските револуционерни сили, го разбиваат единството на народните маси во нивната борба против османскиот господар и ја слабеат македонската револуција и со сето тоа ја онеспособуваат да си ги изврши задачите и да си ги постигне целите. Тие со сите средства и многу активно работат против автономијата на Македонија. Политиката на балканските буржоазии кои владеат во соодветните држави не води кон мир и мирен просперитет на нивните народи; кон јужнословенско и балканско единство, ами кон војни од кои ниеден народ на Балканот ништо добро не треба да очекува.

Последново добро се чувствувало уште во времето на вооружениот мир. Во балканските земји, како последица од завојувачката политика на нивните буржоазии, на долготрајната отвореност на македонското прашање и на тајните комбинации на европската дипломатија чиишто жртви станувале, јакне личниот режим на владетелите; влијанието на војните и военољубивите кругови е во постојан пораст; се засилува милитаризмот, а одделни режимски кругови брзо се збогатуваат за сметка на војните доставки. Основна преокупација насекаде е изградување на јака армија, а офицерството ужива секакви предности пред сите други општествени слоеви и категории. И сето тоа ги сведува на минимум граѓанските и политички слободи, а однадвор накалимениот буржоаски парламентаризам со неговите институции се претвора во политичка пародија. Стремежите кон Македонија ги оптоваруваат балканските народи со огромни и постојано растечки војни буџети, со нови даноци. Одржувањето на несоодветно големите армии ги инапегнува и исцрпува нивните национални економски и сè повеќе ги доведува во зависност од странскиот капитал. Оваа напегната ситуација околу Македонија тешко и задушно се одразува врз демократските и прогресивни движења и економски ги исцрпува народните маси во балканските земји. Таа ситуација на долготрајна нерешеност на македонското прашање му пречи на економскиот просперитет и социјалниот прогрес; ја ослабнува борбата на работничката класа за подобрување на нејзината положба. Македонскиот револуционер и марксистички публицист Димо Хаџи Димов, чиишто трудови овде ни служат како

извори, во 1901 г. ќе заврши една своја брошура со следнава порака: „Дури по триумфот на слободата во Македонија кутрите балкански народи ќе имаат можност посознателно веќе да го отпочнат разгледувањето на своите социјални задачи, кои се заеднички со оние на Целиот свет, а имено, отресувањето од последното човечко ropство — економското, главниот двигател на општочовечките беди и несреќи“. Свеста за огромната меѓузависност помеѓу мирот, македонската државност и балканскиот прогрес кај Д. Хаџи Димов нашла потполн израз. Овде на ум ни доаѓа еден заклучок на истакнатиот југословенски државник и марксистички мислител Едвард Кардељ, изнесена шесест години подоцна во студијата „Социјализмот и војната“, а кој многу наликува на овој од Хаџи Димов. Тој гласи: „Во онаа мера, во која мирот ќе ја поттврдува внатрешната борба за социјализам и општествен прогрес во секоја земја, во таа мера резултатите од таа борба ќе го зајврнуваат мирот“. Ние од своја страна само би додале дека мирот и општествениот прогрес веќе доста одамна, уште од времето на појавата на империјализмот и по Француско-пруската војна (1871) се нашле рака под рака, надополнувајќи се еден со друг. Тоа најочигледно и не од вчера го потврдил и македонскиот и балканскиот пример. Прокикливите сведоштва на Д. Хаџи Димов би можеле да ги прошириме и врз поширок, европски план, од кадешто одделни европски социјалистички лидери уште во она време гледале на македонското прашање на сличен начин, доведувајќи го него во тесна врска со борбата за мир на европската работничка класа. Блиски до овие становишта се и погледите на В. И. Ленин изнесени во 1908 и 1912 година.

Горниве сознанија за политиката на владеечките кругови во балканските земји налагале, македонските револуционери да не си дозволат да очекуваат никаква помош од ниедна соседна влада, од ниеден официјален балкански фактор. Револуционерите не смеат да одгледуваат илузии за каква и да с полза од наслонување на нив. Тие се должни да ги одбиваат врските со балканските влади бидејќи овие не само што македонското движење не го прифаќаат како легитимен претставник на еден соседен народ кој се бори за слобода, ами постојано работат со секакви средства против него. Со непријателите, кои јавно и подмолно ги напаѓаат македонските револуционери, не е можно да се воспостават никакви нормални заемни односи од простата причина што за дијалог се потребни двајца. Друго е прашањето што владите на Бугарија и Србија повремено го толерирале престојот на македонски емигранти и национални борби и извесни македонски активности во своите земји. Но тоа не било така во сите времиња и за сите. Јане Сандански и Крсте Мисирков, на пример, биле лишувани од таквата „привилегија“ во Бугарија.

Простанувало Македонците, за соработка, поддршка и помош да се обраќаат кон демократските и работничките средини во лицето на разните нивни професионални, национални, политички и други асоцијации во Бугарија, а во помала мера и во Србија. Повремени или трајни врски биле воспоставени со Учителскиот сојуз, со одделни социјалистички фракции, политички групи, редакции на весници, како и со

векот македонски емигрантски друштва во Бугарија. Во тој контекст ги споменуваме и српските социјалисти особено за периодот од 1903. до балканската војна. Во тие средини промакедонските агитации ги истакнувале заедничките интереси и општата полза на јужнословенските народи од скорешното позитивно разрешување на македонското прашање, кое (разрешување) можело да ги отвори перспективите на трајната јужнословенска солидарност и на балканската федерација. Не само за македонскиот, ами и за нему соседните словенски народи најпожелното разрешување на прашањето е извојување на самостојна државна организација на Македонија. Од соседните балкански народи се бара благоразумот и братско разбирање за болките и стремежите на Македонците и меѓусебно мирно спогодување за да се спречат воените катастрофи. Впрочем Македонците имаат право на своја национална држава за чиешто извојување бараат поткрепа.

А најсигурниот пат кон тоа е патот на револуционерното ослободување на Македонците кои ја бараат поддршката од соседните братски народи. Последниве треба неа да им ја дадат, меѓу другото и во сопствениот интерес, зашто македонската драма уште во периодот на вооружениот мир погубелно се одразува врз животот на живните земји. Но владите на балканските земји, бидејќи се орудија на тамошните буржоазни и зависни од европските сили, никогаш не ќе пристапат кон доброволно и искрено меѓусебно спогодување по однос на автономијата на Македонија пред самото македонско прашање да се реши врз начелото на автономијата. Исто така, ни збор не може да стапува за каква и да е балканска федерација или искрен и траен балкански сојуз, додека не се отстрани пропагандниот натпревар и не се воспостави единство на христијанските народи и маси во Македонија, кое (единство) е прв предуслов и на нејзината политичка автономија. Поннаку речено, убавата идеја за балканска федерација нема никакви шанси за успех без претходно воспоставување на политичка автономија на Македонија.

Најпосле, тоа е единствениот исправен пат за ликвидирање на заедничката тешка хипотека што берлинските „миротворци“ во 1878 г. им ја наметнале на ослободените, недоослободените и поробените балкански народи.

Така изгледало, во најопшти црти, презладувачките македонски стојалишта за балканскиот мир и јужнословенската солидарност кон крајот на XIX и во првите децении од XX век. Тие, несомнено, биле мошне поучни и за подоцнежните поколенија на Полуостровот.

Блаже РИСТОВСКИ

МАКЕДОНСКАТА ОПШТЕСТВЕНА МИСЛА ВО ПРВИОТ ПЕРИОД НА НАЦИОНАЛНАТА ПЕРЕРОДБА

(во корелација со развитокот на славистиката и на општествената
мисла кај соседните словенски народи)

Македонската преродба (ако воопшто овој термин може да се употребува во науката и за нашиот случај)¹ започнува кон почетокот на XIX в., формално со објавувањето на првите книги на главно современи македонски јазик (1814)². Овој процес се развива мешно: продолжително и конвулзивно — не толку поради внатрешните тензиции, колку поради надворешните империвни и многустрани мешања, па затоа и завршува дури со конституирањето на македонската државност на Првото заседание на АСНОМ (1944). Тоа беше всушност последната национална афирмација на еден словенски (и балкански) народ, по веќишолна упорна борба за своето ослободување.

Процесот на македонската национална преродба може да се подели на три основни периоди: 1. Културно-просветно и духовно развивување на македонскиот народ (1814—1870); 2. Изградба и афирма-

¹ Д-р Блаже Ристовски, *Што е што македонска преродба?* (Целот кон периодизацијата на македонскиот национален развиток), „Погледи“, VIII, 3, Скопје, 1971, 302—322.

² Иако првиот досега познат печатен текст на народен македонски јазик се наоѓа во „Четиријазичникот“ на Дантил (1802), со оглед на целите на авторот и на начинот на употребата, не би можел да претставува таков ориентир што би разделувал две епохи од македонскиот развиток. Меѓутоа, со доста оправдување би можел да се земе предвид учебникот *Первоѹчебне хотѹчимѹ бучитѹм кнѹжѹ писменѹ Славѹенскимѹ, называемѹе БУКВАРѹ*, со многими полѹзнимѹ и потрѹбнимѹ Наставѹалѹнимѹ...“ во Виѹнѹ, 1792, од разбојскиот трговец, просветител и дипломатски службеник кај Караѹорѹе Марко Теодоровиѹ (Везѹзов), предѹдо (по мајчина линѹиѹ) на Н. Ј. Вапѹиѹров. Но и оваа книга, како впрочем и издањѹјата на Нѹсѹиф Рипски од Бѹварѹко и на некои од издањѹјата на протѹстантот Елѹјѹас Рѹгс во Сѹмерѹна, сеуште не биле предмет за проучување од нашата наука, иако се работи за важни проѹлоги на источномѹкедонски диѹјалектни прѹти во печатената реч. Оваа литература веројатно ќе го постави и прѹшањето за двојната припадност, зашто тѹе имаат место и во бугарската литературна и културна историѹа (за овој проблем да се види: Iva n D o g o v s k Ź y, *OtŹzky srovnŹvŹcŹhŹ studia balkŹnskŹjch literatur*, „Slavia“, XLVII, 4, Praha, 1978, 399—403; и с т и ѹ т: *OtŹzky srovnŹvŹcŹhŹ studia evropskŹch literatur*, „Прилози“, IV, 2, Скопје, 1979, 51—66).

нација на македонската националноослободителна програма (1870—1903), и 3. Национално-политичко созревање и афирмација на македонскиот народ (1903—1944). Во рамките на ограничениот простор овојпат се задржуваме врз првиот период од преродбенскиот процес.

1.

Независно од степенот на општествено-економскиот развој на македонскиот народ и продорот на капиталистичките елементи во овој дел на Турција³, независно и од порастот и етничката структура на македонските градови, процесот на конституирањето на македонската нација започна со одредени објективни историски тешкотии што го следат во целиот развојен тек. Корениште на овие последици допираат до најдалечните епохи од македонската историја.

Кон почетокот на VII в. Словените веќе беа населени во Македонија, продирајќи и длабоко во денешните граници на Грција и Албанија. Тие се вмешана со староседелците и постепено, преку етапата на етно-културна симбиоза и диференцијација, се оформува една географско-економска, културно-јазична и општествено-политичка целина што почна да се конституира како посебна етничка целина со словенскиот како заеднички јазик и со специфична словенско-византиска култура во лавувите на единствена конфесионална организација⁴. Меѓутоа, честото менување на политичките господари и долготрајното робство под перзијатска Турција не создаде услови да се афирмира и да се задржи едно определено народно име за овој народ за да може после да ѝ го предаде на новата општествено-историска категорија нацијата. Имено од племенските имиња не успеа да се наложи како заедничко, обединително маркирање, а словенското име, којшто се афирмира уште во кирилотоодискиот период (особено преку делото на Климент Охридски) и се конзервира кај соседните Албанци, со последното обопштување преку заедничката писмена култура на Словените, стана недостатокно изразно како народносно обележје за Македонските Словени, особено пак кога него го усвоија веќе Словаци и Словенците и се обидуваа да го афирмираат Хрватите. Поради овие и други причини изгледа како завршувањето на процесот на конституирањето на народот во Македонија да се пресретнува со процесот на формирањето на нацијата. Долготрајноста и нерамномерноста на првиот условува мошне комплициран и долготраен развој на вториот процес. Додека за Грците, којшто зачуваа солид континуитет на духовно-просветниот живот во текот на целиот период на турското робство, националниот развојен сеп тргна праволинејски, со наследување на името и минатото на авоименската средновековна држава (заедно со фетишот за византиските граници) и со поставувањето веднаш на меслата и за политичко ослободување и државносно обособување (а тоа во голема мерка се

³ Д-р Данчо Зографски, *Развојните на календарскиот елементи во Македонија за време на турското владеење*, Скопје, 1967.

⁴ Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот народ и македонската национална свесност*, Скопје, 1968, 7—12.

од
М
во
тр
на
на
ск
сл
пр
гр
ме
ске
ти

од
им
ден
ков
Том
зир
и ф
акв
што
дов
ние
не б
Буг
влас
и х
нар
тоа
Така
коло
буга
елит

прва

на ил
I, Св
1812
Сте
София

но-оса

однесува и за развитокот на Србите и донекаде за Бугарите), — кај Македонците сето тоа се постави со извесно задоцнување, во изменети историски околности, при отсуство на својименски државно-правни традиции, без афирмирано единствено народно име и при постоење на голема мешаница на народносно-конфесионално-социјални определби наследени од средновековието и од специфичните околности во османското ropство. Како што се случуваше и со другите „неисториски“ словенски народи, и Македонците во првата половина на XIX в. стојеа пред судбоносните прашања: кои сме, што сме и до каде сме, т.е. етнографско-географски да се омеѓат од соседите и со посебно национално маркирање што имаше веќе долга традиција да ги постават и програмските задачи за јазично обединување, национално афирмирање и политичко ослободување.

2.

Општествениот развиток на Македонија во овој период зависеше од разни надворешни и внатрешни фактори. Бездруго важно место имаше геополитичката положба, бидејќи Македонија се наоѓаше во централен дел на Отоманската Империја, без можности за непосреден контакт со ослободети и државно конституирани национални заедници. Тоа во голема степен го ограничуваше трансферот на идеите и организираниите комуникации со сопствената емиграција, а го оневозможуваше и формирањето сопствени колонии што би имале слободна и помогната акција на својата граница. Тоа беа сосем перазлични услови од оние што ги имаа соседите Грци, Срби, Бугари и Албанци. Затоа во Македонија, ако се исклучи ограничениот настап на Пиколомини во далечниот XVII в., никогаш не дојде до продор на туѓи армии и никогаш не беше заменето турското господство. За разлика од тоа, на пр. во Бугарија повеќенати руските армии воспоставуваа руска окупациона власт на добар дел од бугарската етничка територија што како словенска и христијанска висуваше суштествено раздвижување сред бугарскиот народ, го активираше во конкретната ситуација и го присилуваше по-тоа да емигрира заедно со повлекувањето на окупационите армии⁵. Така се создаваа национално разбудени и политички активни бугарски колонии во Романија и во Русија што после стануваа важни центри на бугарската национална преродба и ослободителна акција. Таков или сличен беше случајот и кај другите соседи⁶.

Од друга страна, духовниот живот на македонскиот народ во првата половина на XIX в. беше исцело во рацете на веќе наполно грци-

⁵ Д-р Блаже Ристовски, *Пројави и профили од македонската литература на историја*. Прилог за развитокот на македонската културно-национална мисла, I, Скопје, 1982, 187—190; В. Д. Кочобеев, *Русско-болгарские отношения в 1806—1812 гг.*, во зб.: *Из истории русско-болгарских отношений*, Москва, 1958, 194—291; Стефан Дойнов, *Българското национално-освободително движение 1800—1812*, София, 1979; *История на България*, I, София, 1954, 314—328.

⁶ Д-р Веселин Трајков, *Идеологически течения и програми в национално-освободителните движения на Балканите до 1878 година*, София, 1978, 13—86 и н.

црквата Вселенска патријаршија. Иако доста олинизирана, Охридската архиепископија сè до укинувањето во 1767 год. претставуваше единствена институција што на извесен начин ги обединуваше православните Словени во својата дијоцеза. Потоа останаа разбичаните манастири и цркви што настојуваша да бидат во допир со Света Гора и со надеж гледаа кон Русија. Сударот со грчкото свештенство и отпорот на македонското граѓанство против грчкото влијание, особено во црковно-училишните општини и воопшто во просветата, ги засилил стремите за обновување на Охридската архиепископија како црква на веќе разбудената македонска народност. Овој прв период се карактеризира токму со изпрестајва борба за своја црква, свое свештенство, свои училишта и учители и своја општинска самоуправа. Во една таква ситуација не беше тешко да се уфрлат и разните „религиозни“ мисии што преку протестантизмот или католицизмот и особено преку унијатството почнаа полска да го печкаат дотогаш единствениот народ на разни вери што во условите во Турција означуваа „народности“. Но истовремено тие му овозможиле на Македонецот да го избегнува загрозувачкото грчко влијание и да добива дозирана помош од големите држави што се јавуваа како покровителки на одделните мисии во Македонија. Тоа се почувствуваша особено по појавата на националните пропаганди на соседните словенски народи, кога народното единство беше конечно нарушено и кога во Македонија започна суровата борба за јазик и црква. Така, независно од релативниот напредок на градовите, трговијата и занаетчиството, младото граѓанство беше разединето и нормалниот национален развиток во голема мерка беше отежнат.

3.

Во снов овој процес во првите децении од XIX век словенството беше основниот етнички белег и за народот во Македонија. Со тоа се издвојувале од Грците и се приопштуваше кон „словенското племе“ што често (и не само овде) се сфаќаше како единствен народ⁷. И ако до тогаш ретко пред странскиот свет се истакнуваше грчкото име, сега веќе се побара името што живееше по црквите и манастирите, но веќе со задолжително словенско маркирање. Затоа не случајно уште во насловите на сите изданија на Ј. Крчовски и К. Пејчиновиќ и нивните следбеници стои дека се явуваат на „прост“ и тоа „словеноболгарски“ јазик⁸. Прво, тоа претставуваше напуштање на „официјалниот“ црковно-словенски јазик што беше континуирано во употреба во Македонија сè до XIX век и висување на народниот говор во писмената реч, а второ, тоа беше акт на приопштување кон општиот стремеж во таа епоха за истакнување на словенската припадност. Меѓутоа, кога во 40-тите

⁷ В. А. Дьяков, Д. Ф. Марков, А. С. Мильников, *Некоторые узловые методологические вопросы истории мировой славистики*, во зб.: *История, культура, этнография и фольклор славянских народов. VIII международный съезд славистов* Загреб—Люблина, септември 1978 г. Доклады советской делегации, Москва, 1978, 47-48.

⁸ Блаже Ковески, *Кирил Пејчиновиќ*, предговор во кн.: Кирил Пејчиновиќ, *Собрани текстови*. Приредил Блаже Ковески, Скопје, 1974, 12.

година дојдоа во непосреден допир со бугарската книга и со бугарскиот јазик, кога ја утврдија разликата со овие другите што исто така се именуваша Бугари, тогаш Македонците се обидоа да се изборат за свое име⁹. Но кога се уверија во нивната посупериорна позиција со оглед на претпоставките што ги уживаша, тие го отфрлија и бугарското обележје, па не можејќи да го користат само словенското како етнички недостатно диференцирано, го прифатија територијалното обележје што уште одамна живееше и сред народот и особено во Европа, па почнаа да се свртуваат кон античката историја на Македонија и Македонците. А кога грчката пропаганда ги презеа со теоријата за грчкото потекло на античките Македонци, тогаш тие ги прогласија и нив за Словени, па на своето знаме го закачија Филипа и Александра Македонски како симболи за маркирањето на новата национална свест. Токму тој историски процес пластично го илустрира рускиот научник В. И. Грингорович, кој во 1844—1845 год. ја пропатува Македонија, сведочејќи: „Во всех виденых странах я не слышал других имен, кроме Александра В. и Марко-князевича. Тот и другой живут в памяти у народа весьма общих образах. Память об Александре В., кажется, внушена более народу, ибо часто те, которые приносили его имя, не могли иначе объяснить лице его, как ссылаясь на даскалов (учителя), имеющихся о том книги.“¹⁰ Ова авторитетно сведоштво се потврдува и од самите Македонци од тоа време, кога македонството е прифатено како национално обележје, а словенството како дел од националната идеологија. Со тоа веќе е евидентна една историска свест што поставува мост помеѓу минатото и иднината. Тоа го потврдува и записот на учителот Ѓорѓија Македонски од кривопаланечкото село Радибуш во 1846 год: „... Словенското писмо го изучив од татко ми Димитрија Македонски, којшто така се вика зашто сме Македонци, а не Грци, а неговиот татко се викал Јосиф, свештеник, а неговиот дедо Стојпан, свештеник. И јас прекарот си го зедов Македонски, а не по татко ми и по дедо ми, за да се знае оти сме Словени од Македонија“¹¹. Важно е да се укаже овде на реското разграничување од несловените Грци и на инсистирањето на македонското име и на претставата за татковината Македонија.

Уште поексплицитно е изразена оваа идеологија во записот на јерејот Димитрија од кривопаланечкото село Огут, кого, по 12-годишното свештеникување во родното село, во 1848 год. првониките од градот Крива Паланка¹² го гласале за свештеник и претиз волјата на

⁹ Блаже Конески, *Кон македонската историја*. Македонските учебници од 19 век, Второ издание, ИНИ, Скопје, 1959, 57; Драган Таликовски, *Рабанство на македонската нација*, Скопје, 1966, 141—157.

¹⁰ *Очерк путешествія по европейской Турції* (съ картою окрестностей окрестскаго и преславскаго озеръ) Виктора Григоровича. *Издание второе*, Москва, 1877, 139.

¹¹ *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава*, Том први, Скопје, 1981, 182. Запис на „Оштитј миеи“ во црквата во с. Радибуш, последната непагинирана страница.

¹² За достигнутиот развоен степен на градовите и селата од Источна Македонија во почетокот на XIX в. да се види предговорот на Блаже Конески во кн. Јоаким Крчовски, *Собрани текстови*. Предредн. Блаже Конески, Скопје, 1974, 6—12.

грчкиот владика. За да се види односот на таа млада граѓанска класа спрема националните интереси и да се согледа степенот на развикоот на историската свест кај веќе разбудениот слој од македонскиот народ, доста е да ги наведеме следниве негови зборови: „... За моето назначување најмногу се заложил г-н Михаил Македонски, зашто сум родум Македонец и службата ја терам по словенски. Од бога било пишано моето отечество Македонија да страда од Грците, па тие не ни даваат и денес мир, иако сите знаат дека Македонија била постара држава и од нивното царство. Ние сме си имале наши словенски учители и просветители Кирил и Методија, коишто ни го оставија нашето словенско писмо. Тие се родум Македонци од Солун, славната престолнина на Македонија. Тоа не ни го признава владиката Грк, па затоа ние не го сакаме да пастирува, туку да си имаме наш архипастир Словен, во веки веков“¹³.

Значајно е, како што сведочи и В. И. Григоровиќ, што оваа идеологија ја наоѓаме кај учителите што им ја вдахнувале и на своите воспитавани, а, како што се вие, широко ја прифаќале и нивните родители. Притоа, не е случајно што учителите и поразбудените Македонци често си го присвојуваат прекарот „Македонски“ што како појава се забележува и подоцна. Исто така е важно што истава идеологија ја исповедуваат и духовниците, па затоа и сосем природно доаѓа општонародното барање и за обновување на Охридската архиепископија како национална црква што автоматски би им обезбедила, според турските закони, свои цркви, училишта и општини, па и свој „нуфуз“.

4.

Малубројната интелгенција, свештенството, трговците и занаетчиите во овој период сеуште се обединети во заеднички фронт што ги одразува општите класни интереси на младото граѓанство. Во тој процес предно место зазема и просветата. Уште во 1837 год. Ј. Хацикостантинов-Цинот во Велес го отвори првото световно училиште во Македонија на народен јазик, пречекано со одушевување од граѓанството¹⁴. Кога тој отиде во Скопје, по покана од тамошните прваци, во Велес дојде Ј. Нешковиќ, кој сведочи дека од 1846 год. Велес почнал „да се буди од длабок сон и сега веќе здоби убав глас во своето соседство. Неколкуна родољубиви мажи го посееја кај овоите сограѓани она божествено чувство за просвета и наука што толку векови го немаше во Македонија, на чиј пат му стоеше грчкото свештенство... Некои родољубци почнаа да ги праќаат своите деца да учат во главните европски град-ви, па во тоа ги помагаа и другите посиромашни деца, а со просветата се разбуди и чувството за својата народност“. Иако грчкиот владика барал „во Велес во училиштата да се учи на грчки, а не на маке-

¹³ Документи за борбата на македонскиот народ... I, 204. Запис од 1865 г. во книгата „Житие светих“ во кривопаљанечката црква, последната непатригирана страница.

¹⁴ Д-р Ристо Кантарчиев, *Македонското преродбено училиште*, Скопје, 1965, 50—55.

доноси¹⁵, велецаните си изградиле и трговско училиште во коешто се предавале и европските јазици¹⁵.

Тоа не беше појава само во Велес, туку по цела Македонија. Анти-грчкото настроение можеби најдобро го претставува прилепчанецот Т. Кусев во една дописка од јануари 1867 год. во в. „Македонија“. Тој вели дека појавата на весникот со македонско име „кај Грците и гркоманите е дочекал со тага и бес, зашто тие секојпат воделе борба за погрчувањето на Македонците, уништувајќи ја и Охридската архиепископија — Искрата на нашата иднина“. Но колку и да се мачеа да не сопраат да одиме напред, не можеа да го искоренат сосема чувството Македонците да не бидат Македонци: „Досега тој (Охрид — Бл. Р.) ги испраќаше по цела Македонија, дури и во соседните земји, најопитните учители, мо да учат на туѓ јазик и туѓа политика, а денеска не само што не престанува да праќа, туку праќа за просвета на своите еднородни браќа и да ја откриваат заблудата како едно време кога и самите тие паднаа во заблуда“. Авторот ја завршува стајдијата со изјавата: „Не само во Охрид, денеска се будат и ги бараат своите права и од цела Македонија. Сите гледаат да си отворат училишта, да се воведат служба во црквите на старословенски јазик, да не ги оставаат училиштата и народните работи во рацете на еден-двајца што дошле од друго место, кои на секој начин гледаат да спречат сè што е народно. Наскаде почнуваат да се воведуваат трговските книги ме на грчки, туку на мајчин јазик. Мало и големо се весели под големата сенка на нашиот просветител цар С. А. Азис и се насладуваат на тоа дека си ја осознале својата народност“¹⁶.

Но просветата како мошне акутно го поставуваше прашањето за јазикот во македонските училишта. Таа потреба се обиде да ја задоволи уште Анатолија Зографски со учебникот „Началное учење“ (1838) преку првата македонска печатница на Т. Сиваитски во Солун¹⁷, па сличен обид направи и Ј. Хаџиконстантинов-Динот со својата „Таблица прваја“ преку печатницата на даскалот Камче¹⁸, во сето тоа сеуште беше на еден јазик што одвај се ослободуваше од црковнословенскиот. Времето бараше жив народен јазик, разбирлив за децата и прифатлив

¹⁵ Ј. Н., *Из Велеса* (у Македонија), „Србски Дневник“, бр. 44, 1858 — според Бранислав Вранешевски, *Војвођанска јавност и школство Велеса и Штипа у доба преродата македонској народа*, во зб.: Школството, просветата и културата во Македонија во времето на преродбата. Материјали од семинаријата одржан во Титов Велес и Штип од 22 до 24. XII 1977, МАНУ, Скопје, 1979, 320.

¹⁶ Бјтоља, 28 Јануари 1867, „Македонија“, I, 12, Цареград, 18. II 1867; цит. Документи. . . ., 204—205.

¹⁷ Симон Дракул, *За нашиот прв преродбенски учебник*, „Современост“, XXXI, 6, Скопје, 1982, 57—71.

¹⁸ Проф. Х. Поленакоски, *Неколку историско-книжевни прилози*. 3/ Изворот на Таблицата прваја од Јордана Хаџе Константинов (Динот), „Нов ден“, IV, 6, Скопје, 1948, 49—50; исто во кн.: Харалампие Поленакоски, *Страници од македонската книжевност*, Скопје, 1952, 130—142; Симо Младеновски, *Училиштот Камче Наков Пой-Ангелов и неговата просветителска дејност во с. Вайшица, Тиквешко*, во цит. зб.: Школството, просветата и културата во Македонија. . . , 453—463.

за возрасните. На тој план првите посериозни потфати ги направи рускиот зоографски и ученик на Анастолја галичанецот Партенија Зографски во 1857—1858 год. Не само што издаде учебници, како она „Начално учение за децата“ што содржи и текстови на чист македонски народен јазик, туку тој излезе во периодичниот печат во Цариград и со филолошки статии во кои се обиде да ги постави основните проблеми и да укаже на можните правци на развојот на литературниот јазик. Иако засталник за заеднички јазик на Бугарите и Македонците¹⁹, несомнено повлијаен и од Виенскиот договор за заедничкиот јазик на Србите и Хрватите (1850)²⁰, Партенија сосем јасно напиша: „Нашниот јазик, како што е познато, се дели на две главни наречја, од коишто едното се говори во Бугарија и Тракија, а пак другото во Македонија“.²¹ За да ја истакне тојму таа различност, тој подготвувал и „граматика во паралел со другото“, укажувајќи на основата на македонското „наречје“ од „југозападните страни на Македонија“, коишто и навистина беа прифатено како основа на современиот македонски литературен јазик уште од К. П. Мисирков (1903)²² и озаконето по Ослободувањето (1945)²³. Карактеристично е исто така да се одбележи дека П. Зографски постојано задржува еден однос на „ми“ и „вие“, „нашето“ и „вакшето“, една образложена свест за различност и посебност што потоа ќе биде продолжена од следбениците К. А. Шалкарев, Д. В. Македонски, Д. Узунков и особено Г. М. Пулевски. Притоа беа подготвени и граматика на македонскиот јазик, независно од неговото именско микширање, но такво едно нормирање сепак не беше допуштено. Мошне е карактеристичен случајот во најавата на граматиката на В. Мачуковски (1872) што наиде на најостри реакции од бугарска страна²⁴.

Различноста, меѓутоа, помеѓу македонскиот и бугарскиот јазик е евидентна уште во 40-тите години. Не само што Македонците

¹⁹ Блаже Конески, *Кои македонската природба*, 26—43.

²⁰ Блаже Конески, *Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици*, Скопје, 1968, 17.

²¹ „Български книжици“, I, I, Цариград—Галаца, 1858, 35—40.

²² Илия Кожев, *Въпроси на българската възрожденска литература в руската славистика до 60-те години на миналиот век*, во зб.: *Славянска филологија*, XIII. Литературознање, София, 1973, 319; Во подготвенитот „Конспект преподавания истории славянского языка и литературы“ Ј. Венелти во 1834 год. сите оддели тогаш познати словенски јазици ги наречува само „наречја“: „Болгарского наречья“, „Сербского“, „Хрватско-далматинского“, „Словенского“, „Чешско-моравского“. И во 1842 год. О. М. Богавски составува „Конспект по кафедре истории и литературы славянских наречий“ (Лиљана Милкова, *Осви Максимиович Богдански и Българското възрождение*, София, 1978, 31), како што ја именкува и Катедрата во С.—Петербург славистот П. И. Преис (В. А. Дьяков, Д. Ф. Марков, А. С. Мильников, ил. прилог, 467). Ваквата терминологија се среќава во руската славистика и до почетокот на нашиот век.

²³ К. П. Мисирков, *За македонските работи*, София, 1903, 132—145.

²⁴ Македонскиот правопис изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета, Скопје, 1945; Блаже Конески, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, I, Скопје, 1952, 32—71.

²⁵ Блаже Ристовски, *Вештачини Мачуковски во македонскиот културно-национален развојок*, во цит. зб.: *Школството, просветата и културата во Македонија*. . . , 569—603.

реагираат против „шопското“ наречје, туку и за Бугарите македонскиот јазик е „српски“, „иншарски“, „арнаутски“ и сл.²⁶

Интересно е да се одбележи дека учителот од Тагар-Пазарцик Најден Јованович го направил првиот превод од македонски на бугарски јазик во 1846 година²⁷. Значајно е исто така што македонскиот го нарекол „словенски“, а бугарскиот „славенобугарски“, пако на самата корница на делото на Ј. Крчовски „Чудеса пресвјатија Богородица“ стои дека е напишано „на бугарскиј јазик“. Оваа различност, уочена уште во 1822 год. од В. Ст. Караџиќ²⁸, подоцна доведува и до познатиот бојкот на бугарската книга во Македонија.²⁹ Сето тоа се појави и во цариградскиот бугарски печат, па во моментот кога беше свикан и Бугарскиот црковен собор за основањето на Бугарската егзархија, „македонското прашање“ навистина „излезе на казар“. Во статијата „Една висина“ на 30. XI 1870 год. в. „Право“ првпат опопфатно ја изнесе активността на побудните Македонци против навлегувањето на бугарската пропаганда во Македонија и посебно ги нападна македонските учители и градските шванци во Кукуш, Охрид, Ресен и Велес. Авторот на статијата ги пренесува зборовите на Шашкарев што биле и зборови на други Македонци: „Одвај се ослободивме од Грците, сега пак Шопје ли да станеме!!“ Посебна возбуда предизвикале и зборовите на „некои“ во Македонија: „Ние сме Македонци, не сме Бугари“ и дека „друго било Бугари и бугарски јазик, а друго Македонец и македонски јазик“³⁰.

Токму поради овие и ваквите пишувања на бугарскиот печат редакторот на в. „Македонија“ и посомелено тогашен најистакнат бугарски првенец во Цариград П. Р. Славејков ја објавува својата знаменита статија „Македонското прашање“³¹, во која јавно кажа дека „уште пред десетина години од некои од Македонија“ тој ја слушал таа македонска национална идеологија што сега веќе прераснала во „миола што мнозина сакаат да ја спроведат во живот“. Тогаш не проговорил за ова зашто во „македонското прашање“ се внесувале „дели за раскинување на сèуште неустроениот наш народ“ што ги прикривале „под превезот на јазикот и на неговите наречја“. Славејков потврдува дека „многу пати“ слушал „од македонистите дека тие не биле Бугари, туку Македонци, потомци на древна Македонија... Тие упорствуваат во своето македонско потекло... Тие се цели Македонци...“, како и дека „тие се чисти Словени, а Бугарите се Татари и не знам што“, посочувајќи ја „разликата во наречјата македонското и горнобугарското, од кои првото било поблиско до словенскиот јазик, а второто било размешано со татаризми и сл.“ Славејков отпрвин не сакал да по-

²⁶ Блаже Конески, *Кои македонској преродба*, 16—17, 35—36, 42, 57, 61, 63, 66 и 69.

²⁷ Ivan Džorovský, *K některým otázkám balkánského literárního procesu na počátku 19. století*, „Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university“, D 23—324, Brno, 1977, D 123—126.

²⁸ Вукова преписка, I, Београд, 1909, 212.

²⁹ Блаже Конески, цит. дело, 49—50 и 66—69.

³⁰ На истото место, 67 и 71.

³¹ Македонскиот вжтрост, „Македонија“, V, 3, 18, I 1871, 2.

варува во сериозноста на овие укажувања, но, вели, „пришудени безме да поверуваме кога виловме со каква упорност се заштитиувале од македонците“, кога Македонците упорно повторувале: „Се отквиваме од Грците, под друга ли да паднеме!“.

Всушност, во почетокот на јануари 1871 год. П. Р. Славејков ги обележа контурите на македонската национална програма што имаше своја историја и се закануваше со својата иднина. И покрај смот национален романтизам на нејзините носители, каков што настапе во преродбенскиот период на скоро сите поробени народи³², таа програма ги одразуваше вистинските стрембежи на народот. Затоа и сосем природно прозвучуваат егзалтираните зборови на дописникот на „Цариградски вестник“ од Охрид уште на 3. III 1860 год.: „Оваа земја е Македонија — и ако ја погледеме природата, наравите, обичаите, карактерот на жителите, нивниот стан, нивната физиономија, нешто ќе ги препознаеме истите оние мажи што во старо време ги составувале фалангите на Александар Македонски“.³³ А кога македонските општинари во Солун го истерале бугарскиот учител Бошков и на негово место главиле некој учител од Охрид, овој отворено изјавувал: „Јас не сум ни Бугарин, ни Грк, ни Цинцарин; јас сум чисто Македонец, какви што биле Филип и Александар Македонски и Аристотел филозофот“³⁴. Затоа и македонскиот учител и учебникар Д. В. Македонски одговарајќи му на П. Р. Славејков, во статијата „По македонското прашање“, могу другото, го потсети: „Македонците не се изгубиле од лицето на земјата, како што си дозволуваат некои да влзат, зашто, до колку што знаеме ние, тие не згрешиле некогаш, па да зине земјата и да ги голтне“.³⁵ Тоа беше идеологијата што ја фасцинираше генерацијата на Г. М. Пулевски³⁶, што ги одушевуваше борците од Македонското востание од 1878 год.³⁷, но којашто не им беше туѓа ни на генерациите на К. Мисирков³⁸ и Д.

³² Блаже Конески, цит. дело, 80. В. в: Драган Ташковски, цит. дело, 163—181. Посебно за „римското“ наследство в: Драган Ташковски, *За македонската нација*, Скопје, 1975, 57—58.

³³ Блаже Конески, цит. дело, 80.

³⁴ Стефан К. Салганджиев, *Лични дѣла и спомен, или неравна борба со елинизма во Солун и Сѐрв*. Пловдив, 1906, 34.

³⁵ Д. В. Македонски, *По македонскиот вѣпрос*, „Македонија“, V, 7, 16. II 1871.

³⁶ Д-р. Блаже Ристовски, *Горѓија М. Пулевски и нејзините книшки „Самовила Македонска“ и „Македонска песнарка“*, ИФ, Библиотека на спасанието „Македонски фолклор“ I, Скопје, 1973, 27—34; истој, *Пројави и профили од македонската литературна историја*, I, 50, 179—180, 183, 192—193; II, 114—19, 23—27 и 297.

³⁷ *Правилата-Уставот на Македонскиот востанички комитет во Кресненското востание*, Скопје, 1980, 203—206; Д-р Иван Катарџев, *Кресненското востание*, 1878, Скопје, 1978, 45—58; Блаже Ристовски, *Горѓија Пулевски и ослободувањето на Македонија* (Прилог и кон прашањето за односот на Македонците спрема Сан Стефано и Берлин), во зб.: *Македонија во Источната криза /1875—1881/*, МАНУ, Скопје, 1978, 320—325.

³⁸ Д-р Блаже Ристовски, *Крсте П. Мисирков /1874—1926/*, Прилог кон проучувањето на развикоот на македонската национална мисла, Скопје, 1966, 589.

Чушовски³⁹, па ви на генерациите што ја изведеа НОБ и Револуцијата⁴⁰. Суштествено притоа беше што македонското име веќе се прифати како обединувачко за сите Македонци и стана трајно обележје за нацијата што се конституираше. При озакопувањето на Бугарската егзархија македонската национална програма беше веќе заполно дефинирана, и, како што сведочи пак П. Р. Славејков во своите писма од Солун до бугарскиот егзарх од почетокот на 1874 год.,⁴¹ таа ги опфатила сите краишта и сите слоеви на македонскиот народ од речиси целата етничка територија, далеку пред Руско-турската војна и пред Берлинскиот договор (1878). Тоа беше веќе преодна фаза кон вториот период од развитокот на македонската општествена и национална мисла што во моментот е надвор од нашиот непосреден интерес.

5.

Сево ова, меѓутоа, се одвиваше внатре во Македонија, во рамките на Турција и тешко допираше до европската јавност. За Европа сèуште Македонија беше непозната земја и непроучен народ, којшто првин се приопштуваше кон Грците, а потоа речиси едногласно кон Бугарите. Така Македонија беше прифатена и од првите слависти, како никој од нив немаше дојдено сред нејзиниот народ; така беше третирана и од политиката на големите сили што имаа интереси на Балканот. Тоа несомнено го усложни и во голема мерка го отежна афирмирањето на македонскиот народ како субјект во меѓународните односи, а доста го попречи и го комплицира внатрешниот развиток и ги олесни акциите на соседните национални пропаганди што станаа поголема опасност за националното ослободување и од самите турски владееачи.

Уште К. П. Миоирков укажа на „три важни фактови, што спомоствуваје на утврдувањето на бугарската теорија за народноста на македонците“. Тие, според него, се: „1, реформата на правописо и литературниот јазик кај србите; 2, разработувањето на прашањето за татковнината на старо-словенцкијо јазик — јазико на преводите на св. св. Кирил и Методија, во врска со развивањето на изучувањето на словенството; 3, патувајња по Балканцкијо полуостров до последната

³⁹ Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чушовски (1878—1940) и Македонскојо научно-литературно групирание во Пејчиогра*. Прилози кон проучувањето на македонско-руските врски и развитокот на македонската национална мисла, I, Скопје, 1978, 54, 57, 94—95; II, 125, 177, 219 и 289—296.

⁴⁰ Д-р Блаже Ристовски, *Македонскиот ситих 1900—1944*. Истражувања и материјали, II, Скопје, 1980, 101, 405, 408—409 и 413; истиот, Прилози кон проучувањето на првиот развоен период на Кочо Рацин (1924—1934), „Разглед“, XXII, 3, Скопје, 1979, 161.

⁴¹ Славко Димевски, *Две писма на Пејко Рачов Славејков за македонизмот*, „Разглед“, XIV, 5, 1972, 561—566; Блаже Ристовски, Народната култура во изградбата и афирмацијата на македонската национална мисла, во зб.: *Problemy kultury ludowej i narodowej. Materiały z II Międzynarodowej Konferencji Etnografów Słowiańskich*, Poznań-Białejewko 11/12 X 1974, Warszawa-Poznań, 1976, 156—159.

руско-турцка војва отчаств со научни цели, отчаств за запознавање со возродувањето на словенството, које со претписуваше на работењето на панславистите, от који мислила се беспокоија во Једрола⁴².

И навистина, Вуковата реформа, којашто јазикот го земаше како основен белег за народноста⁴³, со поставувањето на границите на „српскиот“ јазик: воушност ја постави границата со македонскиот, но бидејќи сè што не беше „српско“ беше прогласено за „бугарско“, така и македонскиот јазик стана бугарски, а самите Македонци Бугари. Во рамките на таа концепција ги објави и македонските песни како бугарски и во својот „Додатак“ македонскиот јазик го презентира како бугарски.

Исто така, уште првите слависти пројавија особен интерес кон старословенскиот јазик и писменост, па се побара и татковината на тој јазик. Ако А. С. Шишков во 1810 год. го поставуваше рускиот јазик како основа не само за старословенскиот, туку и за сите други словенски јазици; ако М. Т. Качевошки дури и во 1829 год. „старосрпскиот“ го сметаше основа на старословенскиот, кон којшто не беше далеку и таткото на славистиката Ј. Добровски⁴⁵ (иако своите трудове ги пишуваше на германски или на латински јазик); ако Ј. Копитар ги побара основите на старословенскиот во Панонија (1836), кон кого се приклучи и другиот виден словенечки лингвист Ф. Миклошич, — сепак треба да се подвлече дека руската славистика од почетокот на XIX век ја постави основата на бугарската теорија за народноста и јазикот на Македон-

⁴² К. Мисирков, *Изникнувањето и разбор на булариката и српска теорија за народноста на македонците*, „Вардар“, I, 1, Одеса, 1 Септември, 1905, 12 — фототипно издание во кн.: Д-р Блаже Ристовски, „Вардар“ научно-литературно и општествено-политичко списание на К. П. Мисирков, ИМЛ, Скопје, 1966.

⁴³ Slavko Vukotanić, *Srpski književni jezik kao faktor konstituisanja nacije i demokratizacije nacionalne kulture*, во 36.: *Postanak i razvoj srpske nacije (Neki metodološki-teorijski problemi i izučavanju i razvoju srpske nacije)*, Beograd, 1979, 133—139.

⁴⁴ К. Мисирков, цит. прилог, 12—13.

⁴⁵ На истото место, 14—15. Во рускиот превод (од германскиот оригинал) на делото: Кириль и Мефодий, словенските первоучители. Историко-критическо ислѣдование Иосифа Добровскаго (Москва, 1825, 37—38) меѓу другото се вели: „Относително к народам, которые употребляют в церковных своих книгах древнее Словенское письмо, можно называть оное Русским, Болгарским и Сербским. Так называл оныя Болгарскими буквами Градский монах в Моравии в 12 столетии. *Nac ipsa tempestate Cirillus et Methodius inventis Bulgarorum literis verbum Dei prae-discaverunt Moravicis.* И Козма в письме от него выдуманном, которое, по словам его, Книжница Млада доставила от папы Иоанна XIII брату своему Болеславу, мог Болгарское, Русское и Словенское богослужение принимать за одно и то же (поп secundum ritus Bulgaricae gentis vel Ruziae aut Sclavonicae linguae). Тезей Амвросий называет Словенское письмо Македонским; в Далматинской хронике именуется оно Кроатским письмом, по которому названнем в позднейшие времена должно разуметь Глаголическое“.

ците и таа била владеечка сè до појавата на П. Д. Драганов⁴⁸, К. Хрон⁴⁷, П. А. Лавров⁴⁹, К. П. Мисирков⁴⁹, па дури и до С. Б. Бернштејн (1934)⁵⁰.

Основачите на руската бугаристика А. Х. Востоков и К. Ф. Калајдович татковцијата на старословенскиот јазик ја побараа во Македонија, но повлечени од позните премиси на старословенските споменици тие не можат да направат разлика помеѓу македонскиот и бугарскиот народ и јазик, па затоа и влезе во научната комуникација терминот „старобугарски“. Историските трудови на аматерот Ј. И. Венелин, а покрај смот „романтизам“, некритичноот и заблудни⁵¹, оставиле јарка трага не само во дејноста на одредени тогашни слависти, туку пред сè во вачоувањето на акцијите на Русја на планот на лингвистика а политика, а не помалку во ориентацијата и преродбенската дјност на бугарските студенти и емигранти во Русја. Со цел да добие што поточни информации од самиот терен, како и да се соберат што повеќе стари ракописи и други споменици на културата важни за историјата на Словени, во 1830 год. Руската академија на науките го испраќа имено тогашниот лекар во Московската војна болница Ј. И. Венелин како прв руски славист на научно патување со цели: „1) Описать оставшиися историческые и церковные памятники древняго языка — Молдавии, Влахии и в особенности Болгарии...“ итн⁵². Имено Венелин не стигна и во Македонија, тој ѝ поднесе на јавноста „информации“ и за оваа земја што долго била примани како вистина⁵³.

Меѓутоа, сериозната руска славистичка наука сепак не се задоволи со тоа. Во моментот кога сепак да се отворат посебни славистички катедри во С.—Петербург, Москва, Харков и Казан била избрани четворица најнадежни млади слависти, кои во 1837 год. била испратени по

⁴⁸ Д-р Блаже Ристовски, *Петар Давидович Драганов (1837—1928)*, „Македонски фолклор“, II, 3—4, Скопје, 1969, 495—531; Гаге Теодоровски, *Страсти за едно македонифилство (Петар Давидович Драганов и неговите проучувања на македонското културно-политичко миаго)*, „Годишен зборник“, 22, ФФ, Скопје, 1970, 167—190; К. Л. Струкова, *Из энциклопедного наследия П. Д. Драганова*, „Советское славяноведение“, 4, Москва, 1970, 42—47; *Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь*, Москва, 1979, 143—144.

⁴⁷ Karl Hron, *Das Volkstum der Slaven Makedoniens. Ein Beitrag zur Klärung der Orientfrage*, Wien, 1890; Карл Хрон, *Народоста на Македонските Словени*. Редакција и коментари: Д-р Христо Аценов-Полјански, АМ, Скопје, 1966.

⁴⁸ Блаже Ристовски, *Кон проучувањето на фолклористичко-етнографските интереси на Мисирков и односи на П. А. Лавров кон Македонија (Непознат труд на Мисирков на македонски јазик од 1900 год.)*, „Македонски фолклор VII, 14, 1974, 5—17.

⁴⁹ К. П. Мисирков, *За македонските работи*, Софија, 1903; „Вардар“, I, 1, 1 Септемвриа 1905 (Наредник-издавач К. П. Мисирков).

⁵⁰ С. Б. Бернштејн, *Из истории македонского литературного языка*, „Вардар“ К. П. Мисиркова, „Славянская филология“, Москва, 1960, 70—79. Во 1934 год. проф. С. Б. Бернштејн открил дел од коректурите на сп. „Вардар“ во Одескиот архив, а потоа во првото издание на „Большая Советская Энциклопедия“ тој ја напиша едницата за македонскиот јазик. По Втората светска војна објави неколку прилога за македонскиот литературен јазик.

⁵¹ *Славяноведение в дореволюционной России...*, 98—99.

⁵² Илја Кочев, цит. прилог, 314—315.

⁵³ Д-р Блаже Ристовски, *Пројани и профили...*, I, 186—189.

словенските земји „дла усовершениствованиа в историј и литература славјанских наречий, в известныя землибѣ, в отношеніи избранной им науке, места Австрия, Туршия, Италия, Германия и Пруссия, а также и Варшава“⁵⁴. Така дојде и до патувањето на В. И. Григорович по Македонија (1844—1845)⁵⁵ и објавувањето на неговите извештаи што имаа претензии на непосредно сведоштво за јазикот, фолклорот, етнографијата, географијата, историјата и современата состојба на оваа турска провинција. Притоа и Григорович не успеа да се ослободи од сфаќањата на своите професори, туку се обиде дури и да повлија кај некои поместакнати македонски дојци во правец на бугарското маркирање на македонскиот народ, јазик и култура⁵⁶.

Уште позначајно е што во 1842 год. О. М. Богански, И. И. Срезневски и П. И. Прејс ги започнаа предавањата на новоотворените славистички катедри — за јазикот, литературата и историјата на словенските народи, а во 1847 год. тоа го направи и В. И. Григорович, со што веќе на најавгоритетен начин почва да се всадува една погрешна претстава за етнографијата и историјата на словенскиот југ што имаше рефлексис не само во Русија и Европа, туку и во самата Македонија, особено преку македонските студенти што масовно почнаа да стигнуваат на студии во Русија, минувајќи преку Настојателството на одеските Бугари што беше основано во 1854 год. и на извесен начин ја постави основата на поопштинскиот Словенски благотворен комитет во Москва (1858). Свешта се развиваше во рамките на панславистичкото движење што се зароди во 40-тите години како пандан на тогаш појавениот пангерманизам⁵⁷. Се до 80-тите години „панславистите“ се држеа главно за православијето и самодржавјето и ја поддржуваа бугарската теорија за народноста на Македонците, иако во текот на Руско-турската војна и особено по Берлинскиот договор и Македонското востание (1878) почнаа да продираат и вистинските претстави за Македонија. Затоа не е случајно што Г. М. Пулевски сите свои издавија им ги испраќа токму на руските словенофили⁵⁸, па дури и И. С. Аксаков почнува да ги поттикнува Македонците да си го изделат својот јазик од бугарскиот и да развиваат своја писменост и национална култура⁵⁹.

⁵⁴ Ляляма Минкова, цит. дело, 20.

⁵⁵ Харалампие Поленаковиќ, *Страници од македонската книжевност*, 43—55.

⁵⁶ Братја Миладинови, *Прејиска*. Издирил, коментирал и редактирал Н. Трајков, Софија, 1964, 15.

⁵⁷ В. А. Дџаков, Д. Ф. Марков, А. С. Мылъников, цит. прилог 473—474.

⁵⁸ К. /Шапкарев/, *Народни пѣсни и старици*, „Марица“, V, 378, Пловдив, 16. IV 1882, 2. Словенофилската „Русь“ меѓу другото пишувала дека „Македонија за славистите претставува — ако можеме така да се изразиме — непозната почва што ги чека своите испражувачи“.

⁵⁹ Д. Т. Левовъ, „Лоза“, „Свобода“, VI, 786, Софија, 13. IV 1892, 3; Д-р Блаже Ристовски, *Димитрија Чуповски (1878—1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград*, I, 293—294.

Најпосле, прав е Мисирков и во однос на разните патушества и патувачи по Македонија. Патувањата на Пухвалд⁶⁰, Кузнери⁶¹, Божур⁶², Лик⁶³ и др. по Македонија ѝ донесоа на Европа маса нови податоци, но заедно со тоа придонесоа и за затврдувањето на бугарското именско обележје за Македонците што имаше влијание и врз односот на европските држави при разгледувањето на етнографските и политичките прашања на Македонија. Зашто, при немањето автентични информации, беа користени сведоштвата на оние патувачи што дојдоа во Македонија со определени цели и традиционални намери. Тие, како и европските разговорни учебници⁶⁴, карти⁶⁵ и грбовници⁶⁶, знатно придонесоа за затврдувањето на географското име на оваа турска провинција, но истовремено, контактирајќи посредно со народот, го пласираа бугарското име и ја ојачаа меѓународната афирмација на македонскиот национален снтитет. Таа состојба мошне успешно ја користа и протагонистите на пропагандите во Македонија, повикувајќи се токму на тие „авторитетни“ сведочења.

6.

Македонскиот општествен развиток, значи, си имаше еден прилично нормален свој развиток сè до појавата на националните пропаганди на соседните народи. Македонската национална мисла достатно јасно се манифестира преку борбата за македонски јазик, учебници, литература, правда и општиска самоуправа, но сè до 70-тите години тоа остана главно во рамките на Турција. Првпат македонското етнографско прашање на меѓународен план се појави на Цариградската конференција (1877) и се земаше предвид при Берлинскиот договор (1878). Иако, запознавањето на Македонија допрва претстепеше и вистината за македонскиот народ макар и бавно се пробиваше во светот. Но тоа е веќе историјата на следните етапи од развитокот, епохите на Пулевски, Теодосија, Мисирков, Чуповски, Рацин и Ванџаров.

⁶⁰ F. L. Pouqueville, *Voyage dans la Grece*, 1—5, Paris, 1820. Авторот објавил и тритомни описи на патувањата во 1798—1800 (1805).

⁶¹ E. M. Cousinégny, *Voyage dans la Macédoine*, 1—2, Paris, 1819—1831

⁶² Felix Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire Ottoman*, 1—4, Paris, 1829... Авторот објавил 2 тома и за трговијата во Грција (1800).

⁶³ William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, 1—5, London, 1835.

⁶⁴ Македонската наука сеуште го нема проучено третманот на Македонија во европските учебници до почетокот на XIX век.

⁶⁵ X. Андонов-Полјански, *Македонија со карти* (Од збирката на Британскиот музеј и официјалниот Архив на Велика Британија, 1491—1958), „Гласник“, IX, 1, ПНИ, Скопје, 1965, 343—422.

⁶⁶ Д-р Александар Матковски, *Грбовиите на Македонија* (Прилог кон македонската хералдика), Скопје, 1970.

СОДРЖИНА

ЛИНГВИСТИКА	Стр.
<i>Петар Хр. Илиевски</i>	
Лексички реликти од стариот Балкански јазичен слој во јужнословенските јазици — — — — —	7
<i>Оливера Јашар-Настеви</i>	
Развој на дијалектната лексика во услови на јазична интерференција — — — — —	15
<i>Блаже Конески</i>	
Руското јазично влијание врз македонските текстови од XIII—XIV век — — — — —	25
<i>Благоја Корубин</i>	
Анонисијата и идентификацијата на планот на изразот во македонскиот наспрема другите словенски јазици — — — — —	29
<i>Борис Марков</i>	
О выражении родственных отношений в современных славянских языках — — — — —	41
<i>Маринко Митков</i>	
Категориите конкретност и апстрактност во сознанието и нивниот одраз во изразната структура на македонскиот јазик и на други словенски јазици — — — — —	55
<i>Трајко Стаматовски</i>	
Некои покарактеристични антропонимски суфикси кај јужнословенските народи — — — — —	63
 ЛИТЕРАТУРНА НАУКА	
<i>Vera Stojčevska-Antić</i>	
Akidyne vu à la lumière des influences de l'occident et de celles de l'orient — — — — —	75
<i>Димитар Божиќов</i>	
И. С. Тургенев в Македонија — — — — —	85
<i>Милан Гурчинов</i>	
Новаа македонска поезија во контекстот на југословенската книжевност — — — — —	91

ЛИТЕРАТУРНО-ЛИНГВИСТИЧКА ПРОБЛЕМАТИКА

- Вангелија Десподова*
Сходства и различия в двух основных типах южнославянского
полного апракоса — — — — — 101
- Тодор Димитровски*
Некои паралели меѓу современите јужнословенски преводи на
„Слово о полку Игореве“ — — — — — 105
- Хараламџие Поленаковиќ*
Првите преводи на И. А. Крилов на македонски јазик направени од Андреја Д. Петковиќ — — — — — 115

ИСТОРИСКА ПРОБЛЕМАТИКА

- Манол Пандевски*
Македонски стојалишта за балканскиот мир и јужнословенската солидарност (крај на XIX и почеток на XX век) — 133
- Блаже Ристевски*
Македонската општествена мисла во првиот период на националната преродба (во корелација со развитокот на славистиката и на општествената мисла кај соседните словенски народи) 145